

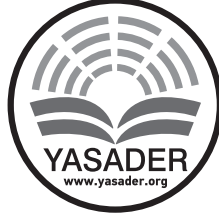
ISSN: 1306-6250 (BASKI)
ISSN: 1306-6269 (ONLINE)

<http://www.yasader.org/yasama-dergisi>

YASAMA

DERGİSİ





Yasama Derneği

YASAMA

DERGİSİ

Sayı: 46 | Temmuz-Aralık 2022



06 Şubat 2023

www.yasader.org.tr

YASAMA DERGİSİ, hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK ULAKBİM Hukuk veritabanında indekslenmektedir.
YASAMA DERGİSİ, Ocak-Şubat-Mart-Nisan-Mayıs-Haziran ve Temmuz-Ağustos-Eylül-Ekim-Kasım-Aralık periyotlarıyla altı ayda bir sayı olmak üzere, yılda iki kez yayımlanır.

Yasama Derneği Adına Sahibi
Bahadır YEŞİLİRMAK
Yasama Derneği Başkanı

Yasama Dergisi
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü ve Editör
Prof. Dr. Fahri BAKIRCI

Sorumlu Yazı İşleri Müdür Yardımcısı ve Yardımcı Editör
Dr. Günal SEYİT

Erişim: http://www.yasader.org.tr/wp/?page_id=110
E-posta: fahribakirci@gmail.com
gunalseyit@gmail.com

Yasama Dergisi, Yasama Derneğinin süreli yayını olup ücretsizdir.

Dergiye yukarıdaki adresten PDF formatında ulaşılabilmektedir.

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir; dergiyi, editörleri ve yayıncıyı bağlamaz.

ISSN: 1306-6250
e-ISSN: 1306-6269

Grafik Tasarım & Baskı
LOTUS LIFE AJANS

Rek. Tan.Bas. Yay.Org. Amb. İth. İhr. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Harbiye Mh. Nisan Sk. No: 10/3 Çankaya - ANKARA
Tel: 0312 433 23 10 (pbx) Faks: 0312 434 03 56
info@lotusajans.com www.lotusajans.com

Sayı: 46 (Temmuz-Aralık 2022)

Basım Tarihi: Şubat 2023

Yönetim Yeri
Menekşe 2 Sokak, No: 19/17
Kızılay / Çankaya / ANKARA

Yayın Türü
Yaygın Süreli

YASAMA DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yasama Dergisi hakemli bir dergi olup Ocak-Şubat-Mart-Nisan-Mayıs-Haziran ve Temmuz-Ağustos-Eylül-Ekim-Kasım-Aralık periyotlarıyla altı ayda bir sayı olmak üzere, yılda iki kez yayımlanır.
2. Yasama Dergisi, parlamento hukukunun gelişimine katkı sağlanması hedefi doğrultusunda parlamento tarihine ve çalışma usullerine ilişkin araştırmaların özendirilmesini, parlamento hukuku ile iç içe olan anayasa hukuku başta olmak üzere hukuk, siyaset bilimi, kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında bilimsel bilgi birikimine katkı sağlanmasını amaçlamaktadır.
3. Dergide; Parlamento Hukuku, Anayasa Hukuku, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Yönetim Bilimleri alanlarına ilişkin bilimsel yazılar yayımlanır. Ayrıca kitap tanıtma yazılarına, bilimsel makale çevirilerine ve “kronik” adı altında güncel ya da tarihsel olay ve belgeleri inceleyen notlara da yer verilebilir. Bu nitelikteki yazıların kabulü veya geri çevrilmesi, doğrudan editörler tarafından kararlaştırılır.
4. Etik standartları sağlamak için, gönderilen bilimsel yazılarda COPE (Committee on Publication Ethics)’un belirlediği uluslararası standartlar dikkate alınır.
5. Dergiye gönderilecek yazılar başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.
6. Yazılar, DergiPark (dergipark.org.tr) üzerinden gönderilmelidir. Yazarlar unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adreslerini, telefon numaralarını, e-posta adreslerini ve ORCID (Open Researcher and Contributor ID) numaralarını (<http://orcid.org>) yazıyla birlikte bildirmelidir.
7. Dergide yayımlanacak yazılar Yasama Derneğinin web sayfasında (www.yasader.org.tr) yer alan biçim kurallarına uygun olmalıdır.
8. Yayın Kurulunun, makale kabulü konusunda hem içerik hem de biçim bakımından nihai karar hakkı saklıdır. Yayın Kurulu üyeleri, makalelerle ilgili olumlu ya da olumsuz karar verirken, makalelerin özgün değeri, alana katkısı, araştırma yönteminin geçerliliği ve güvenilirliği, anlatımın açıklığı ile derginin amaç ve kapsamını göz önünde bulundurulur.
9. Editörler, derginin bilimsel niteliğini geliştirmek ve yazarları bilimsel niteliği yüksek araştırma üretmek için desteklemekle sorumludur. Hiçbir koşulda, intihal ya da bilimsel kötüye kullanıma izin verilmez. Editörler iddia edilen veya kanıtlanmış bilimsel kötüye kullanımdan haberdar olurlarsa makaleyi reddedebilirler.
10. Dergiye gönderilen bilimsel yazılar, editörlerin ön incelemesinden sonra ULAKBİM ölçütleri gereğince farklı kurumlardan olmalarına özen gösterilerek en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerin her ikisinin de aynı görüşte olması halinde, Yayın Kurulu ya da yetkilendirdiği editör tarafından, hakem raporları doğrultusunda yazının basılmasına, yazardan düzeltme istenmesine veya geri çevrilmesine karar verilir. Hakem görüşlerinin farklı olması halinde üçüncü hakemin görüşüne başvurulur ve bu hakemin görüşü dikkate alınarak yazının basılmasına, yazardan düzeltme istenmesine veya geri çevrilmesine karar verilir. İki den fazla hakem görevlendirilmesi durumunda çoğunluk görüşüne göre karar verilir. Makale değerlendirme aşamasında hakem görüşüne yazar tarafından itiraz

edilmesi ya da hakemin öngördüğü düzeltmelerin yazarca reddedilmesi hâlinde başka bir hakem görüşüne başvurulması ya da makalenin doğrudan reddedilmesi yollarından hangisinin izleneceği Yayın Kurulunun takdirindedir. Yazar, makalesini, yayın kararı alınıncaya kadar, editörlere bildirmek koşuluyla geri çekme hakkına sahiptir.

11. Dergiye gönderilen çalışmaların yazar-hakem ve hakem-yazar süreçlerinde gizlilik esastır. Editörler, yazarlar ile çıkar çatışması olmayan hakemleri, çalışmayı değerlendirmek üzere atamakla sorumludur.
12. Değerlendirme süreci için hakemlere verilen süre bir aydır. Hakemlerden gelen görüşler, editörler tarafından en geç iki hafta içerisinde incelenir. Yazarlardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin, derginin yayın periyodu dikkate alınarak en kısa süre içinde Yayın Kurulu ya da editörlere ulaştırılması gerekmektedir. Hakemler bir çalışmanın düzeltmelerini inceleyerek uygunluğuna karar verebilecekleri gibi gerekliyse birden çok defa düzeltme talep edebilir. Dergiye gönderilen çalışmaların yayın değerlendirme sürecinin yaklaşık üç ay içerisinde sonuçlandırılması öngörülmektedir. Ancak, hakem ya da editörlerin yazardan düzeltme istedikleri tarih ile yazarın düzeltmeleri tamamladığı tarih arasındaki süre, bu süreye dâhil edilmez.
13. Dergide yer alan yazıların içeriklerinden yazarlar sorumludur.
14. Dergide yayınlanan yazılardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
15. Dergiye gönderilen yazılar için, Yasama Derneği Yönetim Kurulunca aksi kararlaştırılmadıkça herhangi bir ücret ödenmez. Yasama Dergisi web sayfasında yayınlanacak ve basılacak çalışmalar için herhangi bir ücret veya masraf talep edilmez.
16. Yazarlar, yayınlanmış makalelerin telif haklarını, Yasama Derneğine devrettiğini kabul eder.
17. Makalelerde yer alması gereken resim, şekil vb. anlatımı destekleyici materyal için gerekli kişi ya da kurumlardan izin alınması yazarların sorumluluğundadır.
18. Yazarlar cinsiyet, ırk, dil, inanç, kültür, sınıf, yaş, görüş ve zümre gibi aidiyet ve kimlikler üzerinden ayrımcı bir dil kullanmamakla yükümlüdür.
19. Yazarlar, makalelerinde payları olan tüm kişileri belirtme yükümlülüğü taşırlar. Makalenin hazırlanmasında önemli derecede payları olan kişiler ortak yazar olarak belirtmelidir. Bir çalışma, yazarlarının tümünün rızası olmadan yayımlanamaz.
20. Editörler, derginin yayın ilkeleri ve etik ilkeleri kapsamında kişisel verilerin korunmasını sağlarlar, makalelerde insan ve hayvan haklarının korunmasına özen gösterirler, makaledeki çalışmaya konu olan katılımcıların açık onayının belgelendirilmesini önemserler, deneysel araştırmalarda veya anket içeren çalışmalarda etik kurul onayı olmadığında makaleyi reddederler.

© Yasama Derneği

ISSN: 1306-6250

e-ISSN: 1306-6269

YASAMA DERGİSİ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA	<i>Marmara Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Yusuf Şevki HAKYEMEZ	<i>Anayasa Mahkemesi</i>
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ	<i>İnönü Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Hasan TUNÇ	<i>Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Faruk BİLİR	<i>Kişisel Verileri Koruma Kurulu</i>
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK	
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Prof. M. Kamil MUTLUER	
Prof. Dr. Fevzi DEMİR	<i>Yaşar Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Yüksel METİN	<i>Süleyman Demirel Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ece GÖZTEPE ÇELEBİ	<i>İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ömer ANAYURT	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Çağatay KESKİNOK	<i>Orta Doğu Teknik Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Yusuf TEKİN	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Mustafa İsmail KAYA	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Haldun YALÇINKAYA	<i>TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Murat OKCU	<i>Süleyman Demirel Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ekrem Ali AKARTÜRK	<i>Yeditepe Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Mehmet Tevfik GÜLSOY	<i>İstanbul Aydın Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ahmet ŞAHBAZ	<i>Necmettin Erbakan Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Hüseyin ÖZCAN	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Şeref İBA	<i>TBMM</i>
Prof. Dr. Ahmet YILDIZ	<i>Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ	<i>Ufuk Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Esra DİK	<i>Mersin Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Ozan ERGÜL	<i>Atılım Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Tekin AVANER	<i>Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi</i>
Doç. Dr. Cenay BABAOĞLU	<i>Selçuk Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Murat YAMAN	<i>Kütahya Dumlupınar Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Sefa USTA	<i>Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Mustafa TAYTAK	<i>Uşak Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Yiğit KARAHANOGULLARI	<i>Ankara Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Nahit YÜKSEL	<i>Hazine ve Maliye Bakanlığı</i>
Doç. Dr. Yasin SÖYLER	<i>Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Halim Emre ZEREN	<i>Adnan Menderes Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Şafak EVRAN TOPUZKANAMIŞ	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Ali Ersoy KONTACI	<i>Ankara Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Bülent ARPAT	<i>Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Çiğdem AKMAN	<i>Süleyman Demirel Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Levent MEMİŞ	<i>Giresun Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Veysel DİNLER	<i>Hitit Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Bülent YÜCEL	<i>Anadolu Üniversitesi</i>

Doç. Dr. Emre DEMİREL	<i>Hacettepe Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi İsmail KÖKÜSARI	<i>Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi İlhan SAĞSEN	<i>Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Selim KANAT	<i>Süleyman Demirel Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ALTUNOK	<i>Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Elvettin AKMAN	<i>Süleyman Demirel Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Emrah FİRİDİN	<i>Karadeniz Teknik Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ERDOĞAN	<i>Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDOĞDU	<i>Munzur Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Recep AYDIN	<i>Hitit Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Canan ÇAKIR	<i>Gümüşhane Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Onur KULAÇ	<i>Pamukkale Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Abbas KILIÇ	<i>Atılım Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Didem SEVGİLİ GENÇAY	<i>Hacettepe Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Serdar YILMAZ	<i>Ankara Üniversitesi</i>
Dr. Öğr. Üyesi Gündüz Alp ASLAN	<i>Kocaeli Üniversitesi</i>
Dr. Oğuzhan ASLANTÜRK	<i>Karadeniz Teknik Üniversitesi</i>
Dr. Mustafa BİÇER	<i>TBMM</i>
Dr. Mustafa ŞAHİN	<i>TBMM</i>
Dr. Gamze ÇELİK	<i>T.C. Cumhurbaşkanlığı</i>

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Erdal ONAR
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi

Prof. Dr. Hüsnü ERDEM
Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. A. İlder TURAN
İstanbul Bilgi Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Merih ÖDEN
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ö. Faruk GENÇKAYA
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ergun ÖZBUDUN

Prof. Dr. Hasan TUNÇ
Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet TURHAN
Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal GÖZLER

Prof. Dr. Hikmet KAVRUK

Doç. Dr. Şeref İBA
TBMM

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet YILDIZ
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Can Umut ÇİNER
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Doç. Dr. Ozan ERGÜL
Atılım Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Doç. Dr. Belkıs KONAN
Ankara Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Doç. Dr. Cenay BABAOĞLU
Selçuk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Hatice ALTUNOK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Bülent YÜCEL
Anadolu Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Tolga BÖLÜKBAŞI
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dr. Mustafa BİÇER
TBMM

Dr. Mustafa ŞAHİN
TBMM

Dr. Gamze ÇELİK
T.C. Cumhurbaşkanlığı

46. SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Çağatay KESKİNOK
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ece GÖZTEPE ÇELEBİ
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi

Prof. Dr. Ekrem Ali AKARTÜRK
Yeditepe Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Şeref İBA
TBMM

Doç. Dr. Nahit YÜKSEL
Hazine ve Maliye Bakanlığı

Doç. Dr. Şafak EVRAN TOPUZKANAMIŞ
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Esra DİK
Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Ersoy KONTACI
Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Yasin SÖYLER
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Emre DEMİREL
Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Veysel DİNLER
Hitit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abbas KILIÇ
Atılım Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gündüz Alp ASLAN
Kocaeli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

İsmail Cem KARADUT

Yine-Yeni-Yeniden Anayasa Yapımı: Yaklaşımlar, Modeller ve Yöntem Üzerine Bir Değerlendirme..... 11

Özge KARAHAN

“TBMM’ye Çağrı” Giderim Kararlarının İşlevsizliği ve Bu Kararlara İşlevsellik Kazandırılması Amacıyla Getirilen Önerilerin Değerlendirilmesi37

Ömer Faruk GENÇKAYA - Erman BAKIRCI

Türkiye’de Seçim Coğrafyası: 24 Haziran 2018 Seçimleri Üzerine İlçe Temelli Bir Analiz.....73

Fatma SARIASLAN

1876 Anayasası (Kanun-ı Esâsî) ve İlk Osmanlı Parlamentosu..... 113

Fulya ERTUĞ İBİŞ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Camii ve Sanatsal İmgeleri147

KRONİK

Rıza TEVFİK

Hukuk-i Esasiyeye Medhal (II)..... 175

KİTAP İNCELEMESİ

Erdi DEMİR

Yılmaz ÇOLAK, Türkiye’de Kültürel İktidarın Kuruluşu 1923-1945 187

YİNE-YENİ-YENİDEN ANAYASA YAPIMI: YAKLAŞIMLAR, MODELLER VE YÖNTEM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

BRAND NEW CONSTITUTION MAKING AGAIN: AN EVALUATION OF THE APPROACHES, MODELS, AND METHOD

İsmail Cem KARADUT²

ÖZET

Siyasal gücü sınırlandırmayı/onu şarta bağlamayı ve liberal haklar çerçevesinde yönetimi sağlamayı hedef edinen anayasalcılık (constitutionalism) hareketlerinin 18. Yüzyıl sonları, 19. Yüzyıl başlarında sonuçlarını vermeye başladığı düşünüldüğünde, ülkemizde Kanun-i Esasi'den günümüze değin köklü ve hareketli bir anayasa(l)cılığın olduğu söylenebilir. Bununla birlikte; Türkiye'deki anayasalcılığın şimdiye değin sahip olmadığı, tarihsel konjonktürün de etkisiyle, demokratikleşme sürecinin bir parçası olan ve yine demokratik yollarla hazırlanan bir anayasadır. Kabul edildiği günden beridir meşruiyet sorunu yaşayan '82 Anayasası'na ilişkin tartışmalar, 2010'lara doğru ve takip eden yıllarda yeni ve sivil bir anayasa hazırlama şiarı ile yeniden başlamış, hem Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında siyasi partiler hem de ilgili sivil toplum kuruluşları tarafından girişimlerde bulunulsa da süreç istenildiği gibi sonuçlanmamıştır. Bu çalışmanın amacı; dönem dönem gündeme gelen yeni anayasa tartışmalarına yönelik, anayasa araştırma(cı)larının takındıkları kuramsal pozisyonlarla (hukuksal pozitivizm, anayasal düzen ve siyaset bilimi yaklaşımları) birlikte anayasa yapımına ilişkin modelleri (anayasa konvansiyonu, egemen kurucu meclis, olağan yasama, yürütme modeli ve evrimsel süreç) ve yöntem tartışmalarını değerlendirmek ve söz konusu sürece demokrasi teorisinden bir bakış açısı oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Demokratikleşme, Anayasalcılık, Anayasa Yapımı, Türk Siyasal Hayatı

- 1 Araştırma Makalesi
Makale gönderim tarihi: 20.09.2022
Makale kabul tarihi: 21.12.2022
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü
E-posta: ismail.karadut@dpu.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0049-5317>

ABSTRACT

From Kanun-i Esasi (the first constitution) to this day, it could be said that in our country there is a well-rooted and eventful constitution(al)ism when the fact is considered that the movements of constitutionalism aiming at limiting and framing the political power and attaining a government bounded by liberal rights started to achieve in the late 18th century and the early 19th century. However, what Turkish constitutionalism has not by now succeeded is, partly because of historical conjuncture, a democratic constitution which is made in democratic ways and is a part of democratization process. The debates about the '82 Constitution that has had a legitimacy problem since the day it was ratified revived towards the 2010s and the following years with the motto of a new and civil constitution, and though the political parties' efforts under the roof of the Grand National Assembly of Türkiye and relevant non-governmental organizations initiatives, the process did not conclude as it was intended. The aim of this study is to review the theoretical positions (legal positivism, constitutional order, and political science approaches) assumed by research(er)s of constitution with the models of constitution making (constitutional convention, sovereign constituent assembly, normal legislature, executive model, and evolutionary process) and the debates on method, and to form a standpoint from the theory of democracy upon the process in question.

Keywords: *Democracy, Democratization, Constitutionalism, Constitution Making, Turkish Political Life*

GİRİŞ

Yasalar; yasama organı tarafından yapılsalar da gerek devlet biçimi gerekse hükümet sistemi sebebiyle genellikle yasama meclisinde çoğunluğu bulunduran siyasal partinin/yürütme erkinin/organının yönelim ve tercihlerini yansıtır. Bu bakımdan yasalar, yönetenlerin kendisini de bağlayan, yönetilenlere yönelik olarak geliştirdiği hukuksal edimlerdir. Yönetilenlerinse, yönetenleri yasalar yoluyla denetlemesi imkânsız değilse bile ‘zor’dur.³ Anayasalar; bu nedenle hem yasaların hem de onu yapanların denetlenmesi için vardır. Bu durumun bir sonucu olarak, anayasaların yapılmaları ve değiştirilmeleri farklı usullere bağlanmış, yasaların hukuki denetiminin sağlanması adına anayasa mahkemeleri kurulmuştur. Zira bahsedildiği üzere ‘siyasi bir erkin’ kendi kendini denetlemesi, yöneten-yönetilen ikiliği ve ilişkisi içerisinde olanaklı görünmemektedir.⁴

Anayasalar, ‘sağlıklı’ bir yöneten-yönetilen ilişkisi için zorunlu ve vazgeçilmezdir. Bu ilişkisiye dar tanımıyla hukuk devletine, daha geniş ifadeyle hukukun üstünlüğüne işaret etmektedir. Çünkü anayasalar, belli bir politik toplumun (devletin) çatısını kurma amacıyla bir araya gelmiş insanların (sivil toplumun) birlikte yaşama iradesini ortaya koydukları genel ve üstün iradenin adıdır, bir çeşit toplum sözleşmesidir. Daha spesifik bir tanımlamayla anayasalar; politik toplum ile sivil toplum arasındaki ilişkiyi; görev-ödev ve haklar-yasaklar çerçevesinde ortaya koyan hukuki metinlerdir. Yanı sıra; söz konusu hukuki metinler siyasal ve tarihsel çalışmalarda da kullanılabilir temel dokümanlardır zira toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkilerde “olması gerekeni”, “olmaması gerekeni” ve “nasıl olması gerektiği”ni yansıtır.⁵ Mamafih, Türkiye’deki anayasalcılığın tarihine bakıldığında, toplum sözleşmesi niteliğinde bir anayasanın yapılamamış olduğu görülür: İlk anayasa bir padişah fermanıdır/beratıdır, izleyen iki anayasa kuruluş/kurtuluş anayasaları olmaları hasebiyle seferberlik anayasalarıdır. Modern anlamda bir anayasa olarak tanımlanabilecek ‘61 ve ‘82 Anayasaları ise, askeri müdahaleleri yapanlar tarafından bir çeşit ‘reçete’ olarak topluma referandum yoluyla sunulmuştur.⁶ Bu yüzden, yeni anayasa yapımı tartışmalarının, herkesin üstünde

3 Şeklen değilse bile, maddi anlamda anayasal nitelikte yasalar da bulunmaktadır. Hatta yazılı olmayan anayasalar da vardır. En bilinen örnek, Birleşik Krallık’ta yazılı bir anayasa bulunmamasıdır. Yine de anayasal nitelikteki teamüller ve yasalar, çift kamaralı meclisle birlikte, söz konusu denetim işlevini yerine getirmektedir.

4 Ece Göztepe, “Anayasa Yargısının Meşruluğu”, (Ed.: Ece Göztepe ve Aykut Çelebi), *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler*, Metis Kitap, İstanbul, 2011, s. 391.

5 Mehmet Ö. Alkan, “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri”, S. 23, *Anayasa Yargısı*, s. 134.

6 İsmail Cem Karadut, “Anayasal İktisat ve Ufuktaki Anayasa: Anayasal İktisat Perspektifinden 1982 Anayasası ve Yeni Anayasa Yapım Süreci”, *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 80. Elbette ki, ‘61 ve ‘82 Anayasalarının burada beraber anılması,

mutabık olduğu amacının sivil ve (daha) demokratik bir anayasa olduğu belirtilebilir.⁷

Türkiye’de yeni anayasa tartışmalarının geçmişi mevcut anayasanın kabulünden hemen sonraki yıllara gitmekle birlikte, 2011 seçimlerinden önce yapılan tartışmalar ve sonrasında TBMM bünyesindeki girişim, bugünkü anayasa tartışmalarının zeminini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, bugünkü tartışma yeni anayasa tartışmalarının yeniden fakat başka amaçlarla gündeme getirilmesidir ki bu, “yine-yeni-yeniden anayasa” tartışmaları şeklinde adlandırılabilir. Bu çalışmada, ilkin anayasa incelemelerine olan yaklaşımlar sonrasında anayasa yapımına ilişkin modeller kısaca ele alınacak ve süreç ile beraber yöntemin demokratikliği hususunda bir değerlendirme yapılacaktır. Türkiye’deki anayasalar ve anayasa değişiklikleri, dikkat çeken diğer ülke örnekleri ile birlikte çalışmanın kapsam kısıtı sebebiyle sadece anayasa yapım yöntemleri penceresinden değerlendirilecektir. Böylelikle, yalnızca ülkemiz açısından değil, genel anlamıyla anayasa yapımı sürecinin demokratikliği sorunu ve söz konusu sürecin analizine ilişkin sonuçlara ulaşılabilecektir. Çalışmanın yöntemini ilgili mevzuatın ve literatürün incelenmesi oluşturmaktadır. Metnin iki temel sorusu; hangi anayasa yaklaşımının anayasa yapımı süreçlerini daha iyi kavradığı, açıkladığı ve hangi anayasa yapım modelinin daha etkili ve katılımcı olduğu ile beraber yöntem açısından demokratik sonuçlar ürettiğidir. Bununla birlikte, anılan yaklaşımların birbirlerini dışlamaktan çok tamamladığı; anayasa yapımındaysa kritik noktanın belli bir modelin seçiminden ziyade yöntemin demokratikliği, sonucun ise meşruluğu olduğu görülmüştür.

1. ANAYASA İNCELEMELERİNDE YAKLAŞIMLAR: HUKUK BİLİMİ, ANAYASAL DÜZEN ve SİYASET BİLİMİ YAKLAŞIMLARI

Yönetimi sınırlama ve ona belli bir hukuki çerçeve verme düşüncesi (diğer bir deyişle, hukuku yönetimin aracı değil çerçevesi kılma fikri), her ne kadar başlangıcı 1215 Magna Carta’ya kadar götürülse de insanların yönetim ve siyaset işlerine kitleler halinde katılmaya başladığı, 18. Yüzyıl sonları, 19. Yüzyıl başlarını imlemektedir. Zira bu tarihler yazılı ve modern anayasaların ve anayasal metinlerin ortaya çıktığı tarihlerdir. Kitlelerin temsilcileri ve siyasal partiler aracılığıyla yönetime katılması, temsili demokrasinin çoğunluğun yönetimi olarak

onların biçim ve içerik yönünden farklı olmadıkları anlamına gelmez. ‘61 Anayasası hem yapılaş hem biçim hem de içerik yönünden, karşılaştırmalı olarak ‘82’den hem daha ‘yetkin’ hem de daha demokratiktir. Bu konuda öne çıkan bir çalışma için bkz. Bülent Tanör, İki Anayasa 1961-1982, 5. Baskı, XII Levha Yayıncılık, 2013.

7 İsmail Cem Karadut, “Yeni-Yeni Anayasa Girişimi: Politik Bir Sürecin Rasyonel Eleştirisi”, *Güncel Hukuk Dergisi*, S.149, s. 36.

yükselmesi ile anayasalcılığın güçlü bir şekilde ortaya çıkması ve yayılması aynı tarihsel dönemlere rastlamaktadır. Zira demokrasi kitlelerin/çoğunluğun ‘heyecanı’ olarak değerlendirilirse, anayasalcılık azınlıkların/elitlerin ‘kaydı’ olarak görülebilir. Gerçekten de anayasalcılık ve demokrasi birbiriyle çelişik dursalar bile birbirlerinin tamamlayıcısı olarak ele alınabilir çünkü “*anayasalcılıktan yoksun bir demokrasi, çoğunluğun istibdadına; demokrasiden yoksun bir anayasalcılık ise ayrıcalıklı azınlıkların hâkimiyetine yol açar.*”⁸ Demokrasinin özünde, halk egemenliğinin toplumun herhangi bir kesiminin temel haklarına ve hürriyetlerine halel getirmeden gerçekleştirilmesi bulunmaktadır ki anayasalcılık bunun teminatıdır. Demokrasiyi ve anayasalcılığı bir araya getirebilmek de çağdaş demokrasilerin önemli özelliklerinden birisidir.⁹

Türkiye’nin 19. Yüzyılın sonlarına kadar giden uzun bir anayasalcılık tarihi bulunmakla birlikte¹⁰, ülkemizde anayasa incelemelerine hâkim olan ve ana-akım haline gelmiş yönelim, “Hukuk Bilimi Yaklaşımı”dır. Özünde pozitivist olan bu yaklaşım, anayasayı ve toplumu birbirine dışsallaştırır ve Gökhan Atılğan’ın vurguladığı gibi, “*hukuk biliminin alanını yürürlükteki hukuk olarak belirler ve böylelikle hukuk bilimini hukukun içine, hukuku da hukuk biliminin içine kapatır.*”¹¹ Söz konusu yaklaşımın yanında, “Anayasal Düzen İncelemeleri” ve “Siyaset Bilimi Yaklaşımı” bulunmaktadır: Bunlardan ilki, ana-akım yaklaşımdan yöntem (pozitivizm) konusunda ayrılmamakla birlikte tarihsel bir perspektif sunmaktadır; ikincisiyse, hukuk bilimi yaklaşımından yöntem konusunda ayrılmakla çok daha farklı, geniş ve zengin bir araştırma alanına işaret etmektedir. Siyaset bilimi yaklaşımı, anayasa ve toplumu birbirlerinden ayırmamakta, bir bütün olarak kavramaktadır. Parçaların birbirleriyle ve bütünlükle olan ilişkilerinin hem parçalarda olduğunu hem de bütünde belirlediğini teslim etmektedir. Böylelikle; siyasal partiler, ideolojiler, toplumsal sınıflar gibi etmenler ve güçler anayasa araştırmalarının merceği altına girmektedir.¹² Bu anlamda, siyaset bilimi yaklaşımının tümevarım-

8 Ergun Özbudun, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017, s. 25.

9 Özbudun, “Anayasalcılık ve Demokrasi...”, s. 25

10 Aslı Ü. Bâli, “Constitutionalism in Turkey”, (Ed.: G. Murat Tezcür), *The Oxford Handbook of Turkish Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2022, s.76. Hatta, 1868 yılında Şûra-yı Devlet açılışında Sultan Abdülaziz’in, “Yeni örgütlenme biçimi, yürütme gücünün adliye, diniye ve yasama güçlerinden ayrılığı temeline dayanır.” demesi, 1876’daki ilk anayasadan önce de erkler ayrılığının padişahlarca tanınmaya başladığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bkz. Ece Güner Toprak, *Başarabiliriz: Demokratik Bir Anayasa Önerisi*, Doğan Kitap, 2021, s. 69 vd.

11 Gökhan Atılğan, “Diyalektik Bir Anayasa İncelemesi İçin Çerçeve Girişimi”, C. 70, S.1, *SBF Dergisi*, s. 72.

12 Atılğan, “Diyalektik Bir Anayasa İncelemesi...”, s. 69. Makale; anılan yaklaşımlara ilişkin

sal, hukuk bilimi yaklaşımının tündengelimsel bir yöntem izlediği söylenebilir. Ayrıca, hukuksal pozitivizm yaklaşımı olaylar arasında sadece uygunluk ararken, Tunaya'nın deyişle “siyaset ilmi” yaklaşımı onlar arasında nedensellik (*causalité*) aramakta ve onların ardındaki “niçin?”lerle de ilgilenmektedir.¹³

Anayasanın tanımı ve anlamı söz konusu olduğunda; hukuksal pozitivizm, kısa, minimal ve yalnızca hukuki bir tanım yapmaktadır: “*Anayasa, normlar hiyerarşisinde en üst sırayı işgal eden ve kanunlardan farklı ve daha zor bir usulle konulan ve değiştirilebilen hukuk kurallarının bütünüdür.*”¹⁴ Yine aynı yaklaşımdan gelen daha açık bir tanıma şöyledir: “*Anayasa, devletin temel yapısını, örgütlenişini ve işleyişini düzenleyen kuralları gösterir. Devlet yönetimini düzenleyen ana kurallar çoğu kez, Anayasa denen tek bir yasa içinde toplanmıştır.*”¹⁵ Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi, pozitivist yaklaşım anayasayı hukuk düzlemi içerisinde ele almakta ve onun iktisadi, toplumsal, siyasal, kültürel ve hatta çevresel ilişki ve bağıntılarını görmeyi tercih etmemektedir. Siyaset bilimi yaklaşımına yakın olan Kaboğlu ise, anayasayı toplumsal mutabakat ya da ortak kimlik belgesi bağlamında “birlikte yaşama paktı” olarak değerlendirmekte ve yapım sürecinde katılımın önemini belirtmektedir.¹⁶ Ayrıca, kişiler bakımından anayasanın özgürlük, hak ve eşitlik; devlet bakımından görev, yetki, sorumluluk ve ülke bakımından çevrenin korunması anlamına geldiğinin altını çizmektedir.¹⁷ Yine Kaboğlu; siyaset biliminin anayasa hukuku için tamamlayıcı nitelikte olduğunu; ayrıca seçimler, siyasal partiler gibi konuları anayasa çalışmalarının alanına sokmasıyla kapsam bakımından genişletici bir etkide bulunduğunu söylemektedir.¹⁸ Siyaset bilimi ve anayasa çalışmaları arasındaki ilişki hususunda Sevinç'in de vurguladığı üzere; siyasal mücadelelerin bir sonucu olan anayasalar, içerisinden çıktıkları ülkenin tarihini

çalışmaların bir tasnifi ile birlikte, siyaset bilimi yaklaşımı ekseninde bir sosyal bilimler felsefesi ve yönetimi bulunan bir anayasa incelemesi çerçevesi sunmaktadır. Türkiye'deki anayasalcılık yönelimleri/tezlerine ilişkin ayrıca bkz. Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

- 13 Tark Zafer Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, Cumhuriyet Kitap, İstanbul, 2000, s. 71-74.
- 14 Kemal Gözler, *İngilizce Karşılıklarıyla Hukukun Temel Kavramları*, Ekin Basım-Yayın-Dağıtım, Bursa, 2012, s. 32.
- 15 Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, 12. Baskı, Ankara, 2003, s. 3
- 16 İbrahim Ö. Kaboğlu, “Yeni Anayasa: Süreç, İçerik ve Düzen”, C. 2, S. 3, *Anayasa Hukuku Dergisi/ Journal of Constitutional Law*, s. 21.
- 17 İbrahim Ö. Kaboğlu, *Değişiklikler Işığında 1982 Anayasası: Halk Neyi Oylayacak*, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s. 1 & 28.
- 18 İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 53.

ve geleneklerini yansıttığı gibi uluslararası gelişmelerden de münezzeh değildir.¹⁹

Anayasa incelemelerinde, ana-akım yaklaşımların yaptığı tanımların temel noktalara değinmekle birlikte yetersiz oldukları aşikârdır. Anayasa ‘mekanîği’ olarak da nitelendirilebilecek; erkler ayrılığı, merkezi–yerel yönetim arasındaki yetki ve görev paylaşımı, devlet–toplum ilişkileri gibi konuları ele almak gereklidir. Bununla birlikte; söz konusu mekanîğin neden başka bir şekilde değil de olduğu şekliyle kurulduğu, hangi toplumsal/siyasal/ekonomik ihtiyaç ve talepler üzerine bina edildiği ve hangi amaçlar için kullanıldığını anlamak ve açıklamak anayasa incelemelerinin olmazsa olmazıdır. Diğer bir deyişle; anılan mekanik/mekanizma kadar, anayasaların ortaya çıktığı geniş toplumsal zemin ve konjonktüre odaklanmak da önemlidir.²⁰ Nihayetinde belli bir yöntemin (pozitivizm) ürünü olan bu yaklaşımlarla anayasaların yapılaş/yazılış ve uygulanışını ‘görünürün’ ötesine geçerek araştırmak, onları var eden siyasal/toplumsal mücadeleleri görmek, açıklamak, anlamlandırmak ve olası sonuçları öngörmek olanaklı görünmemektedir. Bu yüzden Atılğan, B. Ollman’ın içsel ilişkiler yaklaşımından²¹ mülhem ve siyaset bilimi yaklaşımı içerisinde saydığı 3 soyutlamaya dayalı bir yol önermektedir.

Tablo 1: Anayasa İncelemesi-Siyaset Bilimi Yaklaşımı

	Kapsam Soyutlaması	Genellik Düzeyi Soyutlaması	Konumlama Noktası Soyutlaması
Soyutlamalar ve Önemli Noktalar	-özdeşlik ve farklılık -öz ve görünüm -nicelik ve nitelik -başkalaşım -karşıtların birliği -çelişki -yadsımanın yadsıması -önkoşul ve sonuç	-anayasayı yazanlar/ yapanlar -sınıfsal ilişkiler (yazanlar) -iktisadi, ideolojik, kültürel bağlam -anayasanın dili ve üslubu -uluslararası konjonktür -kapitalizm	-üretim biçimi -devlet -siyasal sistem -siyasal düzen -toplumsal mücadeleler -ideoloji -anayasanın kendisi

Kaynak: Atılğan, “Diyalektik bir Anayasa İncelemesi...” makalesindeki bilgilerin derlenmesinden oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tablodaki hususlar, siyaset bilimi yaklaşımı içinde diyalektik bir anayasa incelemesi için başvurulabileceklerdir. Atılğan, bahsedilen makalesinde bu hususları Türkiye’deki anayasacılık bağlamında örneklerle açıklamaktadır.

19 Murat Sevinç, “Anayasa”, (der. G. Atılğan ve A. Aytekin), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler*, Yordam Kitap, 2. Baskı, 2013, s. 217.

20 Atılğan, “Diyalektik Bir Anayasa İncelemesi...”, s. 74.

21 Bertell Ollman, *Diyalektiğin Dansı*, (Çev. C. Saraçoğlu), Yordam Kitap, 4. Baskı, 2015.

Bunlardan bazılarına değinirsek: İlkın, Türkiye’de “anayasa tartışmalarının yoğunluğu ile anayasa incelemelerindeki yöntem tartışmalarının cılızlığı” arasındaki ters orantıya dikkat çeken yazar, “nicelik ve nitelik” konusunda, günümüze kadar yarısından çok daha fazla maddesi değiştirilmiş ‘82 Anayasası’nın bu nicel değişimlere rağmen bağlantılı olduğu diğer ilişkileri ve toplumsal formasyonu farklılaştırmadıkça nitelik bakımından değişik/değişmiş sayılmayacağını söylemektedir. Aynı noktadan hareketle, Cem Erođul’un vurgusuna değinerek, 1909 değişikliklerinin nitel bir değişime sebep olduğunu, öyle ki değişikliklerin başka bir anayasaya açıldığını belirtmektedir. “Karşıtların Birliği” konusunda, anayasa metinlerinin yurttaşların devlete haklarını hatırlatmak üzere kullanılabilceği gibi devletin de yurttaşlara görevlerini ve ödevlerini hatırlatmak için kullanılabilceği tespiti yapılmaktadır. “Anayasayı yazanlar/yapanlar” konusunda, Sened-i İttifak için Alemdar Mustafa Paşa, Kanun-i Esasi için Mithat Paşa, 1921 ve 1924 Anayasaları için Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), 1961 için Sıddık Sami Onar, 1982 için Orhan Aldıkaçtı gibi kimi önemli figürler²² hatırlanmakta ve söz konusu metinlerin onları tanımadan/bilmeden anlaşılamayacağı belirtilmektedir. Son olarak, “Konum Noktası Soyutlaması” bir anayasa yapımının ve sonrasında o anayasasının özelliklerinin anlaşılmasında; üretim biçimi, devlet, siyasal sistem ve düzen, toplumsal mücadeleler, ideoloji ile anayasa metninin kendisinin elzem olduğunu vurgulamaktadır.²³

Nihayetinde; anayasalar, içerisinden doğdukları tarihi ve siyasal koşullar ile süreçlerin ürünü olan sonuç metinleridir, belgeleridir.²⁴ Diğer bir deyişle, söz konusu metinler ilgili/verili bir dönemdeki ekonomik ilişkilerin, siyasal çatışmaların, toplumsal mücadelelerin ve kültürel ortamın hukuk tahtında düzenlenmiş bir temsildir. Dolayısıyla, yukarıda bahsedilen yaklaşımlardan hukuk bilimi (pozitivizm) ve anayasal düzen yaklaşımlarının yanında siyaset bilimi yaklaşımı daha bütüncül bir bakış açısına sahip olmasıyla anlama, açıklama, yorumlama ve eleştirme kabiliyeti görece yüksek olan yaklaşımdır denilebilir, çünkü ancak bu yolla anayasa incelemelerinde üzerine odaklanılan metnin özellikle toplumsal ve siyasal anlamı yeterince teslim edilebilir.

22 Özellikle 1961 ve 1982 Anayasaları askeri müdahalelerden sonra yapıldıkları için, metnin sorumluluğun yalnızca sivil anayasa yapıcılarında değil, yapım sürecine etki eden askeri figürlerde de olduğu belirtilmelidir.

23 Atılğan, “Diyalektik Bir Anayasa İncelemesi...”, s. 65, 91, 92, 99, 100; nicelik anlamında ‘82 Anayasası’nın %70’i değışmiş sadece %30 kalmıştır. Toprak, “Başarabiliriz...”, s. 95

24 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2009, s.14.

2. ANAYASA YAPIMINDA MODELLER: TARİHSEL ÖRNEKLER VE GÜNCEL TARTIŞMALAR

Anayasa yapımı tartışmalarının başlangıç noktalarından birisi asli kurucu iktidar ile tali ya da türev kurucu iktidar arasındaki ayrımıdır. Asli kurucu iktidar hukuk-dışı ve sınırsız bir iktidarı temsil eder. Diğer bir deyişle, asli kurucu iktidar yeni bir anayasa yapmadan önce eskisini ortadan kaldırarak bir boşluk yaratır ve yeni anayasayı yaparken kendini hukuk kurallarıyla sınırlandırmaz. Tali/türev kurucu iktidar ise, hukuk içinde ve hukukla sınırlıdır; tali kurucu iktidarın hareket alanı, yürürlükteki anayasa tarafından çizilmiştir. Dolayısıyla, tali kurucu iktidar anayasayı öngörülen usulle sürekli değiştirebilirken, asli kurucu iktidar baştan (*ab initio*) yeni bir anayasa yapabilir ama süreklilik arz etmez.²⁵ Asli kurucu iktidarlar çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Bir devletin kurulma aşamasında ya da önemli bir anayasal kopuşta söz konusu olan asli kurucu iktidardır. Örneğin, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kurucu özelliğiyle “*Devlet anayasa ile doğar ve anayasa ile yaşar.*” ilkesini temsil eden anayasalardandır. Geçiş dönemleri de kurucu iktidarların ortaya çıktığı zaman dilimleridir; İsviçre gibi kimi ülkelerde anayasa yenileme metinde öngörülürken, bizim ülkemizde olduğu gibi kimi ülkeler anayasa yapıldıktan sonra sadece değişiklik yapma yetkisi tanımaktadır. Osmanlı-Türk anayasalcılık hareketinin kurucu metni, yöneticilerin belirleyici olduğu anayasalar kategorisine giren ve berat (*charte*) anayasa olarak da adlandırılan 1876 Kanun-i Esasi’dir.²⁶ Sonrasında ilk türev kurucu iktidar 1909 yılındaki değişikliklerle ortaya çıkmıştır. (Fakat yukarıda da değinildiği gibi 1909 değişiklikleri anayasada niteliksel bir değişime sebep vermiştir). 1921 Teşkilat-ı Esasiye ile 1961 ve 1982 Anayasaları asli kurucu iktidarın ortaya koyduğu metinlerdir.²⁷ 1924 Teşkilat-ı Esasiye’inde ise; onu hazırlayan Meclis, kurucu özelliği konusundaki tartışmalara rağmen, anayasa yapma cesareti, iradesi ve kendisine yönelik milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğuna dair inançla kurucu iktidar gücünü bu sebeple seçilmese bile göstermiş, devletin temel niteliklerini düzenlemenin yanında 1876 Kanun-i Esasi ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye hükümlerinin birlikte uygulandığı iki anayasalı dönemi sona erdirmiştir.²⁸

25 Kemal Gözler, “Asli ve Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM Yeni bir Anayasa Yapabilir mi?”, (Ed.: Ece Göztepe ve Aykut Çelebi), *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler*, Metis Kitap, İstanbul, 2011, s. 47-50.

26 Kaboğlu, “Anayasa Hukuku Dersleri...”, s. 23-24. Elbette, iktidarı sınırlandırma fikri noktasında başlangıç, 1808 tarihli Sened-i İttifak’a kadar geriye götürülebilir.

27 Özge Çelebi, “Osmanlı-Türk Anayasal Tarihinde Kurucu İktidarın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *İzmir Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi*, 05.12.2018-08.12.2018, https://www.academia.edu/38003569/Osmanli%C4%B1_T%C3%BCrk_Anayasal_Tarihinde_Kurucu_%C4%B0ktidkt%C4%B1n_Ortaya_%C3%87%C4%B1k%C4%B1%C5%9F%C4%B1_ve_Geli%C5%9Fimi, Erişim tarihi: 26.11.2022.

28 Şeref İba, “1924 Anayasası’nın Hazırlık ve Kanunlaşma Süreci Üzerine”, *Yasama Dergisi*, S. 44, s. 48-50.

Anayasalar, anayasal metinler içerisinde doğdukları toplumsal ve siyasal konjonktürün ürünü olsalar da biçim itibarıyla demokratik ve içerik olarak evrensel hukuk kurallarına uygun oldukça, söz konusu konjonktürün ötesine geçip tarihi bir nitelik kazanabilmektedir. Örneğin; modern anlamdaki ilk yazılı anayasa olan, 18. Yüzyılın sonlarına doğru hazırlanıp onaylanan Amerika Birleşik Devletleri Anayasası, iki asırdan fazlaca bir süredir yürürlüktedir. Yine de söz konusu anayasanın 27 kez ‘onarıldığı’ (*amendments*) diğer bir gerçektir. Keza Alman Federal Cumhuriyeti Anayasası (*Grundgesetz*) varlığının ilk 60 yılında 57 kez değişmiştir. Dolayısıyla, esneklik ve sabitlik anayasa yapımı ve değişimindeki temel gerilimlerden birini oluşturmakla birlikte, esnekliğe dayalı anayasal değişim, sürekliliğin korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin; Fransız İhtilali’nden sonra yapılan anayasa, teorik olarak olmasa bile pratikte değişimin önünü kapamış, sonuç olarak izleyen 50 yıl içerisinde 8 tane yeni anayasa yapılmıştır. Oysaki anayasaları yasalardan ayıran önemli özelliklerden birisi onların sürekliliğidir.²⁹

Anayasalcı(l)ık hareketleriye, kitlelerin siyasal partiler aracılığıyla/temsiliyle yönetime katılmaya başladıkları tarihsel dönemde ortaya çıkmıştır. Her ne kadar demokrasi ve anayasalcılık arasında ilk bakışta bir tamamlayıcılık çıkarsansa da yukarıda belirtildiği gibi, aslında anayasalcılık çoğunluğun yönetimi anlamına gelen (temsili) demokrasiyi temel haklar doğrultusunda sınırlamak için vardır. Bu yüzden, “anayasal demokrasi” kavramı ‘karşıtların evlenmesi’ hatta bir oksimoron olarak dahi nitelendirilebilmektedir. Bununla birlikte, günümüz temsili liberal demokrasilerinin en önemli özelliklerinden birisinin hukukla sınırlı hükümet olduğu düşünüldüğünde anayasal demokrasi veyahut anayasal devlet bir anlam kazanmaktadır. Çünkü anayasal devlet ya da yönetim, anayasalı devletten daha çok şeyi ifade eder. İktidarı evrensel hukuk normlarına göre sınırlandıran bir metin gerçek anayasa olarak addedilebilir. Hatta anayasalcılık bu anlamıyla demokrasiyi, demokrasi içerisindeki anti-demokratik hareketlerden koruyan bir araç olarak değerlendirilebilmektedir.³⁰

Anayasalcılığın; yeni anayasa yapımı, anayasaların yenilenmesi, anayasa değişiklikleri gibi anayasal gelişmeleri içerdiği söylenebilir. Bununla birlikte, söz konusu terimler birbirlerinden ayrı anlamlara gelmektedir. Yeni bir anayasa, is-

29 Sigrid Boysen, “Anayasanın Değiştirilmesi”, çev. Deniz Dursun, *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim Sempozyumu Kitabı*, 19-20 Mart 2010-Ankara, (Ed. Dr. Ozan Ergül), Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2011, s. 177-180.

30 Özbudun, “Anayasalcılık ve Demokrasi...”, s.3-5. Atıf yapılan bu eserde Özbudun bir dipnotta, W. Murphy’ye referansla, “anayasacılık” (*constitutionism*) ve “anayasalcılık” (*constitutionalism*) terimlerini birbirinden ayırmaktadır. Birinci terim, bir anayasanın metnine veya bir olasılıkla ruhuna bağlılık, ikinci terim yani anayasalcılık, “*insan onuruna saygıyı merkez edinen ilkelere ve bu ilkelere kaynaklanan yükümlülüklerle bağlantılı*” anlamına gelmektedir.

minin yabancı dildeki anlamıyla (kurmak filinden türeyen “*constitution*”) kurucu veyahut “oluşturucu” (*originating*) bir metin anlamına gelmektedir. Bir şeyleri inşa etme ile eşanlamlı olan kavram, yine “*bir şeyleri tekrar kurma, çerçeveleme ve şekillendirme eylem ya da aktivitesine denk düşmektedir*”.³¹ Bu anlamda yeni bir anayasa; yeni bir devletin ortaya çıkması, var olan devletin anayasal düzeninin ortadan kalkması/yeni bir anayasal düzen ihtiyacının doğması ve anayasal düzen içerisinde anayasanın yenilenmesi ile yapılmaktadır. Bu üçüncü yol; halkın, temsilcilerini anayasa ile bağlasa da kendisini anayasa ile bağlamaması olarak yorumlanabileceği gibi, anayasal değişimin olağanüstü durumlara indirgenmemesi olarak da anlaşılabilir.³² Olağanüstü durumların dışında yeniden, sıfırdan anayasa yapmak, kurucu iktidarın kümülatif faaliyeti olarak adlandırılabilir. Bu durumda asli kurucu iktidar hukuk oluşturma yeteneğine sahiptir fakat irade (demokratik ilkeler) ve norm (hukuki ilkeler) açısından çerçevelemiştir. Olağan durumlarda kurucu iktidarın nispi faaliyeti olarak adlandırılacak anayasa değişiklikleri ya da anayasal değişim ise zaten nitelikli çoğunluk şartı, katmerli ya da güçleştirilmiş anayasa değişikliği usulü ve değiştirilemez hükümler (diğer ismiyle sonsuzluk kaydı) tarafından ülkeden ülkeye farklılık gösterebilecek şekilde sınırlandırılmıştır.³³ Anayasalar, bir kere yazıldıktan/yapıldıktan ve sonrasında onaylanıp yürürlük kazandıktan sonra değişmeyen metinler değildir. Her ne kadar, çoğunlukla değiştirilmeleri zor, ‘katı’ metinler olsalar bile anayasalar hem türev kurucu iktidarın yaptığı değişiklikler hem de yargı organlarının yorumlarıyla sürekli değişim içerisindedir.³⁴ Değişikliğin yeterli görülmediği durumlarda anayasalar demokratik usuller çerçevesinde ve toplumsal konsensüse (oydaşım) dayalı olarak yenilenebilmektedir.³⁵

Anayasa yapımında kurucu iktidar tartışması yapıldıktan ve anayasalcılık hareketleri demokrasi ile ilişkisi içinde kısaca anlatıldıktan sonra, anayasa yapımına ilişkin modeller ve tasnifler değerlendirilebilir. Devrim-temelli model (1787 ABD ve 1789 Fransa örnekleri), ‘görünmez’ model (Britanya’daki yazısız anayasa ör-

31 Wojcieh Sadurski, “Anayasacılık ve Anayasa Yapımı Üzerine”, çev. Ersoy Kontacı, *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim Sempozyumu Kitabı*, 19-20 Mart 2010-Ankara, (Ed. Dr. Ozan Ergül), Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2011, s. 35-36. Sadurski, bu anlamıyla yeni bir ulus ortaya koyan ve devlet kuran oluşturucu anayasaların çok sık olmadığını belirtmekte, ABD ve Almanya Cumhuriyeti anayasalarını örnek göstermektedir.

32 Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku*, Seçkin Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2020, s. 43-44.

33 Semih Batur Kaya, *Demokratik Hukuk Devletinde Anayasa Yapımı: Türkiye İçin Bir İnceleme*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021, s.186-187.

34 Andrew Arato, “Forms of Constitution Making and Theories”, *Cardozo Law Review*, S. 17, s.194.

35 Kaboğlu, “Anayasa Hukuku Dersleri...”, s. 23.

neği gibi), savaş-temelli model (1949 Almanya ve 1946 Japonya örnekleri), pakta dayalı geçiş modeli (1978 İspanya örneği gibi), ulus-aşırı model (Avrupa anayasacılığı) ve uluslararası güç eksenli model (2005 Irak Anayasası örneği gibi) tasnifi bunlardan birisidir.³⁶ Aynı noktalara farklı açılardan değinmekle birlikte, anayasa yapım modelleri; referandum anayasaları (1958 Fransa, 1980 Şili Anayasaları gibi), kurucu meclis anayasaları (1919 Almanya, 1976 Portekiz Anayasaları gibi), parlamenter anayasalar (1949 Almanya Federal Cumhuriyeti, 2010 Angola Anayasaları gibi), dayatma anayasalar (1945 İspanya, 1946 Japonya Anayasaları gibi) ve pakt anayasalar (1994 Güney Afrika Cumhuriyeti, 1996 Portekiz Anayasaları gibi) şeklinde farklı bir gruplamaya da tabi tutulabilir. 1976 Portekiz Anayasası örneğinde olduğu gibi, sayılan bu beş modelin bazılarının anayasa yapımı sürecinde bileşik olarak kullanılması mümkündür.³⁷ Anılan bu ikisinin yanında, bir üçüncü ve daha çok kullanılan tasnif, anayasayı yapanlara (*agency*) göre şekillenmektedir:

Tablo 2: Anayasa Yapımı Modelleri ve Tarihsel Örnekleri

Anayasa Yapımı Modelleri	Tarihsel Örnekleri
Anayasa Konvansiyonu (<i>Constitutional Convention</i>)	1780 Massachusetts Konvansiyonu, 1787 Philadelphia Konvansiyonu, 1948 Alman Parlamento Konseyi
Egemen Kurucu Meclis (<i>Sovereign Constituent Assembly</i>)	1776 Pennsylvania Konvansiyonu, 1789-1791 Kurucu Meclisi, 1793-1795 Ulusal Konvansiyonu, 1918 Weimar Meclisi, 1945 Fransız Kurucu Meclisleri, 1990 Bulgaristan ve Romanya
Olağan Yasama (<i>Normal Legislature</i>)	1776-1777 Dokuz Amerikan Eyalet Meclisi, 1977 İspanyol Kurucu Parlamentosu, 1992 Çek ve Slovak Cumhuriyetleri
Yürütme Modeli (<i>Executive Model</i>)	1799, 1802 ve 1804 Napolyon Bonaparte Hükümetleri, 1958 Fransız Adalet Bakanlığı, 1993 Güzü Boris Yeltsin Hükümeti, 1994 Arjantin Menem Hükümeti
Evrimsel Süreç (<i>Evolutionary Process</i>)	Birleşik Krallık Anayasaları, Yeni Zelanda ve İsrail, 19. Yüzyılda Connecticut ve Rhode Island Anayasaları

Kaynak: Arato, “Forms of Constitution Making...” s. 197-198.

36 Sadurski, “Anayasacılık ve Anayasa Yapımı Üzerine...” s. 34-35.

37 André Thomashausen, “Güney Afrkının Siyasi Evriminde Anayasal İktidar ve Meşruluk”, çev. Ersoy Kontakı, *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim Sempozyumu Kitabı*, 19-20 Mart 2010-Ankara, (Ed. Dr. Ozan Ergül), Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2011, s. 111-113.

Tabloya bakıldığında, yukarıda da belirtildiği gibi, anayasa yapımında modellerin esas olarak anayasa yapımındaki faillere, aktörlere göre şekillendiği görülmektedir. Yine önceden belirtildiği üzere, dünyanın modern anlamdaki en eski yazılı anayasası olan ABD Anayasası, anayasa konvansiyonu modeli ile yapılmıştır. Burada fail (*agent*), başlangıçta eyaletlerden gönderilen 74 kişiden oluşturulan ve sonrasında başkanlığına G. Washington'ın atandığı 55 üyeli bir konvansiyondur. Konvansiyonun neden sorusuna yanıtı açık olmakla birlikte (yeni bir federal yönetim) nasıl konusunda önemli tartışmalar olmuştur.³⁸ Egemen kurucu meclis modelinin ya da sadece kurucu meclis modelinin öne çıkan örneklerinden birisi 1945 Fransız Kurucu Meclisleri'dir. Çoğul anılmasının sebebi 1945 yılında, işgalden kurtuluştan 6 ay sonra anayasa yapmak üzere Fransa'da kurucu meclis oluşturulmasına karar verilmesi, ilk kurucu meclisin ürettiği metni 1946 yılı Nisan ayında onaylatamaması, sonrasında toplanan ikinci meclisin anayasayı hazırlayıp referandumla onaylatmasıdır. Bu anayasa 1875 III. Cumhuriyet Anayasası'nı da ilga etmiştir. Fransız Kurucu Meclisi'nin yaptığı ve IV. Cumhuriyeti kuran anayasa, yapım modeli açısından gayet demokratik olmakla birlikte, V. Cumhuriyeti kuran anayasa yapılışı itibarıyla yürütme modeline uygun görünmekte ve bir önceki kadar demokratik addedilmemektedir. Zira V. Cumhuriyeti kuran anayasa C. De Gaulle'ün öncülüğü, Fransa Adalet Bakanlığı girişimiyle yasama organını bir danışma makamına indirgeyen bir yöntemle yapılmıştır.³⁹

Anayasa konvansiyonu, kurucu meclis ve yürütme modelleri birlikte değerlendirildiğinde kurucu meclis modelinin temsil ve süreç anlamında daha katılımcı olduğu söylenebilir. Uzun süre baskıcı rejimlere sahip olmuş ülkelerin liberalleşirken başvurduğu yöntem genellikle budur. Örneğin, Romanya ve Bulgaristan anayasalarına göre yeni bir anayasanın yapılması veya söz konusu anayasanın bazı bölümlerinin değiştirilmesi için özel bir kurucu meclis kurulması öngörülmüştür. Böyle bir hüküm bizim anayasamızda bulunmamaktadır. Geriye kalan iki model olağan yasama ve evrimsel süreçtir. Olağan yasama modeli kurucu meclise benzemekle birlikte, kurucu meclis gibi olağandışı/üstü olaylardan sonra ya da şartlar altında yapılmamasıyla ayrılır. 1977 toplanıp 1978'te anayasayı yapan İspanyol Cortes'i ve 1990'lı yıllarda demokratikleşen kimi Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri bu yolu benimsemiştir.⁴⁰ Son olarak, evrimsel süreç modeli önceden değinildiği üzere yargı organlarının yorumlarıyla ve yasama meclislerinin faaliyetiyle ortaya çıkan değişime işaret etmektedir. Bu modelin örneklerinin teamül hukuku-

38 Christopher Wolfe, "On Understanding the Constitutional Convention of 1787", C. 39, S. 1, *The Journal of Politics*, s. 97-118.

39 Arato, "Forms of Constitution Making...", s. 192-193 & 197.

40 Ergun Özbudun, "Anayasa Yapımında Yöntem Sorunları", C.1, S.1, *Anayasa Hukuku Dergisi/Journal of Constitutional Law* s. 114-115.

nun (*common law*) ve yazısız anayasaların öne çıktığı ülkelerden olması şaşırtıcı değildir. Söz konusu modeller topluca değerlendirildiğinde, yine kurucu meclis modelinin (yani sadece bir anayasa yapma üzere toplanan/seçilen temsilcilerden oluşan egemen meclis formundaki kurucu iktidarın) diğer yöntemlere göre daha meşru sonuçlar üretebileceği söylenebilir. Mamafih; bir anayasa yapım yöntemi ya da modeli, tek başına anayasa yapım sürecini ve sonuç metni olan anayasayı meşru ve demokratik yapmaya yeterli değildir.

Anayasa yapım modelleri Osmanlı-Türk anayasaları bakımından değerlendirildiğinde; 1876 Kanun-i Esasi yukarıda da belirtildiği üzere tek taraflı bir ferman olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, biçim olarak bir anayasada olduğu gibi bölümlere ve maddelere yer vermesiyle, objektif bir dil kullanması ile 1808 Sened-i İttifak'tan ayrılmaktadır.⁴¹ 1921 Anayasası yukarıda da belirtildiği üzere kurucu/oluşturucu bir anayasa olup yapım modeli bakımından egemen kurucu meclis modelinin özelliklerini göstermektedir. 1924 Anayasası ise, onu yapan Meclis kurucu organ olmadığından, olağan yasama modelini temsil etmektedir. 1961 ve 1982 Anayasaları ise, yapılışında çoğulculuğun, uzlaşmanın, aleniyet ve hukukilik gibi önemli noktaların göz ardı edilmesiyle, daha önce belirtildiği gibi meclislerin geri planda kalmasıyla, Arato'nun "bonapartist halkoylaması" olarak da adlandırdığı yürütme modeline örnek teşkil etmektedir.⁴² Ülkemizde bugüne kadar anayasa konvansiyonu modeline dayanan bir anayasa yapımı gerçekleştirilmemiştir. Anayasa yapımı modelleri anlatılıp dünyadan ve Türkiye'den örneklerle ortaya konulduktan sonra, aşağıdaki başlıkta, anayasa yapım yöntemi ve süreci ile ilgili sorunlar ve konular demokrasi ve meşruiyet perspektifinden değerlendirilecektir.

3. ANAYASA YAPIMINDA YÖNTEM BAKIMINDAN DEMOKRATİK-LİK VE MEŞRUIYET TARTIŞMASI: SÜREÇ VE İLKELER

Demokrasi teorisi, anayasaların biçimsel meşruiyetini halkın iradesine bağlamaktadır. Halkın katılımının sağlandığı anayasa yapımında ise genel anlamda üç yöntem bulunmaktadır. Birincisi, anayasa yapmak üzere seçilen ya da olağan yasama faaliyetini yürüten parlamentoların anayasayı hazırlaması ve kabulüdür. İkinci olarak, iktidar sahiplerinin hazırladığı taslağın halkoyuna sunulmasıdır. Üçüncüsü ise, kurucu meclis ya da olağan meclis tarafından yapılan anayasanın

41 Tanör, "Osmanlı-Türk Anayasal...", s. 134.

42 Andrew Arato, "Demokratik Anyasa Yapımı ve Türkiye'deki Sürecin Devamlılığını Sağlamak", (Ed.: Ece Göztepe ve Aykut Çelebi), *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler*, Metis Kitap, İstanbul, 2011, s. 28-29. Arato'ya göre, bonapartist model dışındaki her model demokratik sonuçlar üretebilir.

halkoyuna sunulmasıdır.⁴³ Bu anlamıyla yöntem meselesinin kamusal bir iş olarak anayasa yapımı ile ilgili olduğu söylenebilir. Mevzubahis sürecin kamusal bir iş olmasının yanında, sürece katılan yurttaşlar aracılığıyla, politik toplum olarak devletin siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimine de biçim verilmektedir.⁴⁴ Bu yüzden sürecin demokratik olması herhangi bir başka kamusal işten çok daha fazla önemlidir denilebilir. Arato'ya göre, demokratik bir anayasa yapımı süreci izleyen şu noktaları içermelidir: İlk olarak, nihai anayasanın kabulünü kurallara bağlayan geçici bir anayasa yoluyla iki aşamalı bir süreç izlenmelidir. İkinci olarak, geçici kuralları koyan geçici anayasa seçilmemiş bir yuvarlak masadan gelse de nihai metni hazırlayacak olan kurucu yasama organı serbest seçimlerle oluşmalıdır. Üçüncü olarak, süreci şekillendiren geçici bir anayasanın varlığı bir hukuksal süreklilik (*legal continuity*) sağlamalıdır ve son olarak anılan bu geçici kuralların uygulanması/denetimi muhakkak anayasa mahkemesi tarafından yapılmalıdır.⁴⁵

Gerçekten de yeniden anayasa yapma ya da anayasa yenileme, hukuksal süreklilik anlayışı içerisinde, demokratik rejimlerin özelliğidir. Hukuksal pozitivizm ya da 'klasik' yaklaşım ise demokratik rejimlerin olağan koşullarda anayasa yenilemesine yabancıdır.⁴⁶ Hatta Gözler, yeni anayasa çalışmalarını, metin taslakları oluşturmayı Türk anayasa hukukçularında bulunan kötü bir gelenek olarak nitelendirmektedir.⁴⁷ Anayasaların kusursuzluk ve kalıcılık iddiasında bulunamayacağını belirten Özbudun ise, Türkiye'deki tartışmaları karşı örnek olarak göstermektedir. Zira 2007 yılında tümüyle yeni bir anayasa yapımı tartışmaları gündeme geldiğinde, bunu normal yasama meclisinin değil özel bir kurucu meclisin ya da asli bir kurucu iktidarın yapması gerektiği fikri/itirazı aslında söz konusu çabadan çok önce 1992 yılında TÜSİAD için hazırlanan anayasa taslağında anayasada değişiklikler yapmaya yetkili organların yeni anayasa yapmaya da yetkili olduğu düşüncesiyle karşılık bulmuştur. Yıllar sonra 2008'de tekrar yeni bir anayasa önerisi gündeme gelmiş, fakat sürece ilişkin diğer konularda uzlaşa sağlanamamıştır.⁴⁸ Haziran 2011 seçimlerinden sonra, yine yeni anayasa çalışmalarına başlanmış,

43 Faruk Bilir, "Anayasa Yapımına Yönelik Değerlendirmeler", C. 12, S. 1-2, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, s. 557-558.

44 Angela M. Banks, "Expanding Participation in Constitution Making: Challenges and Opportunities", C. 49, S. 4, *William & Mary Law Review*, s. 1051.

45 Gabriel Negretto, "Constitution-making and Liberal Democracy: The Role of Citizens and Representative Elites", C. 18, S.1, *International Journal of Constitutional Law*, s. 210.

46 Negretto, "Constitution-making and...", s. 216.

47 Gözler, "Asli ve Tali Kurucu...", s. 45.

48 Özbudun, "Anayasa Yapımında Yöntem...", s. 114-116.

Meclisin kurucu iktidara dönüşebileceği düşüncesiyle “Anayasa Uzlaşma Komisyonu” kurulmuştur. Türev kurucu iktidarın 1924 örneğinde olduğu gibi asli kurucu iktidarmış gibi hareket edemeyeceğini söyleyen Kaboğlu ve Sales, iki anayasa ve dönemin siyasi konjonktürlerinin birbirinden çok farklı olduğunun altını çizerek bu fikre karşı çıkmaktadır.⁴⁹ Yine de Türk parlamenter hayatının geleneksel yöntemlerinden birisi olarak uzlaşma komisyonu eşit temsil ve adının da işaret ettiği üzere oybirliği esası ile çalışmış, şerhli 112 madde olsa da 60 madde üzerinde uzlaşmıştır.⁵⁰ Sonrasında komisyon çalışmalarını 2013’te durdurmuş, 2016 yılında dağılmıştır. Türkiye’de, 1987-2007 arasında anayasa değişiklikleri özgürleşmeye yönelik ve uzlaşma temelli olmasıyla 2007 sonrasında ayrılmaktadır. Özellikle 2010 Anayasa değişiklikleri liberal-demokratik çizgiden ayrılma anlamına gelmiş ve sonrasında yapılan değişiklikler de tartışmalı olmuştur.⁵¹ 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan halkoylaması ile gerçekleşen ve yeni bir hükümet sistemini beraberinde getiren anayasa değişikliği özellikle olağanüstü hâl koşulları altında hazırlandığı ve onaylandığı noktasında eleştirilmektedir. Anayasamızda olağanüstü hâl altında anayasa değişikliğine dair bir yasak bulunmamakla birlikte çoğu demokratik ülkede böylesi bir kısıtlamanın olduğu belirtilmelidir.⁵² Aşağıda da tartışılacağı gibi, anayasaların yapımlarının ve değiştirilmelerinin sükûnet ortamında olması demokratiklik ve meşruiyet noktasında önem arz etmektedir.

Anayasal düzenlemeler bir ülkeye; demokratik bir rejim kurmada, temel hakları korumada, katılım ve tartışma mekanizmalarını temin etmede ve nihayetinde sorun çözme kabiliyeti olan hükümetlerin oluşturulmasında yardımcı olur.⁵³ Ayrıca anayasalar, kolektif hareket sorununu da irade zayıflığına karşı insanları bir araya getirerek çözme imkânı sunar ve tehlikeli, ayrıştırıcı konuları gündemden düşürerek siyasetin işini kolaylaştırır. Her ne kadar demokrasi ve anayasalcılık ‘tersine’ hareket etse de (çünkü yeniden belirtmek gerekirse demokrasi halkın iktidarına, anayasalcılık ise o iktidarı sınırlandırma fikri üzerine kuruludur) demokrasiye özgü olan hakların korunması ve erkler ayrılığı anayasalcılığın temin ettiği kritik hususlardır.⁵⁴ Farklı demokrasi anlayışlarının, demokrasiye ilişkin normatif

49 İbrahim Ö. Kaboğlu ve Eric Sales, *Darbe ve Demokrasi Sarkacında Türk Anayasa Hukuku*, çev. İrem Berksoy, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 85-86.

50 Şeref İba, “Türkiye’de Yeni Anayasa Arayışları ve Parlamento’nun Rolü”, S. 34, *Yasama Dergisi*, s. 54 & 57.

51 Bertil Emrah Oder, “Türkiye Anayasacılık Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?”, (Ed.: İbrahim Ö. Kaboğlu), *Türkiye’nin Anayasa Gündemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

52 Levent Gönenç, “2017 Anayasa Değişikliği Sürecine Dair Notlar”, S. 355, *Birikim*, s. 9-10.

53 Cindy Skach, *Borrowing Constitutional Designs*, Princeton University Press, Princeton, 2005, s. 8.

54 Richard Bellamy ve Dario Castiglione, “Constitutionalism and Democracy –

modellerin (liberal ve cumhuriyetçi kavrayışlar gibi) ortaklaştığı nokta devlettir, zira piyasanın hamisi olan devlet (liberal görüş) aynı zamanda etik bir topluluk olarak insanların etrafında toplandıkları politik kurumdur (cumhuriyetçi görüş). Devlet; hem birbiriyle yarışan ve liberal kabule göre nihayetinde uzlaşacak olan çıkarlar karşısında bir hakem, hem de iradenin ortaya çıktığı etik-politik söylemi temin eden bir kurumdur.⁵⁵ Dolayısıyla anayasalcılık; demokrasi için, önemli bir kurum olan devletin evrensel hukuk kuralları içerisinde kalmasını mümkün kılar. Anayasalcılığın canlı ve hareketli olmasında yeni anayasaların ya da anayasa değişikliklerinin önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Aşağıdaki tablo, 1900-2015 yıllarında anayasalarını yenileyen çeşitli ülkeleri göstermektedir:

Tablo 3: Demokratik Rejimlerde Anayasa Yenileme, 1900-2015

Ülke	Yıl	Bölge	Alt-Bölge	Yenileme Nedeni
Danimarka	1915	Avrupa	Batı	Demokratikleşme
Danimarka	1953	Avrupa	Batı	Demokratikleşme
Finlandiya	2000	Avrupa	Batı	Modernleşme/Demokratikleşme
Fransa	1958	Avrupa	Batı	Siyasal Kriz
Yunanistan	1952	Avrupa	Batı	Demokratikleşme
İzlanda	1944	Avrupa	Batı	Demokratikleşme
İrlanda	1937	Avrupa	Batı	Erkler Dengesi Değişimi/Demokratikleşme
İsveç	1974	Avrupa	Batı	Demokratikleşme/Modernleşme
İsviçre	1999	Avrupa	Batı	Modernleşme
Macaristan	2011	Avrupa	Doğu	Erkler Dengesi Değişimi
Polonya	1997	Avrupa	Doğu	Demokratikleşme
Ukrayna	1996	Avrupa	Doğu	Demokratikleşme/Devlet İnşası
Kenya	2010	Afrika	Sahra Altı	Siyasal Kriz
Tayland	1997	Asya	Doğu	Demokratikleşme
Sri Lanka	1972	Asya	Güney	Erkler Dengesi Değişimi
Nepal	2015	Asya	Güney	Demokratikleşme
Bolivya	2009	Latin Amerika	And Dağları	Siyasal Kriz/ Erkler Dengesi Değişimi
Kolombiya	1991	Latin Amerika	And Dağları	Siyasal Kriz
Ekvator	1998	Latin Amerika	And Dağları	Siyasal Kriz
Ekvator	2008	Latin Amerika	And Dağları	Erkler Dengesi Değişimi

Political Theory and the American Constitution”, C.27, S.4, *British Journal of Political Science*, s. 598.

55 Jürgen Habermas, “Three Normative Models of Democracy”, C. 1 S. 1, *Constellations*, s. 5.

Uruguay	1952	Latin Amerika	Güney	Demokratikleşme
Uruguay	1967	Latin Amerika	Güney	Demokratikleşme
Venezuela	1999	Latin Amerika	And Dağları	Erkler Dengesi Değişimi
Dominik Cum.	2010	Karayıpler	Güney	Demokratikleşme
Trinidad & Tobago	1976	Karayıpler	Güney	Siyasal Kriz/Demokratikleşme

Kaynak: Negretto, "Constitution Making and...", s. 217.

Tabloya bakıldığında anayasal yenileme nedeninin ağırlıklı demokratikleşme olduğu görülmektedir ve yukarıdaki pek çok ülkede anayasal yenileme yukarıda bahsedilen hukuksal süreklilik içerisinde, demokratik yollarla gerçekleşmiştir. Hukuksal sürekliliğin olmadığı ülkeler yalnızca; Yunanistan, Sri Lanka, Kolombiya ve Venezuela olarak görünmektedir. Bunlardan sadece Yunanistan'da amaç demokratikleşme olduğu halde hukuksal süreklilik sağlanamamıştır. Diğer ülkelerdeyse siyasi kriz ya da erkler dengesinde değişim söz konusudur. En az süreklilik kadar önemli olan bir konuya, anayasal yenilemenin halkoyuna sunulup sunulmadığıdır. Halkoyuna sunma yine yaygın izlenen nihayetlendirme biçimi olmuştur. En az halkoyuna sunma kadar yaygın olan gerçek, anayasayı yapan kurucu organların çoğulluğudur. Yenileme süreçlerinde çoğunlukla bir organ ya da kurum değil, birden fazla kurum/organ tercih edilmiştir.⁵⁶

Nihayetinde yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü anayasa yapımı süreci demokratik olarak hassas ve hem toplumların hem de devletlerin geleceği hakkında tayin edici bir özelliكتedir. Söz konusu bu süreçte dikkat edilmesi gereken çeşitli prensiplerden, başlıca ilkelerden bahsedilebilir: Bunlardan ilki "kamusallık"tır (*publicity*). Anayasa yapımında kamusalılık, sürecin müzakereye (*deliberation*) dayalı olması ve muhakkak ki sürecin açık (*openness*, *öffenlichtkeit*⁵⁷) yürütülmesi anlamına gelmektedir. 1791 ve 1793 Fransız Anayasaları halkın 'bakışları altında' herkese açık galerilerde yapılmıştır. Keza Amerika Birleşik Devletleri'nde konvansiyon görevini bitirdikten sonra metin halk, basın ve sürecin önde gelenleri tarafından tartışılmıştır.⁵⁸ Akla uygun ve ön yargısız tartışmayı işaret eden

56 Negretto, "Constitution-making and...", s. 218.

57 İngilizcede olmasa da Almandaca kavram, Jürgen Habermas'ın da bu şekilde kullanmasıyla, açıklığı da kapsayacak şekilde "kamusallık" olarak kullanılmaktadır.

58 Arato, "Forms of Constitution Making", s. 224-225. ABD Anayasası'nın kabul edilmesinde sürecin önemli isimlerinin akademik katkıları da önemli bir oyanıştır. "Federalist Papers" olarak bilinen, Hamilton, Madison ve Jay'in, anayasa metnin kabul edilmesi adına ayrı ayrı yazdıkları 85 denemeden oluşan eser bugün sadece anayasalcılığın değil siyaset biliminin de önemli klasiklerinden birisi addedilmektedir. Bkz. Alexander Hamilton, James Madison ve John Jay, *Federalist Papers*, Pocket Books, New York, 2004.

müzakere katılmayı, genelde karar süreçlerine özelde ise anayasa yapımına katılım ise sadece ‘hazır bulunmayı’ değil, başkalarının düşüncelerini etkileyebilme fırsatını ya da olanağını ifade etmektedir. Anayasa yapımı, bu perspektiften bakıldığında, sorunları, çatışmaları, çıkarları, tercihleri ve ihtiyaçlara yönelik istekleri yansıtan bir iletişim sürecidir. Müzakerede taraflar diğer taraf(lar)ın kendi çözüm ve önerilerini kabul etmesi için kendi nedenlerini ve muhakemelerini sunarlar. Böylelikle, müzakereye dayalı bir anayasa süreci, çıktı olarak sayısal çoğunlukla desteklenen değil, tarafların iyi argüman ve iyi muhakemesine ya da akıl yürütmesine dayanan öneriler üretecektir.⁵⁹ Açıklığı, katılımı ve müzakereyi, diğer bir deyişle, halkın anayasa yapımında aktif rol oynamasını öngören ve destekleyen yaklaşıma yeni anayasalcılık adı da verilmektedir. Yeni anayasalcılığın savı, eski anayasaların yapımında ‘elitlerin’ ön plana çıktığı ve bu yüzden de sürecin ‘seçkin’ bir özellik gösterdiği; artık günümüzde katılımlı bir anayasa yapımı süreci istenir olmuştur. Yine de anayasa yapımı sürecinde hem elitler (ekonomik ve siyasal olarak toplumun önde gelen kesimleri) hem de halk belli aşamalarda belli roller oynamalıdır denilebilir. Şöyle ki; kum saati olarak da bilinen modelde anayasa yapımı, soyut ilke ve düşüncelerle halktan başlayıp daraldıkça somutlaşan ve ilgili sivil toplum kuruluşları ve siyasal partilerin ön plana çıktığı sonrasında somut taleplerin ve maddelerin yine halkın onayına sunulduğu bir sürece işaret etmektedir.⁶⁰ Diğer bir deyişle, halkın katılımı ve elitlerin işbirliği liberal demokrasiler için olumlu bir anayasa yapımı bağlamı teşkil etmektedir.⁶¹

Anayasa yapımında göz önünde bulundurulması gereken ikinci ilke “oydaşım”dır (*consensus*). Anayasa maddeleri sayısal çoğunluğun istediğinden ziyade iyi tartışma ve müzakerenin sonucu ortaya çıkmalıdır ki meşruiyet sorunu en aza indirgenebilsin, katılımcılar anayasa maddeleri üzerinde aynı düşüncede olabilsinler. Anayasa yapımında demokratiklik için dikkate alınması gereken üçüncü ilke, yine önceden belirtildiği üzere “hukuki süreklilik”tir. Hukuki süreklilik demokratik ülkelerin anayasalarını demokratik şartlar ve koşullar altında yaptığının göstergelerinden birisidir. Bu ilkeyle önemli siyasal geçiş ve dönüşüm dönemlerinde yönetilenlerin kimlikleri ve güvenlikleri ile birlikte yöneticilerin kurallara uygun davrandıkları temin edilmektedir. Dördüncü olarak, “çoğulluk” (*plurality of democracies*) anayasa yapımında başvuru mekanizmalarının/kurumların çoğulluğu anlamına gelmektedir. Bu da genellikle metni hazırlayan (*drafting*) bir meclis ve sonrasında onu halkın görüşüne/oyuna/onayına sunan bir referandum-

59 Banks, “Expanding Participation in...”, s. 1044 & 1048.

60 Levent Gönenç, “Anayasa Yapımı”, *TEPAV Çalışma Metinleri*, 2011: https://www.tepav.org.tr/upload/files/1317886508-3.Anayasa_Yapimi.pdf Erişim Tarihi: 01.08.2022.

61 Negretto, “Constitution-making and...”, s. 232.

dan oluşmaktadır. Beşinci olarak, Arato, J. Rawls'un "bilgisizlik/bilinmezlik perdesi"⁶² (*veil of ignorance*) kavramından mülhem sürece ilişkin üç tane tali ama önemli hususa dikkat çekmektedir. İlk, yasama organlarının seçimi ile anayasa yapımı süreçleri birbirinden farklı olmalıdır, seçim kanunları süreçle ilgili olarak yeniden gözden geçirilmelidir ve anayasa yapımı için zamanlama doğru seçilmiştir. Konuya ilişkin son prensip, "dönüşlülük"⁶³tür (*reflexivity*). Bu prensip anayasa yapımı süreçlerinin ve aktörlerinin önceki deneyimlerden sonuç çıkarmaları ve kendileri üzerine düşünmeleri anlamına gelmektedir.⁶³ Yukarıda bahsedilen ilkelere hareketle denilebilir ki, anayasa yapımının demokratikliği, belli bir süreci sonuca bağlayan metin olan anayasaların da demokratik, meşru ve kalıcı olmasında vazgeçilmezdir.

SONUÇ

Anayasa incelemelerine/çalışmalarına yönelik yaklaşımlar, anayasa yapımı modellerinin anlaşılmasında ve açıklanmasında; anayasa yapımı modellerinin değerlendirilmesi ise anayasa yapımı yönteminin demokratiklik ve meşruiyet bağlamında analizinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu yüzden, çalışmada ilkin anılan yaklaşımlar (hukuk bilimi, anayasa düzen ve siyaset bilimi yaklaşımları) değerlendirilmiş; birbirlerini tamamladığı düşünülen yaklaşımlardan siyaset bilimi yaklaşımının öne çıktığı belirtilmiştir. Söz konusu yaklaşımın anayasaların ve anayasal metinlerin ortaya çıktığı ve uygulandığı ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel ortamı kapsayıcı ve analitik bir biçimde incelemelerine dâhil etmekte olduğu söylenebilir. Zaman içinde devletler demokratikleştikçe hazırlanan anayasalar ve anayasacı hareketler siyaset biliminin inceleme ve araştırma alanına girmiştir. Bir anayasa metnini hukuk tekniği yoluyla metin içerisinde değerlendirmek, söz konusu metnin tarihini bilmek ve nihayetinde anayasa metninin arkasındaki siyasal ve toplumsal mücadelelerden haberdar olmak önemlidir; böylelikle ele alınan olgu ve olaylar tam anlamıyla anlaşılabilir ve açıklanabilir.

Çalışmada ikinci olarak, anayasa yapımına ilişkin modeller anlatılmıştır. Diğer model gruplarıyla birlikte, anayasa yapımında failliğe göre yapılan tasnif değerlendirilmiştir. Anayasa konvansiyonu, yetkilendirilmiş/delege edilmiş bir grubun anayasa taslağını hazırladığı ve sonrasında onay için daha temsili ve seçilmiş kurumlara sunduğu modeldir. Modellerden bir diğeri ve belki de en katılımcı ve demokratik olarak nitelendirilebilecek olanı egemen kurucu meclis modelidir.

62 Kavram; insanların birlikte yaşamaya ilişkin kurallar koyarken kendilerine ait hususiyetleri bilmezden gelmeleri, görmemeleri gerektiğini, böylelikle ortaya konan kuralların herkese uygun olabileceğini anlatmaktadır.

63 Arato, "Forms of Constitution Making", s. 226-229.

Buradaki egemenlik, meclisin sadece anayasa yapmak üzere tam yetkili bir organ olarak kurulduğu anlamına gelmektedir. Yine meclislerin ön plana çıktığı olağan yasama modelinin farklılaştığı husus ya da ‘eksiklik’ meclisin yalnızca bir anayasa yapmak üzere kurulmamış olmasıdır. Katılım ve demokratiklik anlamında en geride duran model yürütme modelidir zira temsil ve meşruiyet anlamında meclislerin yürütmeden daha önde ve üstte durdukları açıktır. Evrimsel süreç ise hem yasama hem de yargı erklerinin zaman içerisinde anayasayı yorumlama ve denetlemeleriyle sebep oldukları değişimdir. Bu iki ana başlıktan sonra; anayasa yapımının demokratikliğini ve sonuç metninin meşruiyetini temin eden başlıca ilkeler olarak, “kamusalılık” (açıklık ve müzakerenin bileşimi), “oydaşım” (anayasa yapımı sürecine katılanların tartışma ve müzakerelerden sonra aynı fikirde ortaklaşmaya çalışmaları), “hukuki süreklilik” (anayasal geçiş dönemlerinde temel hakların güvence altına alınması), “çoğulluk” (anayasa yapımında rol oynayan organların/kurumların çoğulluğu) ve “dönüşlülük” (anayasa yapımında geçmiş deneyimleri göz önünde bulundurma ve onlar üzerine düşünme) ortaya konmuştur. Anayasa yapımı sürecinin demokratikliği, hem metnin meşruiyetini, sonrasında metin etrafında oluşacak sivil toplum ve politik toplum ilişkilerini ve de metnin kalıcılığını doğrudan etkileyecektir.

Çalışma boyunca çeşitli yerlerde değinilmekle birlikte, yukarıda anlatılanları ‘82 Anayasası’ni yenileme yani onun yerine yeni bir anayasa yapma fikri ve girişimleri bağlamında düşünürsek, denilebilir ki, söz konusu irade ve istek eskilere gitmektedir. Parla’nın ifadesiyle, “1961’in hayaleti ile boğuşan” 1982 Anayasası 1971’in muhtıra kısıtlamalarının da ötesine gitmiş, metne “anti-anayasa” yakıştırmaları bile yapılmıştır.⁶⁴ ‘82 Anayasası bu yüzden meşruiyet problemiyle doğmuştur ve bugüne kadar yapılan değişiklikler bu sorunu çözememiştir. 90’ların ilk yıllarından itibaren siyasal partiler ve kimi sivil toplum kuruluşları yeni, demokratik ve sivil bir anayasa için çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. Bununla birlikte; bugünkü anayasa tartışmalarının zeminini oluşturan girişimler, 2010’lu yıllara doğru başlamış ve 2011 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında kurulan “Anayasa Uzlaşma Komisyonu” ile somutlaşmıştır. 60 maddede uzlaşan komisyon dağılmış olsa da yeni bir anayasa beklentisi bitmemiştir. Zaten ülkemizde hemen her siyasal partinin yeni bir anayasa vizyonu bulunmaktadır. Mamafih; yeni bir anayasanın hazırlanmasında, inisiyatifin halktan gelmesi siyasal partilerden gelmesinden daha katılımcı sonuçlar doğuracaktır. Zira Tanör’ün de belirttiği gibi, yönü millî ve demokratik olan Türk anayasalcılık hareketleri yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya doğrudur. Anayasalarımız seçkinlerin elinden çıkmış gibi görünse de halk mücadelesinin gücünü ya da güçsüzlüğünü gösterir.⁶⁵

64 Taha Parla, *Türkiye’de Anayasalar: Tarih, İdeoloji, Rejim (1921-2016)*, Metis Kitap, 5. Baskı, İstanbul, s. 45.

65 Tanör, “Anayasal Gelişme Tezleri”, s. 149.

Anayasaların demokrasilerin inşasında kritik bir öneme sahip oldukları açıktır. Türkiye’de demokratikleşmenin bir parçası olarak düşünülen yeni anayasa yapımına dair somut önerilerden ilki model üzerine yapılabilir. Çalışmanın modeller kısmında anlatıldığı üzere, egemen kurucu meclis modeli katılımı ve müzakereyi azami seviye çıkaran modellerden birisidir. Dolayısıyla yalnızca bir anayasa yapmak üzere seçilmiş; temsilci sayısı, seçim barajı, toplanma ve dağılma takvimi gibi kendine özgü prosedürlerinin olduğu kurucu bir meclisin bir metin hazırlayıp referanduma sunması modelin katılımcılığını temin edecektir. Elbette, esas meselenin model seçiminden ziyade sürecin demokratikliği, sonucun ise meşruluğu olduğu söylenebilir. Bu yüzden, anayasa yapımı sürecinde temel haklar ve hürriyetlere zarar gelmemeli (hukuki süreklilik), metne ilişkin görüşler için başkalarının fikirlerini etkilemeye izin verecek derecede demokratik ve şeffaf bir ortam sağlanmalı (kamusallık), bu yolla sürece ve sonuca ilişkin oydaşım elde edilmelidir. Söz konusu bu ilkeler toplumumuzdaki siyasal kutuplaşmanın yüksekliği düşünüldüğünde daha bir önem kazanmaktadır. Anayasa yapımında, sürecin içerisinde olan organların demokratikliği ve çoğulluğu da göz ardı edilemeyecek önemli bir etken olmakla birlikte (çoğulluk) Türkiye çalışmanın en başından beridir belirtilen zengin anayasalcılık tarihinden, modern ve de uluslararası gelişmeleri de göz ardı etmeden, bir bütün olarak yararlanmalıdır (dönüşlülük). Böylelikle ki, anayasa yenilemenin ya da yeni anayasa yapmanın demokratik yöntemlerle ve demokratikleşme amacıyla gerçekleşme imkânı ortaya çıkacak; demokratik pekişme, temel hakları koruma, katılım ve tartışma mekanizmaları temin etme ve etkin/etkili yönetimlerin ortaya çıkması gibi yeni anayasa düzenlemelerinin getirilerinden tam anlamıyla yararlanılabilecektir. Demokrasi ve anayasalcılık tarihi batıdaki örnekleri kadar köklü olan ülkemizde de yeni anayasa tartışmalarından beklenenin ve istenilenin bu yönde olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Alkan, Mehmet. Ö., “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri”, *Anayasa Yargısı*, S. 23.
- Anayurt, Ömer, *Anayasa Hukuku*, Seçkin Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2020.
- Arato, Andrew, “Forms of Constitution Making and Theories”, *Cardozo Law Review*, S. 17.
- Arato, Andrew, “Demokratik Anayasa Yapımı ve Türkiye’deki Sürecin Devamlılığını Sağlamak”, (Ed.: Ece Göztepe ve Aykut Çelebi), *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler*, Metis Kitap, İstanbul, 2011.
- Atılğan, Gökhan, “Diyalektik Bir Anayasa İncelemesi İçin Çerçeve Girişimi”, *SBF Dergisi*, C.70, S.1.
- Bâli, Aslı. Ü., “Constitutionalism in Turkey” (der. G. Murat Tezcür), *The Oxford Handbook of Turkish Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2022.
- Banks, Angela M., “Expanding Participation in Constitution Making: Challenges and Opportunities”, *William & Mary Law Review*, C. 49, S. 4.
- Bellamy, Richard ve Castiglione, Dario, “Constitutionalism and Democracy – Political Theory and the American Constitution”, *British Journal of Political Science*, C. 27, S.4.
- Bilir, Faruk, “Anayasa Yapımına Yönelik Değerlendirmeler”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1-2.
- Boysen, Sigrid, “Anayasanın Değiştirilmesi”, çev. Deniz Dursun, *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim Sempozyumu Kitabı*, 19-20 Mart 2010-Ankara, (Ed. Dr. Ozan Ergül), Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2011.
- Çelebi, Özge, “Osmanlı-Türk Anayasal Tarihinde Kurucu İktidarın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *İzmir Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi*, 05.12.2018-08.12.2018 2018, https://www.academia.edu/38003569/Osmanli%C4%B1_T%C3%BCrk_Anayasal_Tarihinde_Kurucu_%C4%B0ktidkt%C4%B1n_Ortaya_%C3%87%C4%B1k%C4%B1%C5%9F%C4%B1_ve_Geli%C5%9Fimi, Erişim tarihi: 26.11.2022
- Gönenç, Levent, “Anayasa Yapımı”, *TEPAV Çalışma Metinleri*, 2011: https://www.tepav.org.tr/upload/files/1317886508-3.Anayasa_Yapimi.pdf Erişim Tarihi: 01.08.2022.
- Gönenç, Levent, “2017 Anayasa Değişikliği Sürecine Dair Notlar”, *Birikim*, S. 335.

- Gözler, Kemal, “Asli ve Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM Yeni bir Anayasa Yapabilir mi?”, (Ed. Ece Göztepe ve Aykut Çelebi), *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler*, Metis Kitap, İstanbul, 2011.
- Gözler, Kemal, İngilizce Karşılıklarıyla Hukukun Temel Kavramları, Ekin Basım-Yayın-Dağıtım, Bursa, 2012.
- Göztepe, Ece, “Anayasa Yargısının Meşruluğu”, (Ed. Ece Göztepe ve Aykut Çelebi), *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler*, Metis Kitap, İstanbul, 2011.
- Gözübüyük, Şeref, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, 12. Baskı, Ankara, 2003.
- Habermas, Jürgen, “Three Normative Models Democracy”, *Constellations*, C.1, S.1.
- Hamilton, Alexander, Madison, James ve Jay, John, *Federalist Papers*, Pocket Books, New York, 2004.
- İba, Şeref, “Türkiye’de Yeni Anayasa Arayışları ve Parlamento’nun Rolü”, *Yasama Dergisi*, S. 34.
- İba, Şeref, “1924 Anayasası’nın Hazırlık ve Kanunlaşma Süreci Üzerine”, *Yasama Dergisi*, S. 44.
- Kaboğlu, İbrahim Ö., *Değişiklikler Işığında 1982 Anayasası: Halk Neyi Oylayacak*, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.
- Kaboğlu, İbrahim Ö., “Yeni Anayasa: Süreç, İçerik ve Düzen”, *Anayasa Hukuku Dergisi/Journal of Constitutional Law*, C. 2, S. 3.
- Kaboğlu, İbrahim Ö. ve Sales, Eric, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, çev. İrem Berksoy, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- Kaboğlu, İbrahim Ö., *Darbe ve Demokrasi Sarkacında Türk Anayasa Hukuku*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- Karadut, İsmail Cem, “Anayasal İktisat ve Ufuktaki Anayasa: Anayasal İktisat Perspektifinden 1982 Anayasası ve Yeni Anayasa Yapım Süreci”, *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, C.1, S. 2.
- Karadut, İsmail Cem, “Yeni-Yeni Anayasa Girişimi: Politik Bir Sürecin Rasyonel Eleştirisi”, *Güncel Hukuk Dergisi*, S. 149.
- Kaya, Semih Batur, *Demokratik Hukuk Devletinde Anayasa Yapımı: Türkiye İçin Bir İnceleme*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021.
- Negretto, Gabriel, “Constitution-making and Liberal Democracy: The Role of Citizens and Representative Elites”, *International Journal of Constitutional Law*, C.18, S. 1.

- Ollman, Bertell, *Diyalektiğin Dansı*, Yordam Kitap, 4. Baskı, İstanbul, 2015.
- Özbudun, Ergun, “Anayasa Yapımında Yöntem Sorunları”, *Anayasa Hukuku Dergisi/Journal of Constitutional Law*, C. 1, S.1.
- Özbudun, Ergun, *Anayasalcılık ve Demokrasi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017.
- Parla, Taha, *Türkiye’de Anayasalar: Tarih, İdeoloji, Rejim (1921-2016)*, Metis Kitap, 5. Baskı, İstanbul, 2016.
- Sevinç, Murat, “Anayasa”, (der. Gökhan Atılğan ve Atilla Aytekin), *Siyaset Bili-mi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler*, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.
- Sadurski, Wojciech, “Anayasacılık ve Anayasa Yapımı Üzerine”, çev. Ersoy Kon-tacı, *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim Sempozyumu Kitabı*, 19-20 Mart 2010-Ankara, (Ed. Dr. Ozan Ergül), Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2011.
- Skach, Cindy, *Borrowing Constitutional Designs*, Princeton University Press, Princeton, 2005.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2009.
- Tanör, Bülent, *Anayasal Gelişme Tezleri*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.
- Tanör, Bülent, *İki Anayasa 1961-1982*, XII Levha Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 2013.
- Thomashausen, André, “Güney Afrkanın Siyasi Evriminde Anayasal İktidar ve Meşruluk”, çev. Ersoy KONTACI, *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim Sem-pozyumu Kitabı*, 19-20 Mart 2010-Ankara, (Ed. Dr. Ozan Ergül), Türkiye Ba-rolar Birliği Yayınları, Ankara, 2011.
- Toprak, Ece Güner, *Başarabiliriz: Demokratik Bir Anayasa Önerisi*, Doğan Ki-tap, İstanbul, 2021.
- Wolfe, Christopher, “On Understanding the Constitutional Convention of 1787”, *The Journal of Politics*, C.39, S.1.

“TBMM’YE ÇAĞRI” GİDERİM KARARLARININ İŞLEVSİZLİĞİ VE BU KARARLARA İŞLEVSİLLİK KAZANDIRILMASI AMACIYLA GETİRİLEN ÖNERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

THE DYSFUNCTIONALITY OF THE “CALL TO THE GNAT” REPARATION RESOLUTIONS AND EVALUATION OF PROPOSED SOLUTIONS

Özge KARAHAN^{2,3}

ÖZET

Anayasa Mahkemesi, bireysel başvuru yolu çerçevesinde yapılan bir incelemede bir idari işlem veya eylemin yahut bir yargı kararının dayandığı yasama işleminin Anayasa’ya aykırı görülmesi durumunda, buna ilişkin kararları Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmektedir. Bu bildirimler, Anayasa Mahkemesince “TBMM’ye çağrı” giderim türüne ilişkin kararlar olarak nitelendirilmektedir. Bu kararlarla amaçlanan, bir mevzuat çalışmasının başlaması ile yapısal sorunun çözülmesidir. Ancak bu kararlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Sekreterliğince Anayasa Mahkemesine iade edilmektedir. Çalışma’da, bu “çağrıya” ilişkin kararlara Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından verilen cevap, gerekçeleri ile birlikte incelenmiştir. Ayrıca hâlihazırda işlevsiz olarak görülen bu kararlara işlevsellik kazandırılabilmesi amacıyla öğretilerde ortaya atılan bazı görüşler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anayasa Mahkemesi, Bireysel Başvuru, TBMM’ye Çağrı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Yasama İşlemi.

1 Araştırma Makalesi

Makale gönderim tarihi: 22.07.2022

Makale kabul tarihi: 07.11.2022

2 Yasama Uzmanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar ve Kararlar Başkanlığı

E-posta: ozge.karahan@tbmm.gov.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9965-8851>

3 Bu Çalışma, 2019 yılında tarafımca Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulan Araştırma Raporu esas alınarak hazırlanmıştır. Rapor’a görüşlerini esirgemeyerek katkı sunan Anayasa Mahkemesi Kararlar Müdürü Sayın Özcan ALTAY’a teşekkür ederim.

ABSTRACT

The Constitutional Court notifies the Grand National Assembly of Türkiye of its resolutions when a legislative act on which an administrative act/action or a judicial decision is based, is found unconstitutional during an examination conducted within the framework of an individual application. The Constitutional Court describes these resolutions as the “call to the GNAT” type of reparations. The aim of these resolutions is to solve the structural problem with the start of a legislative action. However, these resolutions are returned to the Constitutional Court by the General Secretariat of the Grand National Assembly of Türkiye. This Study examines the response of Grand National Assembly of Türkiye to these “calls” regarding reparations, and the justifications of this response. It also evaluates some of the different point of views in the doctrine about how to bring functionality to these decisions, that is currently seen as dysfunctional.

Keywords: *The Constitutional Court, Individual Application, Call to the GNAT, the Grand National Assembly of Türkiye, Legislative Action.*

GİRİŞ

Bireysel başvuru yolu, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (Sözleşme) çerçevesinde Türkiye aleyhine açılacak dava ve verilecek ihlal kararlarının azaltılması ile bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, Anayasa ve Sözleşme kapsamında korunan temel hak ve özgürlüklere yönelik hak ihlallerinin ortadan kaldırılmasında etkili bir iç hukuk yolu olarak tasarlanmış ve 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren uygulanmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Anayasa Mahkemesi (AYM) bireysel başvuru kararlarında, bireysel başvuruya konu olan “insan hakları” olgusu gibi, kendini sürekli yenileyip geliştirmiştir.⁴ Bu konudaki son yeniliklerinden birisini de 2019 yılında gerçekleştirmiş ve artık bireysel başvuru yolu çerçevesinde yapılan incelemede bir idari işlem veya eylemin yahut bir yargı kararının dayandığı yasama işleminin Anayasa’ya aykırı görülmesi durumunda buna ilişkin kararlar Türkiye Büyük Millet Meclisine (TBMM) bildirilmeye başlanmıştır. Bu kararlar Anayasa Mahkemesi tarafından “TBMM’ye çağrı” giderim türüne ilişkin kararlar olarak nitelendirilmektedir.

Çalışma’da öncelikle bireysel başvuru yolunun Türk hukukuna girmesi ve sınırları ile yasama işlemlerine karşı bireysel başvuru “imkânı” açıklanmıştır. Ayrıca bu imkân dâhilinde yapılan başvurularda Anayasa’ya aykırılığın tespit edildiği durumda hukuk sisteminin nasıl çalıştığına ilişkin örnekler verilmiş ve “TBMM’ye çağrı” giderim türüne neden ihtiyaç duyulduğuna dair birtakım görüşler ortaya atılmıştır. Bu Çalışma’yla amaçlananlar; “TBMM’ye çağrı” giderim türünün açıklanması, bunlara ilişkin kararlara Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığınca nasıl bir işlem yapıldığının ve bu kararların işlevsizliğinin ortaya konulması, işlevsiz olarak görülen bu kararlara işlevsellik kazandırılabilmesi için öğretilerde ortaya atılan bazı görüşlerin değerlendirilmesidir. Bu amaçlar doğrultusunda belirtilen konular sırasıyla incelenmiş ve örneklemeli bir anlatım gerçekleştirilmiştir.

4 Bertil Emrah Oder, “Bireysel Başvuru Kararlarının Anayasa’nın Yorumuna Etkileri”, Anayasa Mahkemesi’nin 56. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen “Bireysel Başvurunun 5. Yılına Değerlendirilmesi” Konulu Sempozyumda Sunulan Bildiriler, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Ankara, 2018, s. 15-16.

1. BİREYSEL BAŞVURU YOLUNUN TÜRKİYE’DEKİ GELİŞİMİ, BİREYSEL BAŞVURUDA “YASAMA İŞLEMLERİNİN” YERİ VE TBMM’YE ÇAĞRI KARARLARININ VERİLMEYE BAŞLANMASI

1.1. Bireysel Başvuru Yolunun “Anayasalaşması”

Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne 1954 yılında taraf olmuş;⁵ Sözleşme’yle kurulan Avrupa İnsan Hakları Komisyonunun bireysel başvuruları inceleme yetkisini 1987 yılında,⁶ Avrupa İnsan Hakları Divanının⁷ zorunlu yargılama yetkisini ise 1989 yılında⁸ tanımıştır.⁹ 7/5/2004 tarihli ve 5170 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile “temel hak ve hürriyetlerin evrensel düzeyde kabul edilmiş standart ve normlar ile Avrupa Birliği kriterleri seviyesine çıkarılması amacıyla”¹⁰ bir dizi değişikliğe gidilmiş ve “uygulamada usulüne göre yürürlüğe konulmuş insan haklarına ilişkin milletlerarası andlaşmalar ile kanun hükümlerinin çelişmesi halinde ortaya çıkacak bir uyumsuzluğun halinde hangisine öncelik verileceği konusundaki tereddütlerin giderilmesi amacıyla”¹¹ Anayasa’nın 90. maddesine insan haklarına

- 5 Türkiye, 10/3/1954 tarihli ve 6366 sayılı İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun ile Sözleşme’ye taraf olmuştur.
- 6 21/4/1987 tarihli ve 19438 sayılı Resmî Gazete: “Türkiye’nin taraf bulunduğu Avrupa İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesinin 25. maddesi uyarınca Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna kişisel başvuru hakkı 22 Ocak 1987 tarih ve 87/11439 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı uyarınca tanınmış, Türk hükümetinin bu kararına dair beyan 28 Ocak 1987 tarihinde Avrupa Konseyi Genel Sekreterine tevdi edilmiştir.”, Resmî Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19438.pdf>, Erişim Tarihi: 01.06.2022.
- 7 “1 Kasım 1998’de yürürlüğe giren 11 nolu Protokol, Komisyon ve Divanı kaldırmış yerlerine ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ isimli devamlı çalışan, tek bir yargı organı kurulmuştur.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Cilt 2, Bursa, 2011, s. 580.
- 8 27/9/1989 tarihli ve 20295 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 25/9/1989 tarihli ve 89/14563 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı: “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce 10 Mart 1954 tarih ve 6366 sayılı Kanunla onaylanan Avrupa İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşmenin 46 ncı maddesi çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Divanı’nın zorunlu yargı yetkisinin bu Sözleşme için üç yıl süre ve karşılıklılık şartları ile tanınması; Dışişleri Bakanlığı’nın 25/9/1989 tarihli ve ÇTAK-I-2744 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu’nca 25/9/1989 tarihinde kararlaştırılmıştır.” <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20295.pdf>, s. 6, Erişim Tarihi: 27.09.2022.
- 9 Gözler, *Anayasa Hukukunun...*, s. 579.
- 10 22. Dönem 2. Yasama Yılı Sıra Sayı: 430, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c048/tbmm22048083ss0430.pdf>, s.5, Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- 11 22. Dönem 2. Yasama Yılı Sıra Sayı: 430, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/>

ilişkin uluslararası anlaşmalar ile kanun hükümlerinin çelişmesi hâlinde uluslararası anlaşma hükümlerinin esas alınacağı hükmü eklenmiştir.¹² Bu değişiklikle “*Başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere, Türkiye'nin taraf olduğu temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmelere, kanunların üzerinde bir değer atfedilmiştir*”.¹³

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin¹⁴ 12/5/2004 tarihli ve 2004(6) sayılı Tavsiye Kararı'nda, Sözleşme'nin garanti altına aldığı hak ve özgürlüklerin öncelikle ulusal seviyede ve ulusal otoritelerce korunması gerektiğinden bahsedilerek, bunların katılan devletlerin iç hukuk düzenlerinin ayrılmaz bir parçası hâline geldiği belirtilmiştir.¹⁵ Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) iş yükünün özellikle tekrarlayan davalar açısından azaltılması gereği ve etkili bir iç hukuk yolunun önemi vurgulanarak ulusal düzeyde etkili iç hukuk yollarının¹⁶ geliştirilmesi ve iyileştirilmesi üzerine taraf devletlere çeşitli tavsiyeler¹⁷ verilmiştir. Bu Tavsiye Kararı doğrultusunda Anayasa Mahkemesince hazırlanan bireysel başvuruya ilişkin Anayasa değişikliği taslağı, Venedik Komisyonunun¹⁸

[TUTANAK/TBMM/d22/c048/tbmm22048083ss0430.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf), s.6, Erişim Tarihi: 28.10.2022.

- 12 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, Erişim Tarihi: 16.05.2022.
- 13 Anayasa Mahkemesi Resmî İnternet Sitesi-Görev ve Yetkileri, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/gorev-ve-yetkileri/bireysel-basvuru/>, Erişim Tarihi: 30.11.2019.
- 14 “*Avrupa Konseyi'nin karar organı Bakanlar komitesi tüm üye devletlerin dışişleri bakanları ya da Strazburg'da bulunan daimi temsilcilerden oluşur. Bakanlar Komitesi Avrupa Konseyi'nin izleyeceği politikaya karar verir ve faaliyet programlarını ve bütçesini onaylar.*” Ayrıntılı bilgi için bkz. Avrupa Konseyi Resmî İnternet Sitesi, <https://www.coe.int/tr/web/about-us/structure>, Erişim Tarihi: 10.05.2022.
- 15 Avrupa Konseyi Resmî İnternet Sitesi-Tavsiyeler, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd18e, Erişim Tarihi: 17.05.2022.
- 16 “*Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 12 Mayıs 2004 tarihinde kabul ettiği iç hukuk yollarının iyileştirilmesine ilişkin Rec(2004)6 sayılı tavsiye kararında ‘...Mahkemenin, üye devletin iç hukukunda veya uygulamasında genel veya yapısal eksiklikler tespit eden kararları sonrasında, var olan iç hukuk yollarının etkinliğini tekrar gözden geçirmek ve gerektiğinde Mahkeme önünde benzer davaların gelmesini engelleyecek şekilde etkin başvuru yolları oluşturmak...’* üye devletlere ait bir yükümlülük olarak belirtilmiştir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Saldırım, “Bireysel Başvuru Açısından Yüksek Mahkeme Kararlarının Uyumlaştırılması Sorunu”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt:33, 2016, s. 177-184.
- 17 Örneğin, pilot karar usulü uygulaması bu tavsiyelerden biridir.
- 18 “*Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu ya da daha çok bilinen adıyla Venedik Komisyonu, Avrupa Konseyi'nin anayasal konularda danışma organıdır. Bir nevi Avrupa Konseyi bünyesinde bağımsız düşünce kuruluşu gibi çalışmaktadır.*” Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *Venedik Komisyonu (Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu)*, https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/venedik_komisyonu.

29/6/2004 tarihli ve 296 sayılı görüşünde Avrupa standartlarına uygun bulunmuştur.¹⁹ Ancak bireysel başvuru yolunun iç hukuka girmesi zaman almıştır.

5/4/2010 tarihli ve 2/656 esas numaralı “7/11/1982 Tarihli ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi” ile Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolu nihayet düzenlenmiştir. Teklif’in gerekçesinde bireysel başvuru yolu, kamu gücü tarafından temel hak ve özgürlükleri ihlal edilen bireylerin başvurdukları olağanüstü bir kanun yolu olarak tanımlanmakta ve Türkiye’nin konumu açıklanmaktadır.²⁰ Buna göre; AİHM’e bireysel başvuru hakkının ve AİHM’in zorunlu yargılama yetkisinin tanındığı, bu bağlamda iç hukukta halledilemeyen temel hak ihlallerine ilişkin şikâyetlerin ulusal üstü düzeyde ele alınmasının kabul edildiği, Türkiye’ye karşı açılan davalarda Türkiye’nin pek çok kez tazminata mahkûm edildiği, AİHM’in iç hukuk yollarının tüketilmiş olup olmadığını araştırırken ilgili ülkede bireysel başvuru kurumunun bulunup bulunmadığını da dikkate alıp işleyen bir iç hukuk sistemini, hak ihlallerinin ortadan kaldırılmasında etkili bir hukuk yolu saydığı belirtilmiştir. Yine söz konusu gerekçede hak ihlallerine maruz kaldığını iddia edenlerin önemli bir bölümünün bireysel başvuru aşamasında tatmin edilebilmesinin mümkün olabileceği ve böylece Türkiye aleyhine açılacak dava ve verilecek ihlal kararlarında azalma olacağı değerlendirilmesi yapılmış; Türkiye’de iyi işleyen bir bireysel başvuru sisteminin kurulmasının haklar ve hukukun üstünlüğü temelindeki standartları yükselteceği belirtilmiştir. Türkiye’de bireysel başvuru yolunun kabul edilmesinin, bir yandan bireylerin sahip oldukları temel hak ve özgürlüklerin daha iyi korunmasını sağlayacağı; diğer yandan da kamu organlarını, Anayasa’ya ve kanunlara daha uygun davranma konusunda zorlayacağı öngörülmüştür.²¹

Aslında özünde, taraf devlet olarak Türkiye’nin Sözleşme kapsamında korunan temel hak ve özgürlüklerin iç hukukta etkin korunmasını sağlama yükümlülüğünü yerine getirmeye ve bu yükümlülükten doğan uluslararası sorumluluğun mevcut hâliyle Türkiye açısından olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmaya yönelik bir ça-

pdf, s. 3, Erişim Tarihi: 10.05.2022.

19 Venedik Komisyonu Resmî İnternet Sitesi, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)024-e), Erişim Tarihi: 17.05.2022.

20 23. Dönem 1. Yasama Yılı Sıra Sayı: 497, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss497.pdf>, Erişim Tarihi: 30.11.2019.

21 Bireysel başvuru yolunun uygulamaya geçirilmesindeki en önemli amacın temel hak ihlallerinin iç hukukta ortadan kaldırılarak Türkiye aleyhine AİHM’e yapılan başvuruların azaltılması olduğuna ilişkin görüş için bkz. Selami Turabi, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 110.

ışma yapılmıştır.²² “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.” hükmü, halk oylamasıyla kabul edilerek yürürlüğe giren, 12/5/2010 tarihli ve 5982 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Anayasa’da yerini almıştır.

1.2. Bireysel Başvuru Yolunun “Kanunlaşması”

“Anayasa Mahkemesinin Anayasayla yüklenen yeni görevlerini en iyi biçimde yerine getirebilmesini teminen” ve “yeni Anayasa’ya uygun bir teşkilatlanmaya gidilmesi” amaçları doğrultusunda hazırlanıp Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulan 11/01/2011 tarihli ve 1/993 esas numaralı Anayasa Mahkemesinin Kuruluğu ve Yargılama Usûlleri Hakkında Kanun Tasarısı’nın ilk hâlinde “Bölgümlere, bireysel başvuru incelemesi sırasında temel hak ihlâlinin kanun veya kanun hükmünde kararname hükmünden kaynaklandığı kanaatine varmaları durumunda, bu düzenlemelerin iptali istemiyle konuyu itiraz yoluyla Genel Kurula götürme imkânı tanınmıştır”.²³ Ancak bu düzenlemeye, Anayasa Komisyonu Alt Komisyonunda²⁴ “Anayasaya aykırı bir şekilde yeni bir iptal davası açma imkanı yaratıldı” gerekçesiyle ve “Anayasa Mahkemesi hem hakim hem savcı durumuna düşürülmemelidir” denilerek itiraz edilmiş ve ilgili düzenleme Tasarı metninden çıkarılmıştır.²⁵

Yasa koyucunun bu yönde göstermiş olduğu irade norm denetimi anlamında; sistem içi bütünlüğün bozulması²⁶ ve Anayasa Mahkemesinin işlevlerinden biri-

22 Bu durum Sözleşme’nin benimsemiş olduğu “ikincillik ilkesi”ne de uygundur. İkincillik ilkesi ile Sözleşme tarafından kurulan temel hak ve özgürlükleri koruma sisteminin uygulanmasını sağlama görevi öncelikle taraf devletlere verilmiştir ve AİHM sadece devletlerin yükümlülüklerini yerine getirmemeleri hâlinde müdahalede bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi*, https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_TUR.pdf, s. 8, Erişim Tarihi: 30.11.2019.

23 23. Dönem 5. Yasama Yılı Sıra Sayı: 696, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c097/tbmm23097080ss0696.pdf>, s. 10, Erişim Tarihi: 30.11.2019.

24 Ayrıca bir Komisyon üyesinin “yasama organının kanundan kaynaklanan ihlallerde hassasiyet göstererek yeni düzenlemeyi yapması gerektiğini” belirttiği görüşü Alt Komisyon Raporu’nda yer almaktadır. Ancak bu görüş bireysel başvuru sistemine yansıtılmamıştır.

25 23. Dönem 5. Yasama Yılı Sıra Sayı: 696, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c097/tbmm23097080ss0696.pdf>, s. 20, Erişim Tarihi: 30.11.2019.

26 Ece Göztepe, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti/Anlamı, Kapsamı ve Olası Sorunlar)*, Panel, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2011, s. 37.

nin Anayasa'ya uygun hukuk düzeninin varlığını koruma ve tesis etme olduğu, bu bağlamda da temel hak ve özgürlüklerin Anayasa'ya aykırı biçimde sınırlandırılmasının kaynağını teşkil eden normların Anayasa'ya uygunluk denetiminin yapılamamasının AYM'nin doğasına aykırı olması²⁷ yönlerinden eleştirilmiştir. Ancak sonuç olarak, bireysel başvuru yolu soyut norm denetiminin bir parçası olarak değil, Sözleşme çerçevesinde Türkiye aleyhine açılacak dava ve verilecek ihlal kararlarının azaltılması ile bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, Anayasa ve Sözleşme kapsamında korunan temel hak ve özgürlüklere yönelik hak ihlallerinin ortadan kaldırılmasında etkili bir iç hukuk yolu olarak tasarlanmıştır. Bireysel başvurunun uygulamaya geçirilmesiyle, kamu gücünü kullanan kişi ve kurumların sebep olduğu hak ihlallerine karşı 30/3/2011 tarihli ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un bireysel başvuruya ilişkin maddelerinin yürürlüğe girdiği 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren anayasal yargı denetimi başlatılmıştır.²⁸

1.3. Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Yolunda “Yasama İşlemlerine” Bakışı

6216 sayılı Kanun'da Anayasa'daki düzenlemeye uygun olarak, bireysel başvuru hakkı; herkesin, Anayasa'da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilmesi olarak tanımlanmıştır. Kanun'un 45. maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan “*Yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı gibi Anayasa Mahkemesi kararları ile Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz*” hükmüyle de bireysel başvuru hakkının sınırları çizilmiştir.

Bu hüküm ile yasama işlemleri²⁹ aleyhine bireysel başvuru hakkının kullanıla-

27 Ece Göztepe, “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikâyeti) 6216 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2011, s. 33.

28 Anayasa Mahkemesi Resmî İnternet Sitesi-Görev ve Yetkileri, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/gorev-ve-yetkileri/bireysel-basvuru/>, Erişim Tarihi: 18.05.2022.

29 “*Yasama işlemi, yasama organının, yasama ve denetim görev ve yetkileriyle ilgili, belirli bir hukukî sonuç doğurmaya yönelik irade açıklamasıdır.*” *Parlamento Terimleri Sözlüğü*, https://www.tbmm.gov.tr/ParlamentoTerimleriSozlu_k, Erişim Tarihi: 30.11.2019. Yasama işlemleri; “*kanun, parlamento kararları ve diğer (isimsiz) yasama işlemleri olarak üç türdür.*”. Onur Çekiç, “Türk Parlamento Hukukunda Yasama İşlemi Türleri ve Diğer (İsimsiz) Yasama Türleri”, *Yasama Dergisi*, Sayı: 12, 2009, s.113. Çalışma’ya konu olan

maması; Anayasa’da ifade edilen “kamu gücü” kavramını daraltması ve bireysel başvuru kurumunun tüm kamu gücü eylem, işlem ve ihmali sebebiyle ihlal edilen tüm hak ve özgürlükler için kabul edilmemesinin bireylerin haklarının korunması noktasında yetersiz kalabileceği yönleriyle eleştirilmiştir.³⁰ Ancak, doğrudan kanuna karşı bireysel başvuru yapılamayacak olsa da ihlalle ilgileri dolayısıyla yasama işlemleri, bireysel başvuruya konu olabilmektedir. Kaplan, 6216 sayılı Kanun’un 45. maddesi ile “*yasama işlemleri ... aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı*” hükmünün “*yasama işlemleri ... aleyhine ... bireysel başvuru yapılamayacağı*” şeklinde okunmaması gerektiğini,³¹ kanunlara karşı “doğrudan” bireysel başvuru yapılamayacağına ilişkin hükmün; kanunların genel, soyut ve objektif nitelikleri dikkate alındığında, ancak kanuna dayanan uygulama işleminin gerçekleştirilmesi durumunda temel hak ve özgürlüklerin kanuni düzenlemeyle etkilenmesi söz konusu olabileceğinden bu şekilde kurulduğunu savunmuştur.³² Yasama işlemlerinin bireysel başvuruya konu olabilmesine ilişkin olarak uygulamalar incelendiğinde AYM’nin kararlarının da bu yönde olduğu ve bu görüşle örtüştüğü görülmektedir.

Anayasa Mahkemesinin konu yönünden yetkili olması, bireysel başvuruya konu olan “*kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddia edilen hakkın Anayasa’da güvence altına alınmış olmasının yanı sıra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (...)* ve buna ek Türkiye’nin taraf olduğu protokoller tarafından da korunuyor olması” anlamına gelmektedir.³³ Ancak bununla birlikte, söz konusu hak ihlalinin kaynağı olan “*kamu gücü işlemi bir yasama işlemi, düzenleyici idari işlem, Anayasa Mahkemesi kararı ya da Anayasa’nın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemlerden birisi ise*” bunlar hakkındaki bireysel başvurular 6216 sayılı Kanun uyarınca konu bakımından Anayasa Mahkemesinin yetkisi dışında kalmaktadır.³⁴ Yasama işlemine karşı bireysel başvuru, konu yönünden kabul edilebilirlik kriteri³⁵ uyarınca

yasama işlemi “kanun” olmakla birlikte gerek Anayasa ve 6216 sayılı Kanun gerekse Çalışma konusu kararlarla “kullanım” bütünlüğünün sağlanması bakımından Çalışma’da “yasama işlemleri” üst kavramının kullanımı tercih edilmiştir.

30 İbrahim Şahbaz, “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru ve Olası Sorunlar”, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti/Anlamı, Kapsamı ve Olası Sorunlar)*, Panel, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2011, s. 82.

31 Recep Kaplan, “Kanuna Karşı Bireysel Başvuru”, *Bireysel Başvuru İncelemeleri*, (Ed: Musa Sağlam, Serdar Güleler, Recep Kaplan), Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2013, s. 177.

32 Kaplan, “Kanuna Karşı...”, s. 180.

33 a.k., s. 94.

34 a.k., s. 95.

35 Kabul edilebilirlik kriterleri (ya da testi) esas hakkında karar verilmesiyle sonuçlanma ihtimali bulunmayan başvuru sayısını mümkün olduğu kadar azaltmak ve ikinci olarak,

“doğrudan” iptali istenen ve ihlalin kaynağını oluşturduğu iddia edilen kamu gücü işlem, eylem ya da ihmali bir yasama işlemi ise bu başvurular konu bakımından yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez bulunmaktadır.³⁶

Nitekim AYM, başvurucaunun 12/11/2012 tarihli ve 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un geçici 2. maddesinin (1) numaralı fıkrası uyarınca Çanakkale ili, Merkez ilçe, Kumkale Belediyesinin tüzel kişiliğinin ilk mahalli idareler genel seçiminden geçerli olmak üzere kaldırılarak köye dönüşecek olması nedeniyle anayasal haklarının ihlal edildiğini ileri sürdüğü 16/4/2013 Karar tarihli Süleyman Erte Başvurusu’na ilişkin Kararı’nda³⁷ “Bir yasama işleminin, temel hak ve özgürlüğün ihlaline neden olması durumunda, doğrudan yasama işlemi aleyhine değil, ancak yasama işleminin uygulanması mahiyetindeki işlem, eylem ve ihmellere karşı bireysel başvuru yapılabilir.”³⁸ ve “yasama işlemi aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapıldığı anlaşıldığından, başvurunun diğer kabul edilebilirlik şartları yönünden incelenmeksizin ‘konu yönünden yetkisizlik’ nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar verilmesi gerekir”³⁹ ifadeleri yer almıştır. Bu doğrultuda da AYM söz konusu başvurunun konu yönünden yetkisizlik nedeniyle kabul edilemeyeceğine hükmetmiştir.

esastan incelenmesi gereken başvuruların kabul edilebilirlik testini geçmesini sağlamak amacıyla ortaya çıkan bir kavramdır. Bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi*, https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_TUR.pdf, s. 8, Erişim Tarihi: 30.11.2019.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kabul edilebilirlik kriterlerini; Sözleşme’nin 34. (bireysel başvurular) ve 35. (kabul edilebilirlik kriterleri) maddeleri ve AIHM içtihatları uyarınca; usule ilişkin kabul edilmezlik nedenleri (iç hukuk yollarının tüketilmemesi, altı aylık süre kuralına riayet etmeme, isimsiz başvuru, esasen aynı olma, başvuru hakkının kötüye kullanılması), AIHM’nin yargı yetkisine ilişkin kabul edilemezlik nedenleri (kişi bakımından bağdaşmazlık, yer bakımından bağdaşmazlık, zaman bakımından bağdaşmazlık, konu bakımından bağdaşmazlık) ve esasa ilişkin kabul edilemezlik nedenleri (açıkça dayanaktan yoksun olma, önemli bir zararın bulunması) olarak belirlemiştir. Bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi*, s. 8, https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_TUR.pdf, Erişim Tarihi: 30.11.2019. AYM’nin kabul edilebilirlik kriterleri, bu kriterlerle uyumludur.

36 Recep Kaplan, “Bireysel Başvuruda Konu Bakımından Yetki Kriteri”, *Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi*, (Ed.: Muharrem İlhan Koç; Recep Kaplan), Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2017, s. 117.

37 Süleyman Erte Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/469>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.

38 Süleyman Erte Başvurusu, paragraf 17.

39 Süleyman Erte Başvurusu, paragraf 19.

298 sayılı Kanun’un⁴⁰ 3. maddesi ile 2839 sayılı Kanun’un⁴¹ 4. maddesinde yer alan hükümlerin Anayasa’ya aykırı olduğu ve iptal edilmeleri gerektiğinin ileri sürüldüğü 5/3/2013 Karar tarihli Gökhan Ünal Başvurusu’nda⁴² AYM, doğrudan ve soyut olarak yasama işlemlerinin iptali talebini içerdiği anlaşıldığından başvurunun konu bakımından yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez olduğuna hükmetmiştir.⁴³ Yine, 2/10/2013 Karar tarihli Serkan Acar Başvurusu’nda⁴⁴ yer alan 659 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile idare lehine vekalet ücretine hükmedilmesi yönünde yapılan düzenlemenin hak arama özgürlüğünü kısıtladığı, temel hakların KHK ile düzenlenmesinin Anayasa’nın 13., 36. ve 91. maddelerine aykırılık oluşturduğu iddiasına yönelik olarak AYM, “*Bireysel başvuru yolu, bireylerin maruz kaldığı temel hak ihlallerinin tespit edildiği ve tespit edilen ihlalin ortadan kaldırılması için etkin araçları içeren anayasal bir güvencedir. Ancak Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolu, kamusal bir düzenlemenin soyut biçimde Anayasa’ya aykırılığının ileri sürülmesini sağlayan bir yol olarak düzenlenmemiştir. Bir yasama işlemi veya düzenleyici idari işlemin, temel hak ve özgürlüğün ihlaline neden olması durumunda, bireysel başvuru yoluyla doğrudan bu işlemlere değil ancak yasama veya düzenleyici idari işlemin uygulanması mahiyetindeki işlem, eylem ve ihmallere karşı başvuru yapılabileceği*”ğine hükmetmiştir. Görüldüğü üzere, kararlarda vurgulandığı ve Kaplan’ın da belirttiği gibi yasama işlemlerine karşı “doğrudan” bireysel başvuru yapılamamaktadır.

40 26/4/1961 tarihli ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun.

41 10/6/1983 tarihli ve 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu.

42 5/3/2013 Karar tarihli Gökhan Ünal Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/30>, Erişim Tarihi: 22.07.2022.

43 Kanun hükümlerinin iptali istemlerinin konu bakımından yetkisizlik nedeniyle kabul edilemez olduğuna ilişkin diğer örnek kararlar için bkz. 8/5/2019 Karar tarihli Özgür Nikbay Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/507?BasvuruAdi=%C3%96zg%C3%BCr+Nikbay+>, Erişim Tarihi: 17.05.2022; 15/11/2018 Karar tarihli Ali Altürk ve Diğerleri Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/10022?BasvuruAdi=AL%C4%B0+ALT%C3%9CRK>, Erişim Tarihi: 17.05.2022; 10/6/2015 Karar tarihli Ejder Bildik Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/8350?BasvuruAdi=+Ejder+Bildik>, Erişim Tarihi: 17.05.2022; 26/3/2013 Karar tarihli Ahmet Soysal Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/237?BasvuruAdi=Ahmet+Soysal>, Erişim Tarihi: 17.05.2022; 5/3/2013 Karar tarihli Arif Güneş Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/837?BasvuruNoYil=2012&BasvuruNoSayi=837>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.

44 Serkan Acar Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/1613?BasvuruAdi=Serkan+Acar&KararTuru%5B%5D=-3&Sonuc%5B%5D=11>, paragraf 37, Erişim Tarihi: 17.05.2022.

Ancak başvuru konusu ihlal, yasama işlemlerinden kaynaklanabileceğinden⁴⁵ yasama işleminin uygulanması mahiyetindeki işlem, eylem ve ihmallere karşı bireysel başvuru yapılabilmektedir.⁴⁶ Bu, öğretide yasama işlemlerine karşı “*dolaylı olarak*” bireysel başvuru yapılması olarak nitelendirilmektedir.⁴⁷ Böyle bir durumda AYM, bireysel başvuru incelemeleri sırasında yasama işlemlerinin Anayasa’ya aykırı olduğunu tespit etse bile, bu tespit norm denetimi anlamında bir sonuç doğurmamaktadır. Ancak AYM bireysel başvuruya ilişkin ihlal kararını yeniden yargılama için ilk derece mahkemesine göndermekte ve bu mahkeme AYM’ye norm denetimi için başvurabilmektedir.⁴⁸ Örneğin, AYM tarafından, 5651 sayılı Kanun’un⁴⁹ 8. maddesinin dördüncü fıkrasına dayanılarak idarece verilen erişimin engellenmesi kararının başvuruçuların ifade özgürlüğünü ihlal ettiği iddiasıyla yapılan Youtube LLC Corporation Service Company ve Diğerleri Başvurusu’nda⁵⁰ uygulanan idari işlemin dayandığı hükmün, AİHM kararları da örnek gösterilerek, “*yeterince açık ve belirgin bir kanuni dayanağa sahip olmadığı*” gerekçesiyle Anayasa’nın 13. maddesine⁵¹ (kanunilik ilkesine) aykırı olduğu tespit edilmiş ve ihlal kararı verilmiştir. Daha sonra Danıştay Onüçüncü Dairesi, söz konusu hükmün iptali için itiraz yoluna başvurmuştur. Bunun üzerine Anayasa Mahkemesi, 15/11/2017 tarihli ve 153 sayılı Kararı’nda⁵² “*Erişimin engellenmesi kararı verilmesinin dayanağı olan itiraz konusu kural anlaşılır, açık ve net*

45 2021/58970 numaralı ve 5/7/2022 tarihli Nevriye Kuruç Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/58970>, paragraf 104, Erişim Tarihi: 22.07.2022.

46 Recep Kaplan, “Bireysel Başvuruda Konu Bakımından Yetki Kriteri”, *Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi*, (Ed.: Muharrem İlhan Koç; Recep Kaplan), Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2017, s. 117.

47 Kaplan, “Kanuna Karşı...”, s. 177.

48 Ece Göztepe, “Bireysel Başvuru Kararlarının İcrası: Anayasa Mahkemesi’nin Doğrudan ve Dolaylı ‘Çağrı Kararları’ Üzerine Bir İnceleme”, *Anayasa Yargısı*, Cilt: 38, Sayı: 1, 2021, s. 58.

49 4/5/2007 tarihli ve 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun.

50 2014/4705 numaralı ve 29/5/2014 Karar tarihli Youtube LLC Corporation Service Company ve Diğerleri Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?BasvuruAdi=youtube>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.

51 “II. Temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması

Madde 13– Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.” Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/Sayfa/Anayasa>, Erişim Tarihi: 18.05.2022.

52 Anayasa Mahkemesinin 15/11/2017 tarihli ve 153 sayılı Karar’ı, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/02/20180207-7.pdf>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.

olma zorunluluğunu karşılamadığından Anayasa’nın 13. Maddesinde öngörülen temel hak ve özgürlüklerin kanunla sınırlandırılması güvencesiyle bağdaşmamaktadır.”⁵³ diyerek ilgili hükmü iptal etmiştir.

Yine, Anayasa Mahkemesi tarafından 9/5/2019 Karar tarihli Mustafa Teke Başvurusu’nda⁵⁴ “başvurucuya ait teknenin kanuni bir dayanağı bulunmadan müsadereesine karar verilmesi nedeniyle mülkiyet hakkının ihlal edildiği” ve “ihlalin yargı kararından kaynaklandığı” tespitleri yapılarak bu durumun Anayasa’nın 13. maddesi uyarınca kanunilik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle ihlal kararı verilmiştir. Bu karara binaen de yasa koyucu harekete geçmiş ve 6/11/2019 tarihli ve 7191 sayılı Su Ürünleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile “1380 sayılı Su Ürünleri Kanununda düzenlenen yaptırımlarda, zapt ve müsadere gibi adli yargının görev sahasına giren ibareler yer almaktadır. 30/3/2005 tarihli ve 5326 sayılı Kabahatler Kanununa uygun olarak, söz konusu ibareler el koyma ve mülkiyetin kamuya geçirilmesi olarak değiştirilmediği için adli yargı organları istihsal vasıtalarının ve su ürünlerinin mülkiyetinin kamuya geçirilmesi taleplerinde, yetkisizlik nedeni ile işlem yapamamaktadır.” gerekçesiyle ilgili hükümde değişiklik yapılmıştır.

Sonuç olarak, bireysel başvuru yolu, bir norm denetimi yolu olarak tasarlanmamış olsa da aslında Anayasa ve Sözleşme korunan bir hakkı ihlal edilen bireyin korunduğu, aynı zamanda Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu kararlarda yaptığı tespitler doğrultusunda normların Anayasa’ya ve Sözleşme’ye uygunluğunun sağlanmasının öngörüldüğü bir iç hukuk sistemidir. Örneklerde görüldüğü üzere bu sistemde AYM’nin bireysel başvuruya ilişkin kararları doğrultusunda -bu yönde bir zorunluluk olmamakla birlikte- hem somut norm denetimi başlatılabilmekte hem de yasama organı harekete geçebilmektedir. Dolayısıyla bireysel başvuruya konu olan işlem veya eylemin dayandığı kanun Anayasa’ya aykırı ise milletvekilleri tarafından kanun teklif edilerek veya mahkemelerce somut norm denetimi başlatılmasıyla Anayasa’ya uygun hâle getirilebilmektedir. Ancak 2019 yılından itibaren AYM için bu Anayasa’ya “uygun hâle getirme” şekilleri yeterli gelmemiş; yasama işlemlerine karşı “dolaylı olarak” yapılan bireysel başvurular için ayrıca “TBMM’ye çağrı” giderim türüne ilişkin kararlar vermeye başlamıştır.

53 Benzer ifadeler AYM’nin 29/5/2014 Karar tarihli Youtube LLC Corporation Service Company ve Diğerleri başvurusuna ilişkin Karar’ın 63. paragrafında da yer almaktadır.

54 Bu Karar, TBMM’ye bildirilmemiştir. TBMM’ye çağrı giderim türüne ilişkin ilk Karar 30/5/2019 tarihinde verilmiştir. 2016/22418 numaralı ve 30/05/2019 Karar tarihli Y. T. Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/22418>, Erişim Tarihi: 27.04.2022.

1.4. AYM'nin “TBMM'ye Çağrı” Giderim Kararları Vermeye Başlaması

Parlamente Hükümet Sistemi'nde bireysel başvuru neticesinde hak ihlaline sebebiyet verildiği tespit edilen pek çok durum için, bir üst başlıkta sayılan imkânların dışında, Anayasa Mahkemesi ayrıca “kanun tasarısı” gibi önemli bir “mekanizmaya” da sahipti. Şöyle ki, 6216 sayılı Kanun'un 50. maddesinin üçüncü fıkrası uyarınca AYM'nin “*esas hakkındaki kararları gerekçeleriyle birlikte ilgililere ve Adalet Bakanlığına tebliğ*” edilmektedir. Zira AYM'nin bireysel başvuruya ilişkin kararlarının hüküm kısmında bunların Adalet Bakanlığı ile ilgili kurum ve/veya bakanlığa gönderildiği görülmektedir. Bu bağlamda AYM'nin Parlamento Hükümet Sistemi'nde mevzuat değişikliğinin en önemli unsurlarından biri olan bakanlıkları, konu ile ilgili olarak bilgilendirme imkânı bulunmaktadır.

26. Yasama Dönemi'ndeki (01.11.2015-24.06.2018) yasama faaliyetleri incelendiğinde 446 adet kanun tasarısı kanunlaşırken yalnızca 50 adet kanun teklifinin kanunlaştığı görülmektedir.⁵⁵ Parlamento Hükümet Sistemi'nde bakanlıkların (ve ilgili kamu kurumlarının -kurumlar da bakanlıkları harekete geçirebilmekte veya 19/12/2005 tarihli ve 2005/9986 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan mülga Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik uyarınca kurumların mevzuata ilişkin talepleri de Başbakanlığa sunulabilmekteydi⁵⁶-) bilgilendirilmesi suretiyle ilgili konuda kanun tasarısı olarak düzenleme yapılma ihtimali mevcut olduğundan AYM'nin ayrıca TBMM'ye çağrı giderim yolunu tercih etmediği düşünülmektedir. Kanun tasarıları parlamentoda etkinken -2019 yılından önce- AYM tarafından yasama organını harekete geçirecek ek bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmamıştır.

Ancak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne⁵⁷ geçiş ile birlikte, Başbakanlık kurumunun ilga edilmesi ve Bakanlar Kurulunun -konu özelinde bakanlıklar aracılığıyla hazırlanan kanun tasarılarını TBMM'ye sunma yetkisinin- kaldırılması ile birlikte, Anayasa Mahkemesi, yeni bir “giderim” türü olarak “TBMM'ye

55 27. Dönem 1. Yasama Yılı 1. Birleşim Tutanağı, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d26/c001/tbmm26001001.pdf>, Erişim Tarihi: 20.05.2022.

56 Mülga Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20059986.pdf>, Erişim Tarihi: 31.05.2022.

57 Yine Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte AYM'nin, bir bireysel başvuruda Anayasa'ya aykırılık dolayısıyla bir Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde değişiklik yapılması gerektiğine karar verilmesi durumunda, bu kararların yapısal sorunun çözümü amacıyla Cumhurbaşkanlığına da gönderileceği ve gönderilmesi gerektiği görüşüne ilişkin olarak bkz. Abbas Kılıç, “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine Bildirilmesi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 1, 2021, s. 93.

çağrı” kararları vermeye başlamıştır.⁵⁸ Çünkü artık Başbakanlık, Adalet Bakanlığı veya ilgili bakanlığın ve kurumun bir bireysel başvuru neticesinde tespit edilmiş ve uygulamada sorun oluşturan yahut Anayasa’ya aykırı olan hükümlerle ilgili mevzuat çalışması yapılması doğrultusunda yasama organını harekete geçirmesi mümkün değildir. Bu nedenle AYM, bir kanunun Anayasa’ya aykırı olmasından kaynaklanan yapısal bir sorunla karşılaştığında “*uygulayıcıların Anayasa’ya uygun yorum yaparak ya da takdir yetkisini kullanarak başka türlü bir sonuca ulaşma şanslarının olmadığı*”ndan⁵⁹ ilgili kanunun değiştirilmesi için TBMM’ye çağrı yaptığı ek bir giderim türü geliştirmiştir. Bu giderim türü, öğretilerde hâlihazırda tartışılmaktaydı. Örneğin, Karan tarafından TBMM’ye çağrı yapılması; AYM kararlarının “*hüküm fıkrasında ‘ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için kararın bir örneğinin TBMM Başkanlığına gönderilmesi’ biçiminde bir cümleyle yer verilmesi TBMM’nin konuya dikkatinin çekilmesi bakımından olumlu sonuç*” doğurabileceği şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁰

TBMM’ye çağrı giderim türüne ilişkin ilk Karar 30/5/2019 tarihinde verilmiştir.⁶¹ Anayasa Mahkemesi Genel Sekreterliği⁶² tarafından kamuoyunu bilgilendirme amacıyla hazırlanan 9/7/2019 tarihli Basın Duyurusu’nda ihlalin mevzuat değişikliğine bağlı yapısal bir sorundan kaynaklanması nedeniyle bu usulün benimsenmiş olduğu; yasama organı tarafından yapılacak bir düzenlemenin yapısal sorunu ortadan kaldırarak benzer başvuruların önüne geçeceğinden bahisle bu Karar’ın yasama organına bildirildiği belirtilmiştir.⁶³ Günümüze kadar 11⁶⁴ adet

- 58 Anayasa Mahkemesi Resmî İnternet Sitesi-Kararlar Bilgi Bankası, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?Sonuc%5B%5D=7&Giderim%5B%5D=19&Giderim%5B%5D=20&Giderim%5B%5D=21&Giderim%5B%5D=22&Giderim%5B%5D=24&Giderim%5B%5D=25&KararBulteni=1>, Erişim Tarihi: 20.09.2022.
- 59 Göztepe, “Bireysel Başvuru...”, s. 58.
- 60 Ulaş Karan, Öğretilerde ve Uygulamada Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcrası, Onikilevha Yayınları, İstanbul, 2018, s. 270-271.
- 61 2016/22418 numaralı ve 30/05/2019 Karar tarihli Y. T. Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/22418>, Erişim Tarihi: 27.04.2022.
- 62 Bilgi için bkz. Anayasa Mahkemesi-Yapısı, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/genel-sekreterlik/yapisi-ve-gorevleri/>, Erişim Tarihi: 18.05.2022.
- 63 Anayasa Mahkemesi Resmî İnternet Sitesi-Bireysel Başvuru Basın Duyuruları, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/sinir-disi-edilme-kararina-karsi-basvurulabilecek-etkili-bir-yargi-yolu-bulunmamasini-nedeniyle-etkili-basvuru-hakkinin-ihlal-edilmesi-ve-ihlalin-yapisal-sorundan-kaynaklanmasi-nedeniyle-pilot-karar-usulunun-benimsenmesi/>, Erişim Tarihi: 09.09.2022.
- 64 Kadri Enis Berberoğlu (3) Başvurusu’na ilişkin Karar, bazı çalışmalarda bu kapsamda değerlendirilse de (Örnek için bkz. Kılıç, “Anayasa Mahkemesinin...”, s. 85-126.) Anayasa Mahkemesinin “Kararlar Bilgi Bankası”nda bu giderim türüne ilişkin yapılan aramada

bireysel başvuruya ilişkin kararda bu giderim türünün kullanıldığı görülmektedir.⁶⁵ Bu kararlar Çalışma'nın ikinci bölümünde TBMM'ye çağrı kararlarının "işlevselliğinin" değerlendirilmesinde bir unsur olarak ele alınmıştır.

2. TBMM'YE ÇAĞRI: İŞLEVSİZLİĞİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

2.1. TBMM'ye Çağrı Giderim Türüne İlişkin Kararların İşlevsizliği

AYM tarafından TBMM'ye çağrı yapılarak, bireysel başvuruya "dolaylı olarak" konu olan bir yasama işleminin Anayasa'ya aykırı olduğunun tespit edilmesi yahut yine Anayasa uyarınca bir yasama işlemi olması gerekirken mevzuatta boşluk olduğunun tespit edilmesi (kanunilik ve/veya belirlilik ilkelerine aykırılık olması gibi) ve benzeri durumda bir mevzuat çalışmasının başlaması ile yapısal

söz konusu Karar'ın yer almaması nedeniyle, Anayasa Mahkemesinin ilgili Karar'da yapmış olduğu bildiriminde "giderim" amaçlı olmadığı ve söz konusu Karar'da belirtildiği üzere "bilgilendirme" amaçlı olduğu düşünüldüğünden çalışmaya dâhil edilmemiştir. Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?Giderim%5B%5D=19&Giderim%5B%5D=20&Giderim%5B%5D=21&Giderim%5B%5D=22>, Erişim Tarihi: 11.05.2022.

- 65 Kararlar için bkz. 2016/22418 numaralı ve 30/05/2019 Karar tarihli Y. T. Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/22418>, Erişim Tarihi: 27.04.2022; 2015/6164 numaralı ve 20/06/2019 Karar tarihli Süleyman Başmeydan Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/6164>, Erişim Tarihi: 27.04.2022; 2017/40089 numaralı ve 05/03/2020 Karar tarihli Bedrettin Morina Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/40089>, Erişim Tarihi: 27.04.2022; 2017/34596 numaralı ve 29/12/2020 Karar tarihli Sabri Uhrağ Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/34596>, Erişim Tarihi: 27.04.2022; 2016/1808 numaralı ve 22/01/2021 Karar tarihli Süleyman Kurtel Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/1808>, Erişim Tarihi: 27.04.2022; 2014/6548 numaralı ve 10/06/2021 Karar tarihli Hamit Yakut Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/6548>, Erişim Tarihi: 27.04.2022; 2018/3296 numaralı ve 30/06/2021 Karar tarihli Malaklar İnşaat Taahhüt Gıda Maden Sanayi ve Ticaret A.Ş. (2) Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/3296>, Erişim Tarihi: 27.04.2022; 2018/14884 numaralı ve 27/10/2021 Karar tarihli Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve Diğerleri Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/14884>, Erişim Tarihi: 27.04.2022; 2021/58970 numaralı ve 5/7/2022 Karar tarihli Nevriye Kuruç Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/58970>, Erişim Tarihi: 22.07.2022; 2016/5903 numaralı ve 10/3/2022 Karar tarihli Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. ve Diğerleri Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/5903>, Erişim Tarihi: 20.09.2022; Atilla Yazar ve Diğerleri Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?Giderim%5B%5D=19&Giderim%5B%5D=21&Giderim%5B%5D=22&Giderim%5B%5D=24&Giderim%5B%5D=25&Giderim%5B%5D=26&Giderim%5B%5D=27&KararBulteni=1>, Erişim Tarihi: 27.09.2022.

sorunun çözülmesi amaçlanmaktadır. Ancak bir “giderim” olarak nitelendirilen bu çağrının AYM’nin öngördüğü şekilde bir işlevi şu an için bulunmamaktadır. Çünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderilen bu kararlar TBMM Genel Sekreterliğince Anayasa Mahkemesine iade edilmektedir. İade yazılarında, kanun teklif etmenin münhasıran milletvekillerine ait bir yetki olduğu; Anayasa’da ve kanunlarda aksi yönde yorum yapılmasını mümkün kılan herhangi bir hüküm bulunmadığı; hiçbir makam, organ veya kişinin bu yetkinin kullanılmasına -herhangi bir şekilde- müdahale edebilmesine imkân bulunmadığı belirtilmektedir.

İade yazılarında, yargı mercileri ile TBMM Başkanlığının belirli bir konuda kanun teklif etmeleri yahut teklif etmemeleri için milletvekillerine tavsiye veya telinde bulunabilmesinin hukuken mümkün olmadığı da belirtilmektedir. Ayrıca Resmî Gazete’de yayımlanan bu kararların milletvekillerince hâlihazırda öğrenildiği ve herhangi bir yasama faaliyetinde bulunup bulunmamanın kendilerinin takdirinde olduğu ifade edilmektedir. Anılan gerekçelerle TBMM Başkanlığınca yapılabilecek herhangi bir işlem bulunmadığından söz konusu yazı ve kararlar iade edilmektedir. Dolayısıyla TBMM’ye yapılan bu çağrının karşılığı “iade”dir. Gerçekten de bu çağrının parlamento hukukunda bir karşılığı ve işlevi şu an için bulunmamaktadır.

İade yazılarında belirtildiği gibi söz konusu kararların Resmî Gazete’de yayımlandığı hâlde Anayasa Mahkemesince ayrıca TBMM’ye gönderilmesinin nedenleri incelendiğindeyse iki neden karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Anayasa Mahkemesinin, 6216 sayılı Kanun’un 50. maddesinin birinci fıkrası uyarınca, ihlal kararı verilmesi hâlinde ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere hükmetme yetkisi olduğu düşünülmektedir. Bu hükümle birlikte bireysel başvuru kararlarına ilişkin olarak yasa koyucu tarafından Anayasa Mahkemesine verilen yetkinin bir hak ihlalinin varlığının tespiti ile sınırlı olmadığı görülmektedir. AYM, bir hak ihlalinin varlığını tespit etmesi hâlinde, bu ihlali ortadan kaldıracak nitelikte karar verebilmektedir. Dolayısıyla, AYM kararları uyarınca yasama organına yapılan bu çağrı, “ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için yapılması gereken bir husus” olarak görülmektedir.⁶⁶ AYM’nin bu nedenle “TBMM’ye çağrı”yı bir “giderim” türü olarak nitelendirdiği düşünülmektedir. Nitekim TBMM’ye gönderilen kararlara ilişkin basın açıklamaları incelendiğinde AYM tarafından söz konusu hükme atf yapıldığı görülmektedir. Göztepe bu durumu, Anayasa Mahkemesinin ihlal ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere hükmetme yetkisinin “yargı organlarından yasama organına doğru genişle”mesi olarak yorumlamaktadır.⁶⁷

66 Benzer yönde görüş için bkz. Kılıç, “Anayasa Mahkemesinin...”, s. 87.

67 Göztepe, “Bireysel Başvuru...”, s. 64.

İkinci neden, bu çağruların mahiyetinin yalnızca milletvekillerine “yasa yapma konusunda” bir çağrı olmadığı ve belli bir konuda “kanun teklif edilmesinin” yanında “teknik” bir çalışma yapılmasını da içermesidir. Çünkü Anayasa’nın 88. maddesi uyarınca kanun teklif etmeye sadece milletvekilleri yetkilidir ve AYM’nin söz konusu kararları örneğin (günümüz için) 581⁶⁸ milletvekiline teker teker göndermesi işten bile değildir. Özellikle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte TBMM’ye kanun tasarısı sunma imkânı ortadan kalktığından artık kanun teklifi hazırlanmasında teknik bir çalışma yapılması sadece TBMM Başkanlığından beklenebilir. Bu nedenle Anayasa Mahkemesinin yaptığı bu çağrının aynı zamanda bir teknik çalışma yapılmasını da içerdiği düşünülmektedir.

Ayrıca bu durum, özellikle 6216 sayılı Kanun’da yasama işlemlerine karşı bireysel başvuru yapılamayacağına ilişkin açık bir hüküm yer alırken ve bireysel başvuru usulü, yasa koyucu tarafından bir norm denetimi yolu olmamak üzere tasarlandığı hâlde “norm denetimi benzeri” bir uygulama ortaya çıkarmışken TBMM’ye çağrı kararları bir “*yargısal aktivizm*” girişimi olarak nitelendirilebilmektedir.⁶⁹ Ancak yasa koyucunun durumu bu şekilde değerlendirmedeği düşünülmektedir. Nitekim yasa koyucu bu duruma müdahale etmemiş; örneğin, 6216 sayılı Kanun’a bir hüküm eklenip “bireysel başvuru kararları ayrıca yasama organına bildirilmez” ve benzeri bir ifadeyle bu durumun önüne geçilmemiştir.

Peki, TBMM Başkanlığınca “yapılabilecek herhangi bir işlem bulunmayan” bu kararlar, sistem içerisinde somut olarak kendilerine bir yer bulamasa da acaba yasama organını harekete geçiren ve tetikleyici bir unsur olabildiler mi? TBMM’ye yapılan çağruların bu açıdan bir işlevi bulunmakta mıdır?

Söz konusu kararlar incelendiğinde; bildirim konu Y.T. Kararı’ndan sonra yürürlüğe giren 6/12/2019 tarihli ve 7196 sayılı Kanun’un 75. maddesiyle 6458 sayılı Kanun’un 53. maddesinin değiştirildiği görülmektedir.⁷⁰ Bu değişiklik, AYM’nin kararına uygun olarak, hakkında sınır dışı etme kararı alınan bir yabancı, bu işleme karşı yedi gün içinde iptal davası açtığında sınır dışı etme işleminin dava süresince kendiliğinden duracağına ilişkin bir hüküm getirilmiştir.⁷¹ Diğer 10 karara ilişkin bir “kanun değişikliğine” ise rastlanmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, on birde bir oranının yüksek bir oran olduğu söylenemeyeceği gibi Y.T.

68 TBMM Resmî İnternet Sitesi-Genel Kurulda Sandalye Dağılımı, <https://www.tbmm.gov.tr/SandalyeDagilimi>, Erişim Tarihi: 10.05.2022.

69 Kılıç, “Anayasa Mahkemesinin...”, s.77.

70 TBMM Resmî İnternet Sitesi-7196 sayılı Kanun, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k7196.html>, Erişim Tarihi: 16.09.2022

71 2019/42965 numaralı ve 15/3/2022 Karar tarihli Mustafa Hazım Mohammed Mohammed Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2019/42965?KelimeAr-a%5B%5D=yasama&KararTuru%5B%5D=3>, Erişim Tarihi: 10.05.2022.

Kararı’nın TBMM’ye bildirim yapılmadan yalnızca Resmî Gazete’de yayımlanması durumunda yasama organının kendiliğinden harekete geçip geçmeyeceğine ilişkin yorum yapmak da doğru olmaz. Ancak bu giderim yolunun hem yasama organı açısından iade ile sonuçlanması hem de başarı oranı birlikte değerlendirildiğinde, söz konusu kararların yasama organına bildirilmesinin mevcut durumda işlevsiz olduğu düşünülmektedir.

2.2. Çözüm Önerilerinin Değerlendirilmesi

TBMM’ye çağrı giderim kararları verilmeye başlanmadan önce de “*bireysel başvuru kararlarının icrası*” kapsamında yasama organını harekete geçirmeye yönelik çeşitli görüşler ortaya atılmaktaydı.⁷² “TBMM’ye çağrı”nın bir giderim yolu olarak kullanılmasıyla birlikte özellikle yasama organının bu konuda neler yapabileceği üzerindeki görüşlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda da yasama organı tarafından bir sistem geliştirilmesi gerektiği fikri ağır basmış ve ortaya çeşitli olasılıklar çıkmıştır. Bu başlık altında bu sisteme ilişkin olarak öğretilerde geliştirilen bazı fikirler derlenmiş ve bu fikirler parlamento hukuku bağlamında incelenmiştir. Burada amaçlanan hâlihazırda işlevsiz olarak görülen “TBMM’ye çağrı” giderim kararlarına işlevsellik kazandırabilmek amacıyla üretilen bazı fikirlerin parlamento hukuku bağlamında tartışılmasıdır. Söz konusu fikirler;

- Dilekçe Komisyonunun “bilgilendirme yetkisi bağlamında” çözüm üretilmesi,⁷³
- TBMM’ye çağrı kararları bakımından uluslararası anlaşmalara benzer bir uygulama getirilmesi,⁷⁴
- TBMM’ye çağrı kararlarının Genel Kurulda okunması⁷⁵ ve
- İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun “kanun değişikliği önerme yetkisi” bağlamında etkinleştirilmesidir.⁷⁶

72 Ece Göztepe, “Bireysel Başvuru Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcrası Sorunu ile Kurumsallaşma İhtiyacı”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt:33, Sayı:1, 2016, s. 93-188; Ulaş Karan, “*Bireysel Başvuru Kararlarının İcrası: Eski Alışkanlıklar, Yeni Sorunlar-Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Usulünün İlk Dört Yılına Dair Bir Değerlendirme*”, Rapor, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2017.

73 Kılıç, “Anayasa Mahkemesinin...”, s.120.

74 a.k., s.122-123.

75 Günal Seyit, “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvurular Hakkında Verdiği İhlal Kararlarının Yasama Sürecine Etkisi”, Mütalaa, *Yasama Bülteni*, Sayı:4, 2019, Ankara, s. 44-46.

76 Karan, “Bireysel Başvuru...”, s. 62.

2.2.1. Dilekçe Komisyonunun “Bilgilendirme Yetkisi” Bağlamında Çözüm Üretilmesi

Dilekçe Komisyonuna ilişkin olarak Kılıç’ın görüşü; “*TBMM İçtüzüğü*⁷⁷ (İçtüzük) *mad. 116/4*⁷⁸ uyarınca TBMM Dilekçe Komisyonuna verilmiş ve kanun koyma yetkisi çerçevesinde değerlendirilebilecek önemli bir hüküm yer almaktadır. Her ne kadar uygulamada bu usule başvurulmasa da işletilmesi hâlinde TBMM’nin kanun yapma yetkisinin kullanımını tetikleyen önemli bir katkı veya hukuki olanak olarak düşünülebilir.” şeklindedir. Bu görüşe göre Dilekçe Komisyonu hâlihazırda, gerekli gördüğü kanun değişikliklerine ilişkin olarak TBMM Başkanlığına bilgilendirme yetkisine sahiptir; ancak bu hüküm kullanılmamaktadır. Bu hükmün işletilmesi ile Anayasa Mahkemesinin TBMM’ye yaptığı çağrının bir işlevi olabilecektir. Bahse konu İçtüzük hükmü “*Komisyon Başkanlık Divanı; görüşülemeyeceğini karara bağladığı dilekçelerden, kanun olarak düzenlenmelerinde toplumsal yarar gördüklerinin birer örneğini Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına ve bilgi için Cumhurbaşkanlığına gönderir*”dir. Bu hüküm, Kılıç tarafından iddia edilenin aksine uygulanmaktadır.

Anayasa’nın 74. maddesi uyarınca vatandaşlar ile karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında yetkili makamlara ve TBMM’ye bir dilekçeyle başvurma hakkına sahiptir. Dilekçe Komisyonu, TBMM İçtüzüğü’nün 116. maddesinin birinci fıkrası uyarınca; bu başvurulardan “yeni bir kanunu veya bir kanun değişikliğini gerektiren” dilekçelerin görüşülemeyeceğini karara bağlar. Aynı maddenin ikinci fıkrası⁷⁹ uyarınca ise söz konusu kararlar milletvekillerine gönderilmektedir. Bu hüküm gereği Dilekçe Komisyonu, -kanun olarak düzenlenmelerinde toplumsal yarar olup olmadığına bakmaksızın- her “görülemmez” kararını milletvekillerine dağıtmaktadır. Yine aynı maddenin üçüncü fıkrası uyarınca ise Dilekçe Komisyonu Başkanlık Divanı, söz konusu dilekçeler için kanun olarak düzenlenmelerinde toplumsal yarar olup olmadığına ilişkin inceleme yapmayı gerekli görürse, bu dilekçeleri Dilekçe Komisyonu Genel Kurulu gündemine almaktadır. Bu dilekçelere ilişkin kararlar olumsuz olsa bile TBMM İçtüzüğü’nün 118. maddesi⁸⁰ gereği milletvekilleri ile paylaşılmaktadır. Olumlu olmaları hâlinde ise ayrıca gö-

77 5/3/1973 tarihli ve 584 Karar numaralı Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü, <https://www.tbmm.gov.tr/docs/ictuzuk.pdf>, Erişim Tarihi: 31.05.2022.

78 İbare, “116/3” şeklinde olmalıdır.

79 “*Komisyon Başkanlık Divanı, bu kararlarını bastırır ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerine dağıtır. Dağıtım tarihinden itibaren onbeş gün içinde itiraz olunmayan Başkanlık Divanı kararları kesinleşir ve durum dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir.*”

80 “*Komisyon Genel Kurulu kararlarının dağıtılması*
MADDE 118- Komisyon Başkanlık Divanı, Komisyon Genel Kurulunca alınan kararları bastırır; bütün milletvekillerine dağıtır ve gereği için Cumhurbaşkanını yardımcılarını ile bakanlara gönderir.”

rüşte yer alan 116. maddenin üçüncü fıkrası⁸¹ hükmü uygulanmakta ve bu kararlar TBMM Başkanlığı ve ilgili bakanlıkla da paylaşılmaktadır.⁸²

Sonuç olarak TBMM Başkanlığına dilekçe hakkının kullanılması bağlamında sunulan ve yeni bir kanun yapılması veya kanun değişikliği talebi içeren herhangi bir dilekçeden milletvekillerinin haberdar olmaması söz konusu değildir. 2020 yılında Dilekçe Komisyonu tarafından “Yasama Kalitesinin Artırılmasında Dilekçe Hakkı Çalıştayı” düzenlenmiş ve dilekçe hakkının kullanımının “yasamaya etkisi” üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu Çalıştay’da Parlamenter Hükümet Sistemi’nden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesiyle birlikte yasama ile yürütme arasındaki ayrımın kesinleşmesi ve yürütmenin kanun yapım sürecinde rolünün zayıflaması nedeniyle kanun teklif etme yetkisini haiz milletvekilleri için bilgi edinme yollarının önem kazandığı vurgulanmıştır.⁸³

Ancak şu da belirtilmelidir ki Dilekçe Komisyonunun yeni bir kanun yapılması veya bir kanun değişikliğine ilişkin olarak öneri geliştirebilmesi ve milletvekillerini bilgilendirebilmesi için tetikleyici mekanizma “dilekçe hakkının kullanılması”dır. Bu da Anayasa ve 1/11/1984 tarihli ve 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun uyarınca Türk vatandaşları ile karşılıklılık esası gözetilmek ve dilekçelerinin Türkçe yazılması kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancıların kullanabilecekleri bir haktır. Bu bağlamda AYM tarafından; bir bireysel başvuru neticesinde bir uygulamanın Anayasa’ya uygun hâle getirilmesi için yeni bir kanun yapılması veya bir kanun değişikliği gerektiği kanaatine varılırsa, kararlarında başvuru/başvuruculara Dilekçe Komisyonuna başvurularının tavsiye edilmesi düşünülebilir. Aksi hâlde, TBMM’ye çağrı gideriminin işlevsel hâle getirilmesi amacıyla Dilekçe Komisyonunun AYM’nin uygulamalarına dâhil edilebilmesi için Anayasa’nın, 3071 sayılı Kanun’un veya TBMM İçtüzüğü’nün değiştirilmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde Komisyon’un yetki ve görevlerinin veya dilekçe hakkının kapsamının genişletilmesi suretiyle TBMM’ye çağrı giderim kararları işlevsel hâle getirilebilir.

2.2.2. TBMM’ye Çağrı Kararları Bakımından Uluslararası Anlaşmalara Benzer Bir Uygulama Getirilmesi

Uluslararası anlaşmalara dair uygun bulma kanun tekliflerinin TBMM Baş-

81 “Komisyon Başkanlık Divanı; görüşülemeyeceğini karara bağladığı dilekçelerden, kanun olarak düzenlenmelerinde toplumsal yarar gördüklerinin birer örneğini Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına ve bilgi için Cumhurbaşkanlığına gönderir.”

82 *Dilekçe Komisyonu Karar Cetvelleri*, http://tbmm.intranet/dilekce_komisyonu/dilekce_komisyonu.htm Erişim Tarihi: 12.05.2022.

83 *Dilekçe Komisyonu, Yasama Kalitesinin Artırılmasında Dilekçe Hakkı Çalıştayı*, TBMM Yayınları, Ankara, 2020, s. 7.

kanlığına sunulmasına benzer bir prosedürün geliştirilmesine ilişkin öneri yine Kılıç tarafından ortaya atılmıştır.⁸⁴ Buna göre, Anayasa Mahkemesince yapılan bu çağrının TBMM Başkanı tarafından kanun teklifi olarak sunulması⁸⁵ bu giderim yoluna işlevsellik kazandırabilecektir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle birlikte değiştirilen Anayasa hükümleri ile TBMM İçtüzüğü'nün uyumlaştırılması amacıyla yapılan İçtüzük değişikliklerinden biri de İçtüzük'e onaylanmaları TBMM'nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlı olan uluslararası anlaşmaların Cumhurbaşkanınca TBMM Başkanlığına genel gerekçesiyle birlikte sunulacağına ilişkin bir hüküm eklenmesidir (90. madde). Bu hükümle uluslararası anlaşmaların kanun teklifi hâline getirilmesi prosedürünün düzenlenmesi amaçlanmıştır.

Bu prosedüre göre; TBMM Başkanı, Cumhurbaşkanınca TBMM Başkanlığına genel gerekçesiyle birlikte sunulan uluslararası anlaşmaları gelen kâğıtlar listesinde yayımlar. Bu yayımdan itibaren her milletvekili bu anlaşmaların onaylanmasının uygun bulunduğu dair kanun teklifi verebilmektedir. Ancak Kılıç'ın da dikkat çektiği gibi⁸⁶ söz konusu kanun tekliflerinin TBMM Başkanı'nca TBMM Başkanlığına sunulduğu görülmektedir. Mevzuatta bu yönde bir zorunluluk olmamakla birlikte ve aynı uluslararası anlaşmanın onaylanmasının uygun bulunmasına dair bir kanun teklifinin başka bir milletvekili tarafından da verilmesine ilişkin herhangi bir engel bulunmamasına rağmen ilgili hüküm bu şekilde uygulanmaktadır. Kılıç'a göre TBMM'ye çağrı yapıldıktan sonra da benzer şekilde bir uygulama geliştirilmeli, TBMM Başkanı tarafından gerekli mevzuat çalışması yapılmalı ve ilgili kanun teklifi TBMM Başkanlığına sunulmalıdır.⁸⁷

Kılıç tarafından "benzetilen" bu iki durumun birbirinden çok farklı olduğu belirtilmelidir. Öncelikle uluslararası anlaşmalar Cumhurbaşkanlığınca TBMM Başkanlığına sunulmaktadır. TBMM'ye çağrı kararları ise AYM tarafından TBMM'ye gönderilmektedir. Cumhurbaşkanı, TBMM'ye uluslararası anlaşmalara ilişkin tezkereleri sunarken bu yetkiyi Anayasa'dan ve TBMM İçtüzüğü'nden almaktadır. AYM ise TBMM'ye çağrı uygulamasını kendi takdirleriyle başlatmıştır. Söz konusu kararların TBMM'ye gönderilmesine ilişkin herhangi bir hukuksal mekanizma öngörülmemiştir.⁸⁸ Örneğin bu yönde karar vermeyi bırakması hâlinde bu durum AYM adına herhangi bir sorumluluğa yol açmayacaktır. Ayrıca, TBMM Başkanı'nca sunulan bu kanun teklifleri ile AYM'nin "çağrı" kararı uyarınca sunulacak bir kanun teklifi arasında bunların mahiyeti bakımından da farklılık bulunmaktadır.

84 Kılıç, "Anayasa Mahkemesinin...", s.122-123.

85 a.k., s.120.

86 a.k., s. 120.

87 a.k., s. 120.

88 Seyit, "Anayasa Mahkemesinin...", s. 45.

“Uygun bulma kanun teklifleri”; yasama organının, uluslararası alanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni temsil eden yürütme organınca imzalanan ve Anayasa’da “kanunlaşması gerektiği” belirtilen uluslararası anlaşmaların iç hukuka etki edebilmesi amacıyla “onaylanması” faaliyetine aracılık eder. Bu onaylama, Türkiye Cumhuriyeti’nin diğer devletler ve uluslararası örgütlerle uluslararası ilişkilerinin yürütülebilmesi amacıyla zaruridir. Yürütmenin uluslararası alanda “attığı imzalar” tabiri caizse “karşılıksız çıkarsa”, başka bir ifadeyle, bu uluslararası anlaşmaların onaylanmaması hâlinde Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslararası alanda itibarının zedelenmesi ve güvenilirliğinin sarsılması söz konusu olabilecektir. Bu nedenle TBMM Başkanı’nın Cumhurbaşkanlığına TBMM Başkanlığına sunulan uluslararası anlaşmalara ilişkin inisiyatif alıp bunları düzenli bir şekilde kanun teklifi olarak TBMM Başkanlığına sunmayı “görev edinmesi” doğaldır. Ancak Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan çağrılara konu kanun teklifleri; mevzuata hüküm eklenmesi, mevzuatta yer alan bazı hükümlerin değiştirilmesi ya da yürürlükten kaldırılmasına ilişkin “standart” tekliflerdir. Burada, benzetilmeye çalışılan uygulamada olduğu gibi “görev edinilmesi gereken” bir durum bulunmadığı düşünülmektedir. Yine de TBMM Başkanı isterse yine inisiyatif alıp, her milletvekilinin Anayasa’dan aldığı yetki uyarınca yapabileceği gibi, AYM çağrılarını üzerine gerekli görülen kanun teklifini TBMM Başkanlığına sunabilir. Ancak bu çağrılarının “karşılanmasına” ilişkin olarak TBMM Başkanı’na bir görev ve sorumluluk verilmesi gerektiği düşünülüyorsa bunun için Anayasa’nın ve/veya TBMM İçtüzüğü’nün değiştirilmesi gerekmektedir. Çünkü iade yazılarında da belirtildiği üzere TBMM Başkanlığının hâlihazırda böyle bir görevi bulunmamaktadır.

2.2.3. TBMM’ye Çağrı Kararlarının Genel Kurulda Duyurulması

Seyit, TBMM’ye çağrı kararlarının işlevsel hâle getirilmesi amacıyla bunlara ilişkin bildirimlerin Genel Kurulda duyurulması önerisini getirmiştir.⁸⁹ Öneriye göre, bu kararlara işlevsellik kazandırılması tarihsel yorum yöntemiyle sağlanabilecektir. Şöyle ki parlamentonun geçmiş uygulamalarında mülga 22/4/1962 tarihli ve 44 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usûlleri Hakkında Kanun’un 50. maddesi uyarınca yasama meclisleri başkanlıklarına gönderilen Anayasa Mahkemesi Başkanlığı tezkereleri, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Genel Kurullarında gündemin “*Başkanlığın Genel Kurula Sunuşları kısmında*” bilgiye sunulduğundan ve hâlihazırda parlamentonun hafızasında yer etmiş böyle bir uygulama varken bunun tekrar hayata geçirilmesi suretiyle söz konusu kararlar işlevsel hâle getirilebilecektir.⁹⁰ Bahsi geçen hüküm aşağıdaki gibidir:

89 Seyit, “Anayasa Mahkemesinin...”, s. 46.

90 a.k., s. 46.

“Anayasa Mahkemesi, bir kanun veya içtüzüğün veya bunların belirli hükümlerinin iptali halinde meydana gelecek olan boşluğu, kamu düzenini tehdit edici mahiyette görürse 3 üncü fıkra hükmünü uygular ve boşluğun doldurulması için yasama meclisleri başkanlıkları ile Başbakanlığı durumdan haberdar kılar.”⁹¹

Seyit, yasama sürecini olumlu etkileyeceğini düşündüğünden bu uygulamanın tekrar hayata geçirilmesi amacıyla, 6216 sayılı Kanun’a yukarıdakine benzer bir hüküm eklenmesini önermiştir.⁹² Söz konusu mülga hüküm, Anayasa Mahkemesinin iptal edilen bir hükme ilişkin kararının yürürlüğe gireceği tarihi ayrıca kararlaştırdığı durumlarda -aynı hükümde sözü geçen 3. fıkra uyarınca- bu durumu TBMM’nin bilgisine sunmasına ilişkindir. Seyit’e göre; bu mülga hüküm sebebiyle “Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunda, gündemin Başkanlığın Genel Kurula Sunuşları kısmında Anayasa Mahkemesi Başkanlığı tezkerelerinin bilgiye sunulduğu çokça örnek bulun”duğundan TBMM’ye çağrı kararları bakımından da benzer bir uygulama getirilebilir.⁹³ Böylelikle çağrı kararlarının TBMM Başkanlığına gönderilmesine hukuki dayanak oluşturulmuş olur ve kararlar TBMM Başkanlığınca Genel Kurulda bilgiye sunulabilir.⁹⁴ Bu sayede TBMM’ye çağrı kararları işlevsel hâle gelebilecektir.

TBMM Başkanlığı, yasama ve yargı organları arasındaki ilişkilerin yürütülmesine aracılık etmektedir.⁹⁵ Bu aracılık faaliyeti kapsamında da yargı organından gelen bazı istem ve bilgileri Genel Kurulun bilgisine sunmaktadır.⁹⁶ Bu “bilgiye sunma” Genel Kurul Gündeminin “Başkanlığın Genel Kurula Sunuşları” kısmında yapılmaktadır.⁹⁷ Dolayısıyla bu kısım; Anayasa, kanunlar ve İçtüzük gereği bazı mahkeme kararlarının TBMM Başkanlığı tarafından milletvekillerinin bilgisine sunulduğu kısımdır.⁹⁸ Seyit’e göre; TBMM’ye çağrı kararlarına kanuni dayanak sağlanması suretiyle söz konusu kararlar TBMM Başkanlığınca Genel Kurulun bilgisine sunulabilecek ve böylelikle bu kararlar işlevsel hâle gelebilecektir.

Öncelikle belirtilmelidir ki Seyit tarafından bahsedilen “işlevsellik”, kararların

91 *Resmî Gazete*, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11091.pdf>, Erişim Tarihi: 13.09.2022.

92 Seyit, “Anayasa Mahkemesinin...”, s. 46.

93 a.k., s. 46.

94 a.k., s. 46.

95 Fahri Bakırcı, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulundaki Yerleşik Uygulamalar*, TBMM Basımevi, Ankara, 2015, s. 90.

96 a.k., s. 90.

97 a.k., s. 90.

98 Fahri Bakırcı, “TBMM Genel Kurulunun Birleşimi ve Gündemi Üzerine”, *Ergun Özbudun’a Armağan*, Cilt 2: Anayasa Hukuku, (Ed: Serap Yazıcı; Kemal Gözler; Ece Göztepe), Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 102.

“iade edilmemesine” yönelik bir anlama gelmektedir. Bu önerinin uygulanması hâlinde artık TBMM’ye çağrı kararları TBMM Başkanlığınca iade edilmeyecek ve Genel Kurulun bilgisine sunulacaktır. Ancak söz konusu kararlar; Anayasa Mahkemesinin çevrim içi platformlarında duyurulmakta, hakkında basın açıklanmaları yapılmakta, Resmî Gazete’de yayımlanmakta ve TBMM Başkanlığına bildirilmektedir. TBMM’ye çağrı kararlarının ayrıca Genel Kurulda okutulmasının milletvekillerini -tekrar- bilgilendirmekten öteye gitmeyeceği ve pratikte bir “giderim” ile sonuçlanmayacağı düşünülmektedir. Daha önce belirtildiği üzere TBMM’ye çağrı kararları ile amaçlanan yalnızca milletvekillerini bilgilendirmek olsa, söz konusu kararlar milletvekillerinin kendilerine gönderilirdi. Ancak Anayasa Mahkemesince TBMM’ye çağrı kararları ile amaçlanan bir mevzuat çalışmasının tetiklenmesi ile Anayasa’ya aykırılığın giderilmesi (yapısal sorunun çözülmesi) olduğundan söz konusu önerinin “işlevsel” bir sonuca ulaşmak için uygun bir yol olmadığı düşünülmektedir.

2.2.4. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun “Kanun Değişikliği Önerme Yetkisi” Bağlamında Etkinleştirilmesi

AYM kararlarının icrası kapsamında İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun (İHİK) etkinleştirilmesi önerisi TBMM’ye çağrı uygulamasının başlatılması önerisini de ortaya atan Karan tarafından ileri sürülmüştür.⁹⁹ İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, 5/12/1990 tarihli ve 3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu ve Anayasa ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi çok taraflı uluslararası belgelerde belirlenmiş bulunan insan hak ve hürriyetleri ile uluslararası alanda genel kabul gören insan hakları kapsamında faaliyet göstermek üzere kurulmuştur.¹⁰⁰ İnsan hakları konusunun Türkiye ve uluslararası toplum için önemine binaen İHİK’e, diğer komisyonlarda olmayan “olağanüstü” bir yetki verilmiştir.

İHİK’in görevlerinden biri, Türkiye’nin insan hakları alanında taraf olduğu uluslararası anlaşmalarla Anayasa, diğer mevzuat ve uygulamalar arasında uyum sağlamak amacıyla yapılması gereken değişiklikleri tespit etmek ve bu amaçla yasal düzenlemeler önermektir.¹⁰¹ Bu görevin gerçekleştirilmesi için Komisyona verilen yetkilerden “yasal düzenleme önerme” yetkisi, TBMM’ye çağrı uygulamasıyla AYM’nin ulaşmaya çalıştığı; yasama organının harekete geçirilmesi ve

99 Karan, “Bireysel Başvuru...”, s. 62.

100 5/12/1990 tarihli ve 3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3686&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

101 Bkz. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu-Madde 4/1-b.

ilgili konuda yasal düzenleme yapılması hedefleriyle benzerliği yönünden çarpıcıdır. Ayrıca İHİK ve AYM'nin -bireysel başvurular çerçevesindeki- faaliyet konularının da keşiştiği görülmektedir.

Yukarıda değinildiği gibi İHİK, Anayasa ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi metinlerde belirtilen insan hak ve hürriyetleri ile uluslararası alanda genel kabul gören insan hakları kapsamında faaliyet göstermektedir. AYM'nin bireysel başvurular açısından faaliyet konusu ise kişinin Anayasa'da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin, kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasının incelenmesidir. Dolayısıyla AYM, bireysel başvuru incelemesi neticesinde bir uygulamanın Anayasa'ya uygun hâle getirilmesi için yeni bir "kanun yapılması" gerektiği kanaatine vardığında, gerekli mevzuat değişikliğinin yapılması -yasal düzenleme önerme yetkisi kapsamında- İHİK'in görev alanına girmektedir. Bu nedenle TBMM'ye çağrı yapıldığı durumlarda -veya resen- Komisyonun harekete geçip bu yönde bir çalışma yapması beklenebilir.

Ancak, her ne kadar İHİK'e 3686 sayılı Kanun'la "olağanüstü" bir yetki verilmiş olsa da Komisyon bu yetkisini kullanmamaktadır. Diğer Komisyonlar gibi "konuya özgü" kurduğu alt komisyonlar aracılığıyla çalışmalarını sürdürmektedir.¹⁰² Komisyonunda görevli yasama uzmanlarının genel görüşü, hükmün uygulanmasının Komisyonun takdirinde olduğudur. Bu takdirde de İHİK'in sahip olduğu "yasal düzenleme önerme" yetkisi bağlamında, Komisyonca alınan bir karar doğrultusunda kanun teklifi hazırlanabileceği düşünülmektedir. Her ne kadar bir komisyonun kanun teklif etmesi Anayasa'ya uygunluk yönünden tartışmalı olsa da

102 Komisyon bu görevini, Kanunu'ndan aldığı yetkiyle alt komisyonlar kurmak suretiyle gerçekleştirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu-Madde 6/2. Örneğin; 27. Yasama Dönemi'nde Hükümlü ve Tutuklu Haklarını İnceleme Alt Komisyonu, Çocuk Hakları Alt Komisyonu, Göç ve Uyum Alt Komisyonu kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu-Alt Komisyonlar, <https://www.tbmm.gov.tr/ihitaskomisyonlariinsanhaklari-alt-komisyonlar>, Erişim Tarihi: 05.05.2022. Bu Alt Komisyonlar genellikle konu odaklı olarak çalışmaktadır. Örneğin; Çocuk Hakları Alt Komisyonu, "çocuk haklarına yönelik şiddet, kurumsal ceza, çocuk adaleti, bakım altındaki çocuklar, okula devam ve okulu bırakma oranları, engelli çocuklar, çocuk işçiliği gibi çocuk haklarının farklı yönleriyle ilgili sistematik veri toplama mekanizmalarının olması gerekliliği, (...)" konularında çalışmak ve gerekli görüldüğü takdirde mevzuat değişikliği önermek üzere kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çocuk Hakları Alt Komisyonu, <https://www.tbmm.gov.tr/ihitaskomisyonlariinsanhaklari-alt-komisyon-cocuk>, Erişim Tarihi: 17.06.2022. Belirlediği alanlarda çalışmak ve gerekli gördüğü mevzuat değişikliklerini önermek için de İHİK, görevleri ile ilgili olarak hazırladığı raporları TBMM Başkanlığına sunar. Bu raporlar Danışma Kurulunun görüş ve önerisi ile Genel Kurul gündemine alınabilir ve okunmak suretiyle veya üzerinde görüşme açılarak bilgi edinilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu-Madde 6/3.

bir kanun teklifini oluşturma iradesinin Komisyonca alınan bir karar neticesinde olmasına anayasal bir engel bulunmamaktadır. Böyle bir durumda, Komisyonca alınan karar ve bu kararın alınmasının nedenleri gerekçesine yansıtılmak suretiyle hazırlanan bir kanun teklifinin, Komisyon Başkanı -ve/veya Komisyon Başkanlık Divanı, Komisyon üyeleri ile diğer milletvekilleri- tarafından imzalanıp TBMM Başkanlığına sunulabileceği düşünülmektedir.

Ancak bu hâlde bile TBMM’ye çağrı kararlarının işlevsellik kazanabilmesi için ek bir uygulama getirilmelidir. Çünkü aslında İHİK’i, olağanüstü yetkisini kullanması için “harekete geçirilmeye” gerek bulunmamaktadır. Komisyon, bu konuda resen harekete geçecek yetkiye sahiptir. Bu ek uygulama; İHİK tarafından daimi bir “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının İzlenmesi Konulu Alt Komisyon” veya “TBMM’ye Çağrı Kararlarının İzlenmesi Alt Komisyonu” ve benzerinin kurulması şeklinde olabilir. Bu durumda TBMM Başkanlığına gönderilen “çağrı kararları” iade edilmeyip TBMM Başkanlığınca bilgilendirme amaçlı olarak bu Alt Komisyona -dolayısıyla İHİK’e- gönderilebilecektir. Bu durumda Alt Komisyon; faaliyet konuları kesişen, biri yasama organında diğeri yargı organında bulunan iki kurum arasında köprü vazifesi görecektir. Diğer bir seçenek de Anayasa Mahkemesinin, 3686 sayılı Kanun uyarınca İHİK’e verilen bu özel yetkiye dayanarak, TBMM’ye çağrı kararlarını TBMM Başkanlığına değil, doğrudan İHİK’e göndermesidir. Her iki durumda da TBMM’ye çağrı kararları, mahiyetine uygun şekilde, “sorun giderici ve tetikleyici” bir mekanizma olarak işlevsellik kazanabilecektir.

SONUÇ

TBMM’ye çağrı yapılması, öğretide hâlihazırda tartışılmaktayken Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçiş ile birlikte Anayasa Mahkemesi, yeni bir “giderim” türü olarak “TBMM’ye çağrı” kararları vermeye başlamıştır. AYM’nin, bu giderim türüne ilişkin kararlar ile TBMM’ye çağrı yaparak, bir bireysel başvuruya “dolaylı olarak” konu olan yasama işleminin Anayasa’ya aykırı olduğunun yahut yine Anayasa uyarınca bir yasama işlemi olması gerekirken mevzuatta boşluk olduğunun tespit edilmesi ve benzeri durumlarda gereken mevzuat çalışmasının yasama organınca başlatılması ve yapısal sorunun çözülmesini amaçladığı görülmüştür. Ancak, TBMM Başkanlığına gönderilen bu kararlar, TBMM Genel Sekreterliğince Anayasa Mahkemesine iade edildiğinden bir “giderim” türü olarak nitelendirilen bu kararların, AYM’nin öngördüğü şekilde bir işlevi bulunmadığı değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışma’da ayrıca bu kararların “filiyatta” işlevsel olup olmadığı da “başarı oranı” üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Kararlara konu 11 yapısal

sorun incelenmiş, bunlardan yalnızca biri için yasama organının harekete geçtiği görülmüştür. Diğer 10 karara ilişkin bir “kanun değişikliğine” ise rastlanmamıştır. Bu açıdan bakıldığında on birde bir oranının etkili bir mekanizmaya işaret etmediği ve kararların yalnızca Resmî Gazete’de yayımlandığı takdirde yasama organının yine de harekete geçip geçmeyeceğine ilişkin yorum yapmanın doğru olmayacağı kanaatine varılmıştır. Ancak bu giderim yolunun hem yasama organı açısından iade ile sonuçlanması hem de başarı oranı birlikte değerlendirildiğinde TBMM’ye çağrı kararlarının yasama organına bildirilmesinin mevcut durumda işlevsiz olduğu tespiti yapılmıştır.

Ayrıca TBMM’ye çağrı kararlarına işlevsellik kazandırılması için öğretilere ortaya atılan Dilekçe Komisyonunun “bilgilendirme yetkisi” bağlamında çözüm üretilmesi, TBMM’ye çağrı kararları bakımından uluslararası anlaşmalara benzer bir uygulama getirilmesi, TBMM’ye çağrı kararlarının Genel Kurulda duyurulması ve İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun “kanun değişikliği önerme yetkisi” bağlamında etkinleştirilmesi önerileri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda ilk üç önerinin hayata geçirilebilmesi için çeşitli mevzuat değişikliklerinin gerektiği ortaya çıkmıştır.

Dilekçe Komisyonunun etkili olduğu bir sistem geliştirilebilmesi için Anayasa’nın, 3071 sayılı Kanun’un veya TBMM İçtüzüğü’nün değiştirilmesi gerekmektedir. Çünkü Dilekçe Komisyonunun yeni bir kanun yapılması veya bir kanun değişikliğine ilişkin olarak öneri geliştirebilmesi ve milletvekillerini bu konuda bilgilendirebilmesi için tetikleyici mekanizma “dilekçe hakkının kullanılması”dır. Bu nedenle ancak gerekli mevzuat değişikliğiyle Komisyonun yetki ve görevlerinin veya dilekçe hakkının kapsamının genişletilmesi suretiyle yeni bir sistem kurulabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

TBMM’ye çağrı kararları bakımından uluslararası anlaşmalara benzer bir uygulama getirilmesi içinse; TBMM Başkanı’nın uluslararası anlaşmalar için aldığı gibi bir inisiyatifi TBMM’ye yapılan çağrılar için almadığı görüldüğünden, ancak bir Anayasa veya İçtüzük değişikliği ile TBMM Başkanı’na bir görev yüklenmesi suretiyle çağrı kararlarının işlevsel hâle getirilebileceği değerlendirilmiştir. Çünkü iade yazılarında da belirtildiği gibi; Anayasa gereği, milletvekilleri kanun teklif etmeye zorlanamaz.

TBMM’ye çağrı kararlarının Genel Kurulda okunması önerisinde ise önerinin kendisi mevzuat değişikliğine ilişkindir. Buna göre; eskiden Anayasa Mahkemesi Başkanlığı tezkerelerinin Genel Kurulda okunmasına ilişkin benzer bir hükmün 6216 sayılı Kanun’a eklenmesi suretiyle çağrı kararlarına hukuksal dayanak sağlanabilecek ve bunlar TBMM Başkanlığınca Genel Kurulun bilgisine sunulabilecektir. Ancak, Anayasa Mahkemesinin çevrimiçi platformlarında duyurulan, haklarında basın açıklanması yapılan, Resmî Gazete’de yayımlanan ve TBMM

Başkanlığına bildirilen söz konusu kararların ayrıca Genel Kurulda okutulmasının pratikte bir “giderim” ile sonuçlanmayacağı değerlendirilmiştir. Bu nedenle de söz konusu önerinin “işlevsel” bir sonuca ulaşmak için uygun bir yol olmadığı değerlendirilmiştir. Çünkü Çalışma’da vurgulandığı üzere, TBMM’ye çağrı kararları ile amaçlananlar, Anayasa’ya aykırılığın giderilmesi (yapısal sorunun çözülmesi) ile TBMM Başkanlığınca bir mevzuat çalışmasının tetiklenmesidir.

Ancak dördüncü öneri olan İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunun “kanun değişikliği önerme yetkisi” bağlamında etkinleştirilmesi önerisi incelendiğinde; AYM tarafından bireysel başvuru incelemesi neticesinde bir uygulamanın Anayasa’ya uygun hâle getirilmesi için yeni bir “kanun yapılması” gerektiği kanaatine varıldığında, gerekli mevzuat çalışmasının yapılmasının hâlihazırda -3686 sayılı Kanun uyarınca- İHİK’in görev alanına girdiği görülmüştür. Ayrıca İHİK’in sahip olduğu “yasal düzenleme önerme” yetkisi bağlamında, Komisyonca alınan bir kararla TBMM’ye çağrı kararları doğrultusunda kanun teklifi düzenlenebileceği değerlendirilmiştir. Her ne kadar bir Komisyonun kanun teklif etmesi Anayasa’ya uygunluk yönünden tartışmalı olsa da bir kanun teklifini oluşturma iradesinin Komisyonca alınan bir karar neticesinde gerçekleşmesinin önünde anayasal bir engel bulunmamaktadır. Böyle bir durumda, Komisyonca alınan karar ve bu kararın alınmasının nedenleri gerekçesine yansıtılmak suretiyle hazırlanan bir kanun teklifinin, Komisyon Başkanı tarafından imzalanıp TBMM Başkanlığına sunulabileceği düşünülmektedir.

Ancak bu hâlde bile TBMM’ye çağrı kararlarının işlevsel hâle getirilebilmesi için ek bir mekanizmanın gerektiği kanaatine varılmıştır. Çünkü aslında İHİK’in çalışmalarının bu yönde gerçekleştirilmesi için “tetikleyici” bir mekanizmaya ihtiyacı yoktur. Komisyon, resen harekete geçebilir. Bu nedenle bir alt komisyon kurulması ve AYM’nin bireysel başvurulara ilişkin faaliyetlerinin bu alt komisyonca izlenmesi durumunda TBMM Başkanlığının bu çağrı kararlarını “bilgilendirme” amaçlı olarak söz konusu alt komisyona iletebileceği değerlendirilmiştir.

Çalışma’da ayrıca Anayasa Mahkemesinin “uygulamasını” değiştirmesinin de söz konusu kararlara işlevsellik sağlayabileceği değerlendirilmiştir. Buna göre AYM’nin TBMM’ye çağrı kararlarını, 3686 sayılı Kanun dayanak gösterilmek suretiyle, İHİK’e gönderebileceği düşünülmektedir. Her iki durumda da TBMM’ye çağrı kararları, mahiyetine uygun şekilde, “sorun giderici ve tetikleyici” bir mekanizma olarak işlevsellik kazanabilecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Bakırcı, Fahri, “TBMM Genel Kurulunun Birleşimi ve Gündemi Üzerine”, *Ergun Özbudun’a Armağan*, Cilt 2: Anayasa Hukuku, (Ed: Serap Yazıcı, Kemal Gözler, Ece Göztepe), Yetkin Yayınları, Ankara, 2008.
- Bakırcı, Fahri, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulundaki Yerleşik Uygulamalar*, TBMM Basımevi, Ankara, 2015.
- Dilekçe Komisyonu, *Yasama Kalitesinin Artırılmasında Dilekçe Hakkı Çalıştayı*, TBMM Yayınları, Ankara, 2020.
- Gözler, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Cilt 2, Bursa, 2011.
- Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Yayıncılık, Bursa, 2019.
- Kaplan, Recep, “Bireysel Başvuruda Konu Bakımından Yetki Kriteri”, *Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi*, (Ed.: Muharrem İlhan Koç; Recep Kaplan), Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2017.
- Kaplan, Recep, “Kanuna Karşı Bireysel Başvuru”, *Bireysel Başvuru İncelemeleri*, (Ed: Musa Sağlam, Serdar Güleler, Recep Kaplan), Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2013.
- Karan, Ulaş, *Öğretide ve Uygulamada Anayasa Mahkemesi Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcrası*, Onikilevha Yayınları, İstanbul, 2018.
- Turabi, Selami, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

Makaleler

- Oder, Bertil Emrah, “Bireysel Başvuru Kararlarının Anayasa’nın Yorumuna Etkileri”, Anayasa Mahkemesi’nin 56. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen “Bireysel Başvurunun 5. Yılına Değerlendirilmesi” Konulu Sempozyumda Sunulan Bildiriler, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 2018.
- Çekiç, Onur, “Türk Parlamento Hukukunda Yasama İşlemi Türleri ve Diğer (İsimsiz) Yasama Türleri”, *Yasama Dergisi*, Sayı: 12, 2009, ss. 107-135.
- Göztepe, Ece, “Bireysel Başvuru Kararlarının Bağlayıcılığı ve İcrası Sorunu ile Kurumsallaşma İhtiyacı”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt:32, Sayı:1, 2016, ss. 93-188.
- Göztepe, Ece, “Bireysel Başvuru Kararlarının İcrası: Anayasa Mahkemesi’nin

Doğrudan ve Dolaylı ‘Çağrı Kararları’ Üzerine Bir İnceleme”, *Anayasa Yargısı*, Cilt: 38, Sayı: 1, 2021, ss. 43-83.

Göztepe, Ece, “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikâyeti) 6216 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2011, ss. 13-40.

Kılıç, Abbas, “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Türkiye Büyük Millet Meclisine Bildirilmesi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 1, 2021, ss. 85-126.

Saldırım, Mustafa, “Bireysel Başvuru Açısından Yüksek Mahkeme Kararlarının Uyumlaştırılması Sorunu”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt:33, Sayı: 1, 2016, ss. 159-175.

Diğer Kaynaklar

Göztepe, Ece, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti/Anlamı, Kapsamı ve Olası Sorunlar)*, Panel, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2011, ss. 32-66.

Karan, Ulaş, “Bireysel Başvuru Kararlarının İcrası: Eski Alışkanlıklar, Yeni Sorunlar-Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Usulünün İlk Dört Yılına Dair Bir Değerlendirme”, Rapor, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2017.

Seyit, Günal, “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvurular Hakkında Verdiği İhlal Kararlarının Yasama Sürecine Etkisi”, Mütalaa, *Yasama Bülteni*, Sayı:4, 2019, Ankara, ss. 44-46.

Şahbaz, İbrahim, “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru ve Olası Sorunlar”, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti/Anlamı, Kapsamı ve Olası Sorunlar)*, Panel, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2011.

Bağlantılar

5/3/1973 tarihli ve 584 Karar numaralı Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü, <https://www.tbmm.gov.tr/docs/ictuzuk.pdf>, Erişim Tarihi: 31.05.2022.

21/4/1987 tarihli ve 19438 sayılı Resmî Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19438.pdf>, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

27/9/1989 tarihli ve 20295 sayılı Resmî Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/>

- [arsiv/20295.pdf](#), Erişim Tarihi: 27.09.2022.
- 5/12/1990 tarihli ve 3686 sayılı İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3686&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 01.06.2022.
22. Dönem 2. Yasama Yılı Sıra Sayı: 430, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c048/tbmm22048083ss0430.pdf>, Erişim Tarihi: 28.10.2022.
23. Dönem 1. Yasama Yılı Sıra Sayı: 497, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss497.pdf>, Erişim Tarihi: 30.11.2019.
23. Dönem 5. Yasama Yılı Sıra Sayı: 696, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c097/tbmm23097080ss0696.pdf>, s. 10, Erişim Tarihi: 30.11.2019.
27. Dönem 1. Yasama Yılı 1. Birleşim Tutanağı, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d26/c001/tbmm26001001.pdf>, Erişim Tarihi: 20.05.2022.
- Anayasa Mahkemesi Resmî İnternet Sitesi-Bireysel Başvuru Basın Duyuruları, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/sinir-disi-edilme-kararina-karsi-basvurulabilecek-etkili-bir-yargi-yolu-bulunmamasini-nedeniyle-etkili-basvuru-hakkinin-ihlal-edilmesi-ve-ihlalin-yapisal-sorundan-kaynaklanmasi-nedeniyle-pilot-karar-usulunun-benimsenmesi/>, Erişim Tarihi: 09.09.2022.
- Anayasa Mahkemesi Resmî İnternet Sitesi-Görev ve Yetkileri, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/gorev-ve-yetkileri/bireysel-basvuru/>, Erişim Tarihi: 18.05.2022.
- Anayasa Mahkemesi Resmî İnternet Sitesi-Kararlar Bilgi Bankası, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?Sonuc%5B%5D=7&Giderim%5B%5D=19&Giderim%5B%5D=20&Giderim%5B%5D=21&Giderim%5B%5D=22&KararBulteni=1>, Erişim Tarihi: 26.04.2022.
- Anayasa Mahkemesinin 15/11/2017 tarihli ve 153 sayılı Karar'ı, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/02/20180207-7.pdf>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.
- Anayasa Mahkemesi-Yapısı, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/genel-sekreterlik/yapisi-ve-gorevleri/>, Erişim Tarihi: 18.05.2022.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi, https://www.echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_TUR.pdf, Erişim Tarihi: 30.11.2019.

Avrupa Konseyi Resmî İnternet Sitesi, <https://www.coe.int/tr/web/about-us/structure>, Erişim Tarihi: 10.05.2022.

Avrupa Konseyi Resmî İnternet Sitesi-Tavsiyeler, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd18e, Erişim Tarihi: 17.05.2022.

Çocuk Hakları Alt Komisyonu, <https://www.tbmm.gov.tr/ihtisaskomisyonlariin-sanhaklari-alt-komisyon-cocuk>, Erişim Tarihi: 17.06.2022.

Dilekçe Komisyonu Karar Cetvelleri, http://tbmm.intranet/dilekce_komisyonu/dilekce_komisyonu.htm, Erişim Tarihi: 12.05.2022.

İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu-Alt Komisyonlar, <https://www.tbmm.gov.tr/ihtisaskomisyonlariin-sanhaklari-alt-komisyonlar>, Erişim Tarihi: 05.05.2022.

Mülga Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20059986.pdf>, Erişim Tarihi: 31.05.2022.

Parlamento Terimleri Sözlüğü, <https://www.tbmm.gov.tr/ParlamentoTerimleri-Sozluk>, Erişim Tarihi: 30.11.2019.

TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, *Venedik Komisyonu (Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu)*, https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/venedik_komisyonu.pdf, Erişim Tarihi: 10.05.2022.

TBMM Resmî İnternet Sitesi-Genel Kurulda Sandalye Dağılımı, <https://www.tbmm.gov.tr/SandalyeDagilimi>, Erişim Tarihi: 10.05.2022.

TBMM Resmî İnternet Sitesi-7196 sayılı Kanun, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k7196.html>, Erişim Tarihi: 16.09.2022

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, Erişim Tarihi: 16.05.2022.

Venedik Komisyonu Resmî İnternet Sitesi, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)024-e), Erişim Tarihi: 17.05.2022.

Bireysel Başvuru Kararlarına İlişkin Bağlantılar:

5/3/2013 Karar tarihli Gökhan Ünal Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/30>, Erişim Tarihi: 22.07.2022.

10/6/2015 Karar tarihli Ejder Bildik Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/8350?BasvuruAdi=+Ejder+Bildik>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.

15/11/2018 Karar tarihli Ali Altürk ve Diğerleri Başvurusu, <https://kararlarbilgi->

- bankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/10022?BasvuruAdi=AL%C4%B0+ALT%-C3%9CRK, Erişim Tarihi: 17.05.2022.
- 2014/4705 numaralı ve 29/5/2014 Karar tarihli Youtube LLC Corporation Service Company ve Diğerleri Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/Ara?BasvuruAdi=youtube>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.
- 2014/6548 numaralı ve 10/06/2021 Karar tarihli Hamit Yakut Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/6548>, Erişim Tarihi: 27.04.2022.
- 2015/6164 numaralı ve 20/06/2019 Karar tarihli Süleyman Başmeydan Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/6164>, Erişim Tarihi: 27.04.2022.
- 2016/1808 numaralı ve 22/01/2021 Karar tarihli Süleyman Kurtel Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/1808>, Erişim Tarihi: 27.04.2022.
- 2016/5903 numaralı ve 10/3/2022 Karar tarihli Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. ve Diğerleri Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/5903>, Erişim Tarihi: 20.09.2022.
- 2016/22418 numaralı ve 30/05/2019 Karar tarihli Y. T. Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/22418>, Erişim Tarihi: 27.04.2022.
- 2017/34596 numaralı ve 29/12/2020 Karar tarihli Sabri Uhrağ Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/34596>, Erişim Tarihi: 27.04.2022.
- 2017/40089 numaralı ve 05/03/2020 Karar tarihli Bedrettin Morina Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/40089>, Erişim Tarihi: 27.04.2022.
- 2018/3296 numaralı ve 30/06/2021 Karar tarihli Malaklar İnşaat Taahhüt Gıda Maden Sanayi ve Ticaret A.Ş. (2) Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/3296>, Erişim Tarihi.
- 2019/42965 numaralı ve 15/3/2022 Karar tarihli Mustafa Hazım Mohammed Mohammed Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2019/42965?KelimeAra%5B%5D=yasama&KararTuru%5B%5D=3>, Erişim Tarihi: 10.05.2022.
- 26/3/2013 Karar tarihli Ahmet Soysal Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/237?BasvuruAdi=Ahmet+Soysal>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.
- 2018/14884 numaralı ve 27/10/2021 Karar tarihli Keskin Kalem Yayıncılık ve

Ticaret A.Ş. ve Diğerleri Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/14884>, Erişim Tarihi: 27.04.2022.

5/3/2013 Karar tarihli Arif Güneş Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2012/837?BasvuruNoYil=2012&BasvuruNoSayi=837>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.

Özgür Nikbay Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2015/507?BasvuruAdi=%C3%96zg%C3%BCr+Nikbay+>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.

Serkan Acar Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/1613?BasvuruAdi=Serkan+Acar&KararTuru%5B%5D=-3&Sonuc%5B%5D=11>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.

Süleyman Erte Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/469>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.

2021/58970 numaralı ve 5/7/2022 tarihli Nevriye Kuruç Başvurusu, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2021/58970>, Erişim Tarihi: 22.07.2022.

TÜRKİYE'DE SEÇİM COĞRAFYASI: 24 HAZİRAN 2018 SEÇİMLERİ ÜZERİNE İLÇE TEMELLİ BİR ANALİZ¹

ELECTORAL GEOGRAPHY IN TURKEY: A DISTRICT-
BASED ANALYSIS ON JUNE 24, 2018 ELECTIONS

Ömer Faruk GENÇKAYA²
Erman BAKIRCI³

ÖZET

Seçim coğrafyası, seçim sistemlerinin, seçmen davranışlarının ve seçim sonuçlarının coğrafi mekân bağlamında ve coğrafi teknikler kullanılarak incelenmesidir. Türkiye’de seçim coğrafyası ile ilgili çalışmalar son yıllarda önem kazanmakla birlikte bu alanda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu makale, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri sonuçlarının ilçe temelli olarak kümeleme yöntemiyle ilçe düzeyinde oy verme örüntüsünün coğrafi dağılımını açıklamayı amaçlamaktadır. Analiz, K-ortalamar tekniği ile yapılan kümelemeler sonucunda ilçe temelli güçlü bir oy verme örüntüsünün bulunduğunu, bu örüntünün daha önce yapılan il temelli çalışmalara oldukça benzediğini göstermektedir. Farklı dönemleri kapsayan, il temelli sonuçları analiz eden ya da farklı bir kümeleme yöntemi kullanan birçok çalışmanın açıkladığı gibi üçlü (K-3) bir kümelemenin Türkiye’de güçlü bir seçim coğrafyasına işaret ettiği bu çalışma da ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın özgünlüğü, il temelli seçim coğrafyası çalışmalarda yer almayan ve ildeki oy verme örüntüsünden farklılaşan ilçelerin gösterilmesidir. Ayrıca, bu çalışma, ilçe temelli seçim coğrafyasında altılı (K-6) kümelemenin de oldukça anlamlı sonuçlar ortaya koyduğunu öne sürmektedir.

Anahtar kelimeler: Seçim, seçim coğrafyası, seçmen davranışı, kümeleme analizi.

1 Araştırma Makalesi

Makale gönderim tarihi: 28.05.2022

Makale kabul tarihi: 03.08.2022

2 Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

E-posta: faruk.genckaya@marmara.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5505-3615>

3 Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

E-posta: ermanbakirci@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8325-3035>

ABSTRACT

Electoral geography is the study of the election methods, the voting behavior, and the results of elections in the context of geographic space and using geographical techniques. Although studies on electoral geography in Turkey have gained importance in recent years, studies in this area are limited. This paper aims to explain the geographical distribution of the district-level voting patterns with a district-based cluster analysis of the 24 June 2018 General Election results. This paper presents a strong district-based voting pattern by using the K-means clustering which is quite similar to the province-based studies carried out before. As stated by many studies covering different periods, analyzing province-based results, or using another clustering method, this study also reveals that a triple (K-3) clustering points to a significant electoral geography in Turkey. The originality of this study is to show the districts that differ from the provincial voting patterns, which are not included by the provincial-based electoral geography studies. In addition, this study argues that a six clustering (K-6) in district-based electoral geography also reveals very significant results.

Keywords: Elections, electoral geography, voting behavior, cluster analysis.

GİRİŞ

Demokratik seçimler, 19. yüzyıldan bu yana en önemli toplumsal olgulardan biridir. Seçimler genellikle seçmenlerin bir politikacı ya da siyasi partiden beklentileri olarak görülmeyle birlikte, birçok başka unsur yanında ya da onlarla bir arada mekânsal özellikler bireylerin oy verme davranışlarında güçlü bir etkiye sahiptir. Seçim bilimindeki (*psephology*) ana araştırma yönlerinden biri bağlamsal-etnik kökenden gelir düzeyine kadar- çalışmalardır. “Her şey öteki her şeyle ilişkilidir, ancak birbirine yakın olan şeyler uzaktaki şeylerden daha fazla ilişkilidir” varsayımıyla⁴ sosyo-ekonomik değişkenlerin mekânsal olarak belirlenmesi durumunda, oy verme davranışı gibi bağımlı değişkenlerin bu tür bir dağılıma göre analiz edilebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, coğrafyacılar ve istatistikçiler, belirli bir oy verme davranışını belirli coğrafi alanların sosyo-ekonomik koşullarıyla ilişkilendirmeye çalışmaktadır.⁵

Siyasal coğrafyanın en eski dalı olan seçim coğrafyası, mekân, yer (alan) ve seçim süreçleri arasındaki etkileşimi eş zamanlı olarak seçim bilimi ve siyaset bilimi yönlerinden inceler.⁶ Yer ve zaman bağlamında toplumsal, siyasal ve ekonomik süreçleri değiştiren nesnel bir boyut olan mekânın, anamal, medya ve ideoloji aracılığıyla değişime önderlik yapan iktidar sorumluluğunu demokratik olarak üstlenen birimler arasındaki etkileşimi yansıtan seçim mekanizmasıyla ilişkisi seçim coğrafyasının konusunu oluşturur.⁷ Seçim coğrafyasının oluşumunda birçok

-
- 4 Waldo R. Tobler, “A Computer Movie Simulating Urban Growth in the Detroit Region”, *Economic Geography*, 1970, S. 46(2), s. 234-240.
 - 5 Luc Anselin, *Spatial Econometrics: Methods and Models*, Kluwer Academic, Dordrecht, 1988; Charles Pattie - Daniel Dorling - Ron Johnston, “The Electoral Geography of Recession: Local Economic Conditions, Public Perceptions and The Economic Vote in the 1992 British General Election”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1997, S. 22(2), s. 147-161; John O’Loughlin, “The Electoral Geography of Weimar Germany: Exploratory Spatial Data Analyses (Esda) of Protestant Support For The Nazi Party”, *Political Analysis*, 2002, S. 10(3), s. 217-243; Arturo de Nieves Gutiérrez de Rubalcava - Manuel García Docampo, “The territorial variable in the analysis of electoral behavior”, Report on Spain National Congress of the Asociación Española de Ciencia Política, 2013.
 - 6 Ron Johnston - Charles Pattie, *Putting Voters in their Place: Geography and Elections in Great Britain*, Oxford University Press, Oxford, 2006; David Mayhew, *Electoral Realignments: A critique of an American Genre*, Yale University Press, New Haven, 2004; Peter Muller - Michael Shin - Jan Nijman, *Concepts and Regions in Geography 10th Edition*, Wiley, Chichester, 2019.
 - 7 Morad Kavani-rad - Majid Rasouli, “Explanation of Relationship Between Geography and Elections (Electoral Geography)”, *Geopolitics Quarterly*, 2015, S. 10(4), s. 93-108;

unsur göz önüne alınabilir: “Parti desteğinin altında yatan toplumsal coğrafya; aynı alanlarda yaşayan vatandaşlar arasındaki etkileşimler; ekonomik coğrafyanın hükümete verilen destek üzerindeki etkisi; coğrafi olarak hedeflenen parti kampanyaları ve seçim sisteminin işleyişinden kaynaklanan coğrafi sonuçlar.”⁸

Kültürel, toplumsal ve ekonomik yapılar ile mekâna kimlik ve siyasi işlev kazandıran güç dağılımının mekânsal kalıpları ve toplumsal olayların kalıpları arasında büyük bir ilişki bulunmaktadır. Mekânın siyasi kimliği, seçimlerin mekânsal kalıpları, seçmen davranışı haritası, gücün mekânsal dağılımı, toplumsal ve çevresel unsurların oy verme davranışı üzerindeki etkisini ve oy verme kararının sonuçlarını etkilemektedir.⁹ Bu nedenle, oy verme davranışını etkileyen mekâna özgü unsurları analizi amaçlayan seçim coğrafyası ile seçim sonuçlarını bireysel düzeyde inceleyen seçmen davranışı kuramları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle, bireyin çok türden etkilere açık olduğu anakent (metropol) gibi alanlarda toplumsal etkiler ve günlük etkileşimler seçim coğrafyası ile seçmen davranışı çalışmalarını birbirine yakınlaştırmaktadır.¹⁰

Kentleşme, göç, doğurganlık ve toplumsal geçirgenlik yönlerinden dinamik bir yapı gösteren Türkiye’de seçmen davranışı öteki birçok ülkede olduğu gibi farklı unsurlardan etkilenmektedir. Değişik nedenlerden kaynaklanmakla ve yakın dönemde yapılan seçimlerde az çok değişmekle birlikte, bazı seçim çevrelerinde belli oy kalıplarının süreklilik taşıdığı görülmektedir. Ülke düzeyinde, bölge, il ve ilçe temelli analizlerde bu kalıplaşma daha belirgindir. Oy verme kalıbının mekânsal dağılımının olanaklı en alt düzeyde haritalandırılması oy verme davranışı analizlerine yardımcı olacaktır. Bu nedenle, kümelenendirme yöntemiyle oy verme kalıplarının haritalandırılması ve analizi önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de oy verme örüntüsünün daha ayrıntılı bir görüntüsünü sağlamak üzere, 24 Haziran 2018 Milletvekili Genel Seçimleri (MGS) sonuçlarını ilçe temelli olarak incelemek ve analiz etmektir. İlçe düzeyinde oy verme örüntüsünün coğrafi dağılımının ve yoğunluğunun nasıl olduğu

Hamza Akengin, *Siyasi Coğrafya: İnsan ve Mekân Yönetimi*, Pegem Akademi, Ankara, 2012, s. 3-23.

- 8 Ron Johnston - Charles Pattie, *Putting Voters in their Place: Geography and Elections in Great Britain*, Oxford University Press, Oxford, 2006; Selver Özözen Kahraman, *Seçimlerin Mekânsal Analizi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007.
- 9 Ewan Mansley - Urška Demšar, “Space matters: Geographic variability of electoral turnout determinants in the 2012 London mayoral election”, *Electoral Studies*, 2015, S. 40, s. 322-334.
- 10 Tamás Kovalcsik - Ntombifuthi Precious Nzimande, “Theories of the voting behaviour in the context of electoral and urban geography”, *Belvedere Meridionale*, 2019, S. 31(4), s. 207-220.

çalışmanın temel araştırma sorusudur. Böylece, önceki çalışmalarda kullanılan il temelli kümelemeler ile ilçe temelli kümelemelerin sonuçları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar vurgulanacaktır. Ayrıca, K-Ortalamalar tekniği ile K-3, K-4, K-5 ve K-6 kümeleme analizleri yapılarak, en uygun (*optimum*) kümeleme sayısının kaç olması gerektiğine ilişkin bir öneri sunulacaktır. Son olarak, seçim coğrafyası konusunda Türkiye üzerine yayımlanan il, ilçe ve mahalle temelli başlıca çalışmaların yöntem ve bulgularını özetleyerek, bu çalışmaya yönelik değerlendirmeler yapılacaktır.

1. OY VERME DAVRANIŞI VE SEÇİM COĞRAFYASI YAZINI

Seçimlerin coğrafyacıları ilgilendiren üç yönü bulunmaktadır.¹¹ Bunlardan birincisi, bir ülkede coğrafi özelliklerin seçim sisteminin ve seçim çevrelerinin belirlenmesindeki etkisi; ikincisi, coğrafi unsurların oy verme kalıplarına etkisi ve son olarak, hükümetlerin seçmen desteğini artırmak üzere bazı seçmenlerin ekonomik coğrafyasını değiştirmeye yönelik girişimlerinin incelenmesidir. Oy verme davranışının başlıca yaklaşımları tarihsel bir sırada incelenecek olursa, toplum bilimsel, ussal tercih, psikolojik, yerleşim yeri, sosyo-ekonomik nitelikler gibi birçok açıklama biçimi bulunmaktadır.¹² Sosyolojik kurama (Columbia Okulu ya da Berelson ve Lazarsfeld modeli) göre¹³ seçmenlerin davranışı seçmenin sosyal geçmişine, etnik kökenine, dinine, aile geleneklerine, kişiliğine ve belirli konulara karşı tutumuna göre belirlenmektedir. Sosyoloji kuramından sonra gelişen bireyin ussal tercihinine (*rational choice*) odaklanan ekonomik temelli bir oy verme davranışı kuramına göre¹⁴ seçmenler belirli hedeflerine yönelik olarak oy vermeye çalışırlar. Bu yaklaşımda oy kullanmanın maliyeti ile oy vermenin yararları arasındaki ilişki göz önünde bulundurulur. Akılcı bir karar almanın yeterli bilginin toplanmasını gerektirdiği (oy vermenin zaman maliyeti üzerinde bir yüküdür), ancak bu bilgi nihai olarak oy verenler tarafından toplanmadığından oy vermenin

11 J.R.V. Prescott (1969), “Electoral Studies in Political Geography”, in R.E. Kasperson and J.V. Minghi (eds), *The Structure of Political Geography*, Routledge, New York, 2017, s. 376-383.

12 Kovalcsik -Nzimande, “Theories of the voting behaviour in the context of electoral and urban geography”, s. 207-220.

13 Bernard Berelson vd., *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*, University of Chicago Press, Chicago, 1954.

14 Anthony Downs, “An economic theory of political action in a democracy”, *Journal of Political Economy*, 1957, S. 65(2), s. 135-150; William Riker, Peter C. Ordeshook, “A Theory of The Calculus of Voting”, *American Political Science Review*, 1968, S. 62(1), s. 25-42; Samuel Merrill, Bernard Grofman, *A Unified Theory of Voting: Directional and Proximity Spatial Models*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

ussal olmadığı eleştirisi de yapılmaktadır.¹⁵ Öte yandan, ekonomik oy verme yaklaşımından kaynaklanan ancak seçmenin seçim sonuçlarını etkilemek üzere belirlediği bir stratejiye göre oy vermesi durumu “stratejik oy verme” davranışı olarak tanımlanır.¹⁶ Stratejik oy verme ancak seçmenin öteki seçmenlerin oy verme davranışı hakkında yeterli bilgiye ya da oy verme sürecinde ussal karar alma kapasitesine sahip olması koşuluyla işlerlik kazanır. Oy verme davranışının psikolojik bir davranış olduğu yönündeki yaklaşım (Michigan Okulu ya da Sosyal Psikoloji Yaklaşımı), önceki iki kuramı -sosyolojik kuram ve ekonomik oy verme yaklaşımı- birleştirerek, seçmenlerin tutumlarını çeşitli siyasi örgütlerin temeli olarak kabul etmektedir.¹⁷ Parti kimliği kuramına bir eleştiri olarak, toplumsal bölünmelerin partilerin oluşmasında ve seçmenin saflaşmasındaki önemi vurgulanmaktadır.¹⁸ Buna göre, seçmenin ikamet yeri (kent-kır) ya da ait olduğu ekonomik sınıf (kapitalist-işçi) gibi unsurlar oy verme davranışının en önemli belirleyicileridir. Özellikle, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaygınlaşan kitle iletişim araçlarının ve kampanyaların oy verme davranışını etkilediği yönündeki açıklamalar, kanaat önderleri aracılığıyla bilgi gönderilmesini içeren “iki aşamalı akış varsayımı” ile somutlaştırılmıştır.¹⁹ İletişim araçlarının etkisi, kişilerarası ağların yardımıyla ve bir siyasi farkındalık yaratarak yaygınlaşmıştır.²⁰ Toplumsal sermaye ilk kez kültürel ve ekonomik sermayenin yanına çatışma ve yapısalcı sınıf kuramını ekleyen Bourdieu²¹ tarafından ileri sürülmüştür. Daha sonra Putnam,²² özellikle, Amerikan demokrasisinin bir analizinden türetilen ve güven kavramı etrafında örgütlenen toplumsal sermaye kavramını geliştirmiştir. Putnam’a göre, toplumsal sermaye,

-
- 15 Samuel L. Popkin, *The Reasoning Voter: Communication and Persuasion in Presidential Campaigns*, University of Chicago Press, Chicago, 1991.
- 16 Damien Bol and Tom Verthé, “Strategic Voting Versus Sincere Voting”, *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-932>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.
- 17 Angus Campbell - Phillip Converse vd., *The American Voter*, University of Chicago Press, Chicago, 1960.
- 18 Seymour Lipset - Stein Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments: Crossnational Perspectives*. The Free Press, New York, 1967.
- 19 Paul Lazarsfeld - Bernard Berelson vd., *The People’s Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*, Columbia University Press, New York, 1968.
- 20 John P. Robinson, “Interpersonal Influence in Election Campaigns: Two Step-Flow Hypotheses”, *The Public Opinion Quarterly*, 1976, S. 40(3), s. 304-319.
- 21 Pierre Bourdieu, “The forms of capital”, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood, New York, 1986, s. 241-261.
- 22 Robert Putnam, “Bowling Alone: America’s Declining Social Capital”, *Journal of Democracy*, 1995, S. 6(1), s. 65-78.

bileşenlerinden biri olan oy verme davranışındaki etkileşimi tanımlayan bilgidir.²³ Bazı çalışmalarda toplumsal etkileşimler ve dolayısıyla toplumsal sermaye azalınca seçmen katılımının azaldığı görülmüştür.²⁴

Öte yandan, seçim coğrafyası sadece bir alt bilim disiplini olarak değil, aynı zamanda 1812’de Massachusetts (ABD) Valisi Elbridge Gerry’nin semender biçiminde (uzunlamasına) bir seçim bölgesinde yönetimini güvence altına almaya çalışmasından bu yana oyların sandalyelere çevrilmesini etkilemenin bir yöntemi olarak varlığını sürdürmektedir.²⁵ Sonuç olarak, seçim coğrafyasında en çok bilinen seçim bölgelerinin bir parti ya da grubun lehine olacak biçimde belirlenmesi, stratejik paylaşım ve seçim bölgelerinin sonuç odaklı sınırlandırılması olarak tanımlanan *gerrymandering* kavramına atıfla oluşturulmuştur. Bununla birlikte, bu alanda öncü çalışma, Fransız siyaset bilimci André Siegfried tarafından yapılmıştır. Siegfried, Kuzey Fransa’da, topografik yapıları farklı coğrafyalarda arazi sahipliği ve toplumsal tabakalaşma gibi unsurların etkisiyle oy verme davranışının değiştiğini ortaya koymuştur.²⁶ Birleşik Krallık’ta 1916’da yapılan parlamento seçimiyle ilgili analizinde Krehheil, insan davranışlarının yaşadıkları çevre tarafından etkilendiğini ve bu etkileşimin seçim sonuçları incelenerek ortaya çıkarılabileceğini ileri sürmüştür.²⁷ Sauer²⁸ *gerrymandering* kavramını yazına kazandırarak ve seçim çevrelerini etnik haritalarla karşılaştırmayı tercih ederek Missouri, Kentucky ve Tennessee eyaletlerinde “yönlendirilmiş” seçim bölgesi sistemini gündeme getirmiştir. Daha sonra, İsveçli siyaset bilimci Herbert Tingsten, 1932 Senato seçimlerinde işçi sınıfının yerleşik olduğu seçim çevrelerinde sol partilere verilen oylar arasında olumlu bir ekolojik korelasyon olduğunu gösterirken, daha sonra kullanılacak “mahalle etkisi” kavramının önemini vurgulamıştır.²⁹

Böylece, 1950’lerden 1970’lerin ortalarına değin, niceliksel devrimin kuramsal ve yöntembilimsel etkisiyle seçim coğrafyası çalışmalarında istatistiksel

23 Martti Siistäinen, “Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam”, *International Journal of Contemporary Sociology*, 2003, S. 40(2), s. 183-204.

24 Christopher J. Williams, “Voting Behavior”, *21st Century Political Science: A Reference Handbook*, SAGE, California, s. 813-821.

25 Kenneth Martis, “The Original Gerrymander”, *Political Geography*, 2008, S. 27(1), s. 833-839.

26 André Siegfried, *Tableau politique de la France de l’ouest*, A. Colin, Paris, 1913.

27 Edward Krehheil, “Geographic Influences in British elections”, *Geographical Review*, 1916, S. 2(6), s. 419-432.

28 Carl O. Sauer, “Geography and the Gerrymander”, *The American Political Science Review*, 1918, S. 12(3), s. 403-426.

29 Herbert Tingsten, *Political Behavior: Studies in Election Statistics*, PS King and Son, London, 1937.

analiz yaygınlaşmaya başlamıştır. Amerikalı siyaset bilimci V.O. Key, Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinde tarihsel olarak demokrat beyazların kuzeydeki demokratlardan farklı olarak muhafazakâr tutumları ve nüfusu artan Afro-Amerikan topluluğu nedeniyle seçimlere daha fazla katıldıkları ve yerel adayları desteklediklerini ileri sürmüştür.³⁰ Key'in bir başka önemli katkısı “olağan” -sürekli belirli partilere oy veren nispeten istikrarlı seçim coğrafyaları- ve “kritik seçimler” -seçmen desteğinin aniden ve bazen değişmesi- kavramlarını seçim çalışmalarına kazandırmasıdır.³¹ Daha sonra, Iowa Üniversitesi'nde tarihsel olarak başkanlık seçimlerindeki oy verme davranışlarının -oy verme kalıpları- bölgesel coğrafyası analiz edilmiştir. Paul Lazarsfeld ve Bernard Berelson tarafından yönetilen Columbia Üniversitesi'ndeki çalışmada yukarıda değinilen “iki aşamalı” akış varsayımı ile yöntembilimsel ve içerik olarak oldukça farklı bir yaklaşım önerilmiştir.³² Siegfried, Tingsten ve Key tarafından yapılan önceki çalışmaların çoğu, seçmen davranışını incelemek üzere toplu veriler kullanmış olsalar da Columbia grubu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayarak başkanlık seçimleriyle ilgili çalışmada, ayrıntılı soru kâğıdı uygulamışlardır. Bu çalışmalar, siyasi etkinin arkadaşlarla etkileşim yoluyla yayıldığı ve etkileşimde buldukları kişilerin görüşlerinden ve düşüncelerinden etkilendiklerini göstermiştir. Prescott³³ ve öteki araştırmacılar 1950'lerin sonuna değin seçmen davranışının arkasında yatan “siyasi bilgiyi”, bölgesel coğrafya paradigması içinde incelemiştir.

Seçmenleri yerel bağlamlarından etkilenen karar vericiler olarak gören Kevin Cox, seçmenleri bir ağdaki siyasi bilgileri alan, işleyen ve ileten bağlantılar olarak kavramsallaştırıp³⁴ bireylerin, birlikte yaşadıkları kişilerin görüşlerinden (mahalle etkisi) ve çeşitli önyargılardan etkileneceğini savunmuştur. Bunlar, coğrafi uzaklık önyargısı (*geographical distance bias*), tanıdık çevresi önyargısı (*acquaintance circle bias*), güç alanı önyargısı (*force field bias*), karşılık verme önyargısı (*reciprocity bias*) ve ideolojik önyargıdır (*ideological bias*). Taylor, 1930'ların kapsayıcı kuramını kırarak, seçim çevresinin kendi etkilerini analiz ederek, oyların sandalyeye çevrilmesinde seçim çevrelerinin sınırlarının etkisini

30 Valdimer Orlando Key, *Southern Politics in State and Nation*, Alfred Knopf, New York, 1949.

31 Valdimer Orlando Key, “A theory of critical elections”, *Journal of Politics*, 1955, S. 17, s. 3-18.

32 Heinz Eulau, “The Columbia Studies of Personal Influence: Social Network Analysis”, *Social Science History*, 1980, S. 4(2) s. 207-228.

33 Victor Robert J. Prescott, “The Functions and Methods of Electoral Geography”, *Annals of the Association of American Geographers*, 1959, S. 49, s. 296-304.

34 Kevin Cox, “The Voting Decision in A Spatial Context”, *Progress in Geography*, 1969, S. 1, s. 81-117.

ortaya koymuştur.³⁵ Anglo-Sakson ülkelerinde uygulanan çoğunluk seçim sistemi nedeniyle, Amerikan ve İngiliz seçim coğrafyası çalışmaları büyük ölçüde seçim çevrelerinin yeniden belirlenmesine (*redistricting*) odaklanıyordu. Ancak seçim bölgelerinin analizinin yanı sıra, seçim coğrafyası kapsamında başka birçok konu daha ele alınmıştır. Seçim coğrafyası çalışmalarında 1960 ve 1987 arasında oy verme davranışı, kişilerarası bilgi akışı ve oy verme davranışı, seçim sistemleri ve siyasi partiler konuları önem kazanırken; yapılan çalışmalar Cox’ün “mahalle etkisi”, toplumsal çatışmalar,³⁶ dengesiz kalkınma³⁷ ve mikro-toplumsal alan ya da toplumsal bağlamı temel almışlardır.³⁸

Seçimler, başta siyasi partiler olmak üzere çeşitli kesimlerin etkileşimiyle ortaya çıkan kitlesel olaylardır. Seçim sonuçlarının coğrafi analizini olanaklı kılmak üzere, oy dağılımları sandık düzeyinde yayımlanmaktadır. Yapılan çalışmalarda kullanılan yöntemler, seçim sonuçlarının basit haritalama (kartografik) temsiller yanında daha gelişmiş, örneğin, regresyon modellerini de kapsamaktadır. Seçmen davranışının nedenlerini belirlemeye yönelik uzamsal (*spatial*) regresyon teknikleri yanında en küçük kareler (Ordinary Least Square, OLS) modelleri uygulanmaktadır. Ekolojik veriler yanında soru kâğıdı verilerinin analizinin sağladığı kolaylıklar ve zorluklar bulunmaktadır. Ekolojik veriler, tüm seçim çevrelerine ilişkin sonuçları kapsadığından, bu bölgelerdeki seçim sonuçlarının aynı anda analizine izin vermektedir. Bu konuda sınırlayıcı unsur, verinin sağlanamaması ve ekolojik yanılğı (ecological fallacy) olarak ileri sürülmektedir.³⁹ Soru kâğıdından elde edilen veriler, bireysel seçmen davranışlarının analizini sağlamaktadır. Bununla birlikte, ulusal düzeyde yapılan soru kâğıdı uygulamalarının örnekleme dayalı olması seçim bölgesinde oylarının ayrıntılı coğrafyasını ortaya çıkarmaya uygun değildir. Bu tür zorlukları aşmak üzere iki yöntemi birleştiren çalışmalar da yapılmaktadır.⁴⁰ Bir başka seçenek olarak, örneğin, sınıf temelli oy vermenin

35 Peter J. Taylor, “Some Implications of Spatial Organization Of Elections”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1973, S. 60, s. 121-136.

36 Kevin Cox, “The Voting Decision in A Spatial Context”, *Progress in Geography*, 1969, S. 1, s. 81-117.

37 Clark Archer, Peter Taylor, *Section and Party: A Political Geography of American Presidential Elections, from Andrew Jackson to Ronald Reagan*, Wiley, Chichester, 1981.

38 John Agnew, “From Political Methodology to Geographical Social Theory? A Criticalreview of Electoral Geography”, *Developments in Electoral Geography*, Routledge, London, 1990, s. 15-21.

39 Lancaster Gillian - Mick Green vd., “Reducing Bias in Ecological Studies: An Evaluation of Different Methodologies”, *Statistics in Society Series A*, 1969, S. 169(4), s. 659-1022.

40 Jakub Laysek - Jiří Panek vd., “Who Are The Voters and Where Are They? Using Spatial Statistics to Analyse Voting Patterns in the Parliamentary Elections of the Czech Republic”, *Journal of Maps*, 2021, S. 17(1), s. 33-38.

etkisinin (tipik olarak, işçi sınıfı seçmenlerinin sola ve orta sınıf seçmenlerinin sağa oy verme olasılığının daha yüksek olacağı varsayımıyla) yerden yere değişiklik göstermesi olasıdır. Ancak ulusal düzeyde yapılan araştırmalar coğrafyanın ayrıntılı bir incelemesine olanak tanımamaktadır.⁴¹

2. TÜRKİYE'DE OY VERME DAVRANIŞI VE MEKÂN İLİŞKİSİNE YÖNELİK YAZIN

Türkiye'de seçmen davranışı üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında oy verme davranışı ağırlıklı bölgesel analizler de bulunmakla birlikte, bu alanın ilk çalışmalarından biri Abadan-Unat ve Yücekök⁴² tarafından yapılan ve 1961 ve 1965 MGS sonuçlarına göre, nüfusu 100.000'i aşan İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Eskişehir, Adana, Gaziantep, Konya ve Kayseri illerinde, halkın gelir düzeyini esas alarak yapılan mahalle temelli analizdir. Bu çalışmada, gelir düzeyine göre, her ilde belirlenen üç tabakadaki seçime katılım ve parti tercihi analiz edilmiştir. Bulgulara göre, en yüksek seçime katılımı orta tabaka gösterirken, Adalet Partisi ve Millet Partisi alt, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Türkiye İşçi Partisi üst tabakalardan daha yüksek oy almıştır.

Daha sonra, 1968'de Bulutay ve Yıldırım, 1950 ve 1960'larda yapılan MGS çerçevesinde Türkiye'de oy verme davranışında seçmenleri etkileyen ekonomik unsurların etkisini gelir dağılımı ile oy verme davranışı arasındaki özgül ilişki çerçevesinde incelenmiştir.⁴³ Çalışmada ekonomik unsurların oy verme davranışında etkin olduğu; ayrıca, ekonomik büyüme ve dolayısıyla gelir dağılımı politikalarının önem taşıdığını vurgulanmıştır.

Seçimlere katılma oranının belirleyicileri arasında kent-kır farklılıklarının vurgulandığı ve 1965 MGS'nin analiz edildiği çalışmada, Baykal, yüksek katılım oranı gözlemlenen az gelişmiş bölgelerdeki illerde köyde yaşayan nüfusun daha fazla olmasından kaynaklandığını belirtmiştir.⁴⁴

41 Alpay Filiztekin - Ozan Bakış, "The Geography of AKP Votes", *Prepared for the 34th Annual Meeting of the Middle East Economic Association (MEEA)*, 2014, January, 3-5; Jürgen Essletzbichler - Mathias Moser vd., "Spatial variation in populist right voting in Austria, 2013-2017", *Political Geography*, 2021, S. 90, s. 1-11.

42 Nermin Abadan - Ahmet Yücekök, "1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerin Oy Verme Davranışlarıyla İlgili Bazı Yorumlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1966, S. 21(4), s. 103-117.

43 Tuncer Bulutay - Nuri Yıldırım, "Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimlerinde İktisadi Sebeplerin Önemi Üzerinde Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1968, S. 23(4), s. 103-117.

44 Deniz Baykal, *Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1970.

Köylerde olağandışı oy verme davranışı (seçimlere katılmama, düşük katılım oranı ya da anonim oy verme -bir parti ya da adayın seçim çevresindeki oyları %90 ve üzerinde bir oranda kazanması-) konusunu inceleyen Nuhrat, anonim oy vermenin oya katılmayan ya da düşük düzeyde katılan köylerle karşılaştırıldığına, sosyo-ekonomik yönden az gelişmiş ve feodal ilişkilerin yaygın yerleşim yerleri olduğunu göstermiştir.⁴⁵

Tekeli ve Gökçeli Ankara'nın 259 mahallesini 34 bölgeye ayırarak, yerleşim yeri ile oy tercihi üzerine bir analiz yapmışlardır.⁴⁶ 1973 ile 1975 MGS'nin karşılaştırıldığı bu çalışmada, kent merkezlerinde sosyal demokrat oyların daha yüksek olduğu tespit ettikten sonra, kentleşme ile oy verme davranışı arasında bir ilişki olduğunu vurgulamışlardır.

Özbudun, 1960'larda ve 1970'lerin başında yapılan MGS'nde, sosyo-ekonomik değişim, yerleşim yeri, bölgesel ve kırsal-kentsel farklılıklar, toplumsal bölünmelerin siyasal katılım ve oy verme davranışı üzerindeki etkilerini incelemiştir.⁴⁷ Daha az gelişmiş yerlerde yaşayan bireyler yönlendirilmiş (*mobilized*) oy verme davranışı gösterirken, gelişmiş bölgelerde özerk oy verme eğilimi yaygın bulunmuştur.

Özgül olarak Güneydoğu Anadolu bölgesine odaklanan çalışmalarında, Erdoğan, ilçe düzeyinde sosyo-ekonomik gelişme ile oya katılma arasında olumlu bir ilişki bulurken; anonim oy verme eğiliminde olan köylerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi olarak öteki ilçelerden çok farklı olmadıklarını göstermiştir.⁴⁸ Bu durum, önceki çalışmalardan (Nuhrat ve Özbudun) farklı olarak kalkınma politikalarındaki değişimin oy verme davranışına da yansımalarını göstermiştir.

Kalaycıoğlu, siyasal katılma ve siyasal eylemin kökenleri konulu çalışmasında kişisel ve sosyo-ekonomik unsurlar yanında bireyin yaşadığı toplumsal çevre ve psikolojik durumunu anlatan duyguların oy verme davranışını etkilediğini ifa-

45 Cenap Nuhrat, "Türkiye Köylerinde Olağandışı Oy Verme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1971, S. 26(1), s. 219-244.

46 İlhan Tekeli - Raşit Gökçeli, *1973 ve 1975 Seçimleri Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme*, Milliyet Yayın Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1977.

47 Ergun Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

48 M. Mustafa Erdoğan, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinde Seçmen Davranışı: 1970-1990*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991; "Olağandışı Oy Verme Davranışı ve Mobilize Katılım: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinde Toplu Oy Veren Köyler Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1992, S. 47(1-2), s. 277-310.

de etmiştir.⁴⁹ Yazarın izleyen çalışmalarında,⁵⁰ Türk siyasetinde merkez ve çevre arasındaki tarihsel bölünme ve hızlı toplumsal hareketlilik tarafından belirlenen bir sol-sağ sürekliliği boyunca Türkiye’deki seçmenlerin parti tercihinde iki ana unsurun etkin olduğu ileri sürülmüştür. Bunlar, seçmenin sosyo-demografik özellikleri -ikamet, cinsiyet, eğitim ve sosyo-ekonomik statü- ve merkeze karşı ideolojik aidiyettir.

Ergüder, 1961-1973 yılları arasında parti tercihlerindeki değişiklikleri sanayileşme/ticarileşme ile kırsal bütünleşme ile ilişkilendirirken 1977 MGS öncesinde seçmenlerle yapılan bir soru kâğıdı uygulamasının verilerini de kullanarak birey düzeyinde de bir analiz yapmıştır.⁵¹ “İlımlı çoğulculuğun tüm niteliklerine sahip olan Türk siyasal yaşamında” seçmen davranışındaki değişimlerin seçmenin ideolojik kutuplaşmasıyla sonuçlanmadığı, özellikle 1973-1977 döneminde seçkin düzeyindeki kutuplaşmanın seçmenin merkezîyetçi eğilimlerini çok fazla değiştirmediyi ileri sürmüştür.

İstanbul’daki ilçeleri kentle fiziki anlamda bütünleşmelerine dayalı kentsel büyüme kademelenmesi olarak beş kategoriye (eski, ayrık, yama, artık ve belde) ayıran Yalçıntan ve Erbaş, 1984, 1989, 1994 ve 1999 yerel seçim sonuçlarını göz önüne alarak, gecekonduda yaşayanlar ile yerleşik kentli kesimlerin oy verme davranışlarını incelenmiştir.⁵² İlk üç seçimde gözlemlenen birçok unsura bağlı olan yüksek oynaklık ve seçmen davranışındaki değişimler, 1994 sonrasında siyasal İslam’ın “güvene” dayalı olarak yapılaşması ve merkez partilerin istikrarsızlığıyla bağlantılı olarak istikrar kazanmıştır

Yerel seçimler ve seçim coğrafyası konusundaki en kapsamlı çalışmada, Çitçi, 1963-1999 yılları arasında yapılan yerel seçimlerde (belediye başkanlığı, belediye meclisi ve il genel meclisi seçimleri) siyasal partileri seçim coğrafyaları yönünden irdelemiştir.⁵³ İncelemede, sekiz yerel seçimin katılım başta olmak üzere,

49 Ersin Kalaycıoğlu, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma: Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, İstanbul, 1983.

50 Ersin Kalaycıoğlu, “Elections and Party Preferences in Turkey: Changes and Continuities in the 1990s”, *Comparative Political Studies*, 1994, S. 27(3), s. 402-424; “The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post-Cold War Era”, *New Perspectives on Turkey*, 1999, S. 20 (1), s. 47-76.

51 Üstün Ergüder, “Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri”, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (derl.) *Türk Siyasal Yaşamı Değişim ve Süreklilik*, Der Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 361-383.

52 Murat Cemal Yalçıntan - A. Erdem Erbaş, “İstanbul’un Kentsel Büyüme Kademelenmesi ve 1980 Sonrası Yerel Seçim Sonuçları”, *Birikim*, 2004, S. 179, s. 28-42.

53 Oya Çitçi, *Yerel Seçimler Coğrafyası 1963-1999*, Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2005.

seçmen tercihi değişimleri farklı değişkenler -siyasal yaşamdaki gelişmeler, parti sistemindeki değişimler, siyasal sahneye yeni çıkan ya da kapanan siyasal partiler ve yerel seçimleri önceleyen, izleyen ya da eşzamanlı olarak yapılan milletvekili genel seçimleri- göz önüne alınarak karşılaştırmalı olarak çözümlenmiş ve yerel seçim-ulusal seçim sonuçları arasında bir ilişki kurulup kurulamayacağı tartışılmıştır. Yerel seçim sonuçlarının, sağ ve sol partiler yönünden, “kimlik” siyasetinin zorlayıcı etkisine karşın, özellikle yerleşim yeri ve nüfus grupları bağlamından bir seçim coğrafyasından söz edilebileceği belirtilmektedir.

Uluslararası yazında seçim coğrafyasına yönelik çalışmalar 2000’lerin başında istatistiksel olarak azalırken⁵⁴ Türkiye’deki çalışmaların arttığı görülmektedir.⁵⁵ İbrahimov ve Özözen il temelli seçim sonuçları üzerinden yaptıkları analizde 1991 ve 1995 MGS’de oluşan parti sıralamalarındaki farklılıkları incelemiştir.⁵⁶ Ayrıca, oy dağılımlarını 7 bölge üzerinden bölgesel olarak da analiz eden bu çalışmada, bölgeler arası eşitsizlikler yanında bölge içi eşitsizliklerin de bulunduğu ve bunun seçmen tercihlerini etkilediği belirtilmiştir.

Çarkoğlu,⁵⁷ 1999 MGS sonuçlarına il temelli kümeleme analizi uygulayarak Türkiye’de 7 seçim coğrafyası bulunduğunu vurgulamıştır. Türkiye’nin batı illerinin merkez solu sağ partilere göre daha yüksek oranda tercih ettiğini göstermiştir. Daha sonra, 2002 MGS sonuçlarını analiz ettiği çalışmasında, geçmiş yıllardaki örüntülere benzer altı küme olduğunu ve bunların üç ana grupta toplanabileceğini belirtmiştir.⁵⁸ 2002 MGS’ni il temelli olarak analiz ettiği çalışmasında ise Ege bölgesinin neredeyse tamamıyla Trakya ve Karadeniz’in bazı kıyı illerinde CHP; Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerini kapsayan, “Kürt” partilerine destek veren iller ve son olarak, bu bölgelerin dışında kalan ve merkez sağ partilerin oylarının yüksek olduğu kümedir.

54 Jonathan Leib - Barney Warf, “On the Shores of the Moribund Backwater?: Trends in Electoral Geography Research Since 1990”, *Revitalizing Electoral Geography*, Ashgate, Burlington, 2011, s. 9-27.

55 Seçmen davranışı ve özellikle seçim coğrafyası konusundaki bilimsel çalışmaların yanı sıra 2004-2021 yılları arasında il ve ilçe temelli seçim coğrafyası yüksek lisans tezlerinin sayısı altıyı bulmuştur. Makalenin yer sınırlılığı içerisinde bu tezlere değinilmemekle birlikte, elde edilen bulgular önem taşımaktadır. Bkz. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

56 Aydın İbrahimov - Selver Özözen, “Türkiye’de 1995 Seçim Sonuçlarının Sosyo-Demografik Göstergeleri”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 1999, S. 10, s. 39-52.

57 Ali Çarkoğlu, “The Geography of the April 1999 Turkish Elections”, *Turkish Studies*, 2000, S. 1(1), s. 149-171.

58 Ali Çarkoğlu, “The Rise of The New Generation Pro-Islamists in Turkey: The Justice and Development Party Phenomenon in the November 2002 Elections in Turkey”, *South European Society and Politics*, 2002, S. 7(3), s. 123-156.

Çarkoğlu ve Avcı, Türkiye’de 1950’den beri seçim oynaklığını (*volatility*) değerlendirmek ve “kritik seçimleri” belirlemek üzere il düzeyinde bireysel partiler yerine ideolojik parti ailelerini (merkez sağ, merkez sol ve aşırı sağ) analiz ederek, Türkiye’deki seçim bölgeleri baskın seçmen türleri yönünden dört kategoride -merkez sağdan ziyade aşırı sağ ve merkezden ziyade çevre, merkezi destekleme ve daha yatkindir ve merkez soldan ziyade merkez sağa eğilimli, merkez-sol ve merkez-sağ egemen ve kimlik (İslamcı ve Kürt) politikasını destekleyen- toplanabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁹

Türkiye’de yerleşim yerlerinin idari statüsündeki (il ya da ilçe) değişikliklerinin neden olduğu seçim çevresi değişikliği (*gerrymandering*) ve seçim çevresinin eşit sayıda seçmen içermemesi (*malapportionment*) durumlarının seçimler ile ilgili araştırılmıştır.⁶⁰ Özözen-Kahraman’ın yaptığı bu çalışmada, 1989-1999 arasında il olan 14 yerleşim yerinde, seçim sonuçlarını etkileyen unsurlar, idari statü, seçim çevresi değişiklikleri, temsil durumları, birinci partinin değişimi, çıkardıkları milletvekili sayıları ve bu illerin Türkiye seçim coğrafyası içindeki yerleri belirlenerek, 2002 MGS sonuçlarıyla yeni kurulan iller ile ötekilerinin temsil edilme durumları karşılaştırılmıştır. Özözen-Kahraman’ın seçim coğrafyası ile ilgili kitap çalışmasında bir yandan kuramsal temeller öte yandan Türkiye ve İstanbul ile ilgili olarak 1991, 1995, 1999 ve 2002 MGS sonuçlarının ilçe temelli mekânsal analizleri yer almıştır.⁶¹ Yazarın bir sonraki çalışmasında 2002-2007-2011 MGS sonuçları göz önüne alınarak oynaklık (*volatility*) endeksinin kullanıldığı parti tercihlerinin değişkenliği, parti oylarının arttığı ve azaldığı iller, incelenmiş; üç seçimde partiler yönünden bir sürekliliğin söz konusu olduğu ve dörtlü bir siyasi parti (AK Parti, CHP, Barış ve Demokrasi Partisi ve MHP) yapısının bölgeselleşerek geliştiği vurgulanmıştır.⁶²

Çarkoğlu ve Hinich’in ortak çalışmalarında, mekânsal oy verme modeli çerçevesinde Türk seçmenin parti tercihlerine odaklanarak seçmenlerin, siyasi partilerin halkın sorunlarına ve değerlendirmelerine ilişkin tutumlarının bilişsel oluşumunu açıklanmaya çalışılmıştır.⁶³ Çalışmada, baskın ideolojik boyutlar -İs-

59 Ali Çarkoğlu - Gamze Avcı, “An Analysis of the Electorate from a Geographical Perspective”, Sabri Sayarı - Yılmaz Esmer (eds), *Politics, Parties and Elections in Turkey*, Lynn Rienner, Boulder London 2002, s. 115-136.

60 Selver Özözen-Kahraman, “Türkiye’de Yerleşim Birimlerinde İdari Statü Değişikliğinin Seçimlere Yansımaları”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 2004, S. 13, s. 69-71.

61 Selver Özözen-Kahraman, *Seçimlerin Mekânsal Analizi*, Gazi Kitabevi Ankara, 2007.

62 Selver Özözen-Kahraman, “Türkiye’de Seçmen Tercihlerindeki Değişkenlik (2002-2007-2011 Genel Seçimleri)”, *Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul-Türkiye, 19-21 Haziran 2013, s. 639-647.

63 Ali Çarkoğlu - Melvin J. Hinich, “A spatial analysis of Turkish party preferences”,

lam/laiklik ve Kürt/Türk milliyetçiliği- çeşitli demografik özellikler yanında ve bireylerin mekândaki konumları üzerinden değerlendirilmektedir.

Türkiye’deki sosyo-politik bölünmelere odaklanarak, siyasi rekabet alanını haritalandırmayı amaçlayan Secor, Türkiye’de siyasi ve ekonomik boyutlarıyla bir “sağ” ve “sol” ayrışmanın bulunduğu hareket etmiştir.⁶⁴ Ayrıca, bir “kimlik” boyutu ve tanımlayıcı koordinatlar olarak laiklik-İslam, kolektivizm-çoğulculuk ve piyasa-yeniden dağıtım boyutlarını içeren üç boyutlu bir bölünme (*cleavage*) modeli kullanılmıştır.

İl temelli olarak 1999 ve 2002 MGS sonuçlarını inceleyen West, en açıklayıcı “K-ortalamar” kümelemenin 3’lü ve ardından da 7’li olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵ Analiz sonucunda il temelli kümeleme analizlerinin Türkiye siyasi coğrafyasının 3’lü bir yapı gösterdiği ileri sürülmüştür.

2002 MGS’ne göre Eskişehir’deki 65 mahallede düzeyinde yapılan bir çalışmada, geçerli oyların %75’lik bölümünü kazanan dört partinin, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), CHP, Doğru Yol Partisi (DYP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) aldıkları oylar ile sosyo-demografik (gelir, cinsiyet, yaş, ev sahipliği ve eğitim gibi) verilerdeki mekânsal heterojenlik coğrafi ağırlıklandırılmış regresyon tekniği ile açıklanmıştır.⁶⁶ Çalışmanın bulgularına göre, sağ partilere destek veren seçmenin mekânsal nitelikleri heterojenlik gösterirken sol partilerin seçmenleri sosyo-demografik değişkenlerle daha uyumlu görülmüştür.

AK Parti’nin 2002 MGS’inde aldığı oyu ilçe temelli olarak kümeleyen Işık ve Pınarcıoğlu, partinin oylarının bölgesel dağılımının beş kümede açıklanabildiğini ifade etmişlerdir.⁶⁷ Bu çalışmada, Batı Karadeniz’de Sakarya, Düzce ve Bolu’dan başlayan, İç Anadolu’nun kuzeyi olarak tanımlanabilecek bir bölgeden Samsun’a, oradan da kuzeyde Rize’ye ve güneyde ise Erzurum’a uzanan alanda AK Parti’nin tartışmasız üstünlük alanı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, bu çalışmada 1995,

Electoral Studies, 2006, S. 25, s. 369-392.

64 Anna Secor, “Ideologies in crisis: Political cleavages and electoral politics in Turkey in the 1990s”, *Political Geography*, 2001, S. 20, s. 539-560.

65 W. Jefferson West, “Regional Cleavages in Turkish Politics: An Electoral Geography of the 1999 and 2002 National Elections”, *Political Geography*, 2005, S. 24(4), s. 499-523.

66 Serkan Kemeç - Şebnem Düzgün, Sosyo-Demografik Yapıdaki Mekansal Değişimlerin, Mekansal Regresyon Teknikleri ile Analizi: Eskişehir 2002 Genel Seçim Örneği, 1. Ulusal Uzaktan Algılama - CBS Çalıştay ve Paneli, İstanbul, Türkiye, 27 Kasım 2006. http://uzalcebs.org/wp-content/uploads/2016/11/2006_50.pdf, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

67 Oğuz Işık - Melih Pınarcıoğlu, “Bölgesel Siyasi Tercihler ve AKP”, *Toplum ve Bilim*, 2006, S.107, s. 66-86.

1999 ve 2002 genel seçim sonuçları üzerinden, ilçe temelli olarak Türkiye'nin bölgesel siyasi tercihler desenini tanımlanarak, seçimlere katılan partiler siyasi görüşlerine göre merkez sol, merkez sağ, milliyetçi sağ, İslamcı sağ, bölgesel sol ve hiçbir siyasi görüşün olmadığı ilçeler olmak üzere altı kümeye ayırmışlardır. Yazarların, 2002 MGS sonuçlarına ağırlıklı regresyon yöntemi kullanarak yaptıkları bir başka çalışmada, Türkiye'deki seçim coğrafyasında önde gelen iki partinin, AK Parti ve CHP, oy düzeyini belirleyen yerel etmenlerin belirgin bir karşılık içinde bulunduğu ve birçok çalışmada vurgulandığı gibi AK Parti'nin kent yoksullarına CHP'nin ise kentli seçkinlerde taban bulduğu ileri sürülmüştür.⁶⁸

İstanbul'da 1999 ve 2002 MGS mahalle düzeyinde çok boyutlu ölçekleme analizi ve sıra korelasyon yöntemi ile inceleyen Zeyneloğlu,⁶⁹ önceki seçimde Alevilerin yoğun yaşadığı mahalleler dışındaki yoksul kesimlerin Fazilet Partisi'ne ve MHP'ye verdikleri oyların AK Parti'ye; Anavatan Partisi ve Demokratik Sol Parti'ye oy veren görece zengin mahallelerdeki seçmenlerin ise CHP'ye “ödünç” oy olarak verildiğini ileri sürmektedir.

Benzer bir yaklaşımla gerçekleştirilen, İzmir'de yapılan 2002 ve 2007 MGS sonuçlarını karşılaştıran bir başka çalışmada, Tosun ve Erdoğan-Tosun, bir önceki seçim sonuçlarının korunmasının öncelikli olarak iktidar partisinin izlediği politikaların ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak seçmenin varlığını sürdürmesine bağlamıştır.⁷⁰ İlçe ve mahalle boyutunda ekonomik farklılaşma modern ve zengin coğrafi-mekânsal seçmen tercihlerini göstermiştir.

Şekercioğlu ve Arıkan, 2007 MGS'ni, il temelinde inceleyerek, altı kümeye ulaşmakla birlikte, bunların üç ana kümede toplanabileceğini sonucuna varmıştır.⁷¹ Bu üç ana kümeyi merkez solun güçlü olduğu küme; İslamcı/milliyetçi partilerin başat geldiği küme ve Kürt yanlısı partilerin ya da adayların yer aldığı küme olarak ifade etmişlerdir.

Türkiye'de yapılan seçimlerin sonuçlarını üç genel (1999, 2002 ve 2007) ve iki yerel (2004 ve 2009) olmak üzere beş seçimde il temelinde inceleyen Akar-

68 Oğuz Işık - Melih Pınarcıoğlu, “Back to the Year When It All Started: Local Determinants of Party Preferences in 2002 Turkish Elections”, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 2010, S. 27(1), s. 161-183.

69 Sinan Zeyneloğlu, “İstanbul'un Seçim Coğrafyası: 1999-2002”, *Toplum ve Bilim*, 2006, S. 107, s. 292-305.

70 Tanju Tosun - Gülgün E. Tosun, “Voter Preferences in Izmir from the November 3, 2002 to the July 22, 2007 Elections: Has the Election Map Altered?”, *Turkish Studies*, 2008, S. 9(2), s. 247-295.

71 Eser Şekercioğlu - Gizem Arıkan, “Trends in Party System Indicators for the July 2007 Turkish Elections”, *Turkish Studies*, 2008, S. 9(2), s. 213-231.

ca ve Başlevent, “K-ortalamalar” kümeleme analizini uygulamıştır.⁷² Elde edilen sonuçlara göre, 3’lü ve 5’li kümelemenin Türkiye’deki siyasi tercihlerin coğrafi dağılımına ilişkin açıklayıcı bir örüntü sunduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca, bu kümelerin oluştuğu oy dağılımındaki bölgesel özellikler temelinde sosyo-ekonomik farklılıkların olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

CHP örneğinde, Türkiye’de merkez solun seçim coğrafyasını tarihsel (1950-2011) olarak değerlendiren ve seçmen tercihlerini etkileyen birçok etmen yanında seçim bölgelerinin toplumsal yapılarına, göç olgusuna ve demografik özelliklerini de göz önüne alan Kumbaracıbaşı, merkez solun seçim coğrafyasının 1970’lerde oluştuğunu ve seçmen desteğinin (partiler arasında gidip gelse bile) yıllar boyunca sabit kaldığını vurgulamaktadır.⁷³ Merkez sol partilerin “kendi kalelerinde” oylarını artırdıkları, ancak öteki seçim çevrelerinde gelişmeyi yeterince başaramadıkları görülmektedir.

2007 MGS sonuçlarını sosyo-ekonomik verileri kullanarak siyasal katılım ve parti tercihlerinin bölgesel değişimini inceleyen Kaya,⁷⁴ Türkiye’de doğu-batı ve kuzey-güney doğrultularında önemli farklılıklar göstermektedir. CHP, kentli nüfusun yaşadığı kişi başına düşen milli gelirin yüksek, işsizlik ve bağımlı nüfus oranlarının düşük olduğu bölgelerde; AK Parti ve bağımsızlar adayların katılımını ve kişi başına düşen gelirin düşük, işsizlik ve bağımlı nüfus oranlarının yüksek ve daha çok kırsal kesimlerde başarılı olurken CHP ve MHP’nin aynı bölgelerde yüksek oy aldıkları tespit edilmiştir.

Yerel seçimlerde sınırların değiştiği 2012’de kabul edilen 6360 sayılı Kanun’la yapılan değişiklikler sonucunda, Ankara örneğinde yerel seçimlerde seçmen davranışı ile seçmen görüntüsü arasındaki ilişkiyi ele alan Tüysüz ve Gülmez’in çalışmalarında “sivil gönüllülük modeli” (*civil voluntarism* model) kullanılmıştır.⁷⁵ Bu çalışma, seçim sınırlarına ilişkin düzenlemenin siyasal iktidarın egemenlik alanını genişleterek, mekânın araçsallaştırıldığını göstermesi yönünden önem taşımaktadır.

72 Ali Akarca - Cem Başlevent, “Persistence in Regional Voting Patterns in Turkey During a Period of Major Political Realignment”, *European Urban and Regional Studies*, 2011, S. 18, s. 184-202.

73 Arda Can Kumbaracıbaşı, “Cumhuriyet Halk Partisi Oylarının Birikimli Düzey Analizi ve Türkiye’de Merkez Solun Seçim Coğrafyasının İncelemesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 2014, S. 47(4), s. 59-92.

74 İlhan Kaya, “Coğrafi Bağlam, Siyasal Katılım ve Parti Tercihleri: 22 Temmuz 2007 Türkiye Genel Seçimlerine Coğrafi Bir Bakış”, http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp5_20.pdf, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

75 Suat Tüysüz - Recep Gülmez, “Instrumentalisation of Gerrymandering in Recentralization in Turkey: The Case of Ankara”, *International Journal of Geography and Geography Education* (IGGE), 2019, S. 40, s. 139-150.

2002-2015 arasında yapılan beş MGS sonuçlarını gelişmiş mekânsal analiz modelleri kullanarak yapılan çalışmada, Kalkan ve Özen, seçimsel rekabet gücünün ve yoğunlaşmanın çoğunlukla Batı illerinde istikrara kavuştuğunu, Doğu ve Güney bölgelerinde ise hâlâ değişim yaşandığını göstermişlerdir.⁷⁶ Özellikle, 2015’te yapılan her iki seçimde (Haziran ve yinelenen Kasım) coğrafi olarak bağımlı yoğunlaşma ve rekabet gücünün giderek arttığı görülmektedir. Çalışmada iktidardaki AK Parti, tüm bölgelerin partisi olurken rakipleri CHP, MHP ve Halkın Demokrasi Partisi (HDP) coğrafi olarak daha dar bir alanda yoğunlaşmışlardır. Yazarların, 2017’de yapılan anayasa referandumu sonuçlarına uyguladıkları mekânsal otoresif ve çok düzeyli modelleme teknikleriyle yaptıkları analizde, özgül olarak illerdeki “Suriyeli sığınmacı sayısının” anayasa değişikliğine verilen desteği azaltırken “cami sayısının” desteği artırdığı ileri sürülmüştür.⁷⁷ Çalışmada kullanılan tüm modeller, Türkiye’de oy verme ile mekân arasında önemli düzeyde bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Geleneksel olan ve olmayan katılım araçlarını kullanma yönünden cinsiyet, ekonomik statü, kır ya da kentte yaşama unsurlarının bireyin yaş unsurundan daha önemli bir etkiye sahip olduğu Erdoğan ve Uyan-Semerci tarafından gösterilmiştir. Kentsel alanlarda yaşayanlar, siyasal katılımın geleneksel olmayan araçlarını daha yüksek oranda kullanmaya eğilimliyken, geleneksel toplumsal ilişki biçimlerinin yaşandığı kırsal alanlar, geleneksel siyasal katılım araçlarının yoğunluk kazandığı yerlerdir.⁷⁸

Önceki çalışmaların (Çarkoğlu, 2000; Secor, 2001; West, 2005; Işık ve Pınarcıoğlu, 2006 ve 2010 ve Kaya, 2015) kullandığı yöntemlerden yararlanılarak yapılan çalışmada, dokuz seçim bölgesindeki ilçelere ilişkin dört siyasal partinin (AK Parti, CHP, MHP ve HDP) 2007, 2011, Haziran 2015 ve Kasım 2015 MGS sonuçlarına göre oy oranları standart Z puanlarına dönüştürülerek ortalamadan $\pm 2,5$ standart sapma uzaklığında kalan ilçeler sıra dışı oylama gösteren ilçeler olarak belirlenmiştir.⁷⁹ Özözen-Kahraman ve Gültay, her bir seçim bölgesindeki ve ayrıca, incelenen seçimlerin en az ikisinde, üçünde ya da tamamında partilerden

76 İlhan Can Özen - Kerem Ozan Kalkan, “Spatial analysis of contemporary Turkish elections: a comprehensive approach”, *Turkish Studies*, 2017, S. 18(2), s. 358-377.

77 Kerem Ozan Kalkan - İlhan Can Özen, “Culture, Socio-Economic Development, and Refugee Immigration: A Spatial Analysis of the 2017 Referendum in Turkey”, 2018 [https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/91532/KalkanOzen_MPSA\(Referandum_Paper\).pdf](https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/91532/KalkanOzen_MPSA(Referandum_Paper).pdf), Erişim Tarihi: 25.07.2022.

78 Emre Erdoğan - Pınar Uyan-Semerci, “Understanding young citizens’ political participation in Turkey: does ‘being young’ matter?”, *Journal of Southeast European and Black Sea*, 2016, S. 17(1), s. 57-75.

79 Selver Özözen-Kahraman - Berrin Gültay, “Türkiye’de Parti Tercihlerinde Sıra Dışı İlçelerin Belirlenmesi (2007-2015)”, *Amme İdaresi Dergisi*, 2019, S. 52(3), s. 95-122.

birini ülke ortalamasının üzerinde destekleyen ilçeleri bölgesel olarak tanımlamışlardır.

Betimleyici mekânsal otokorelasyon ve LISA (Local Indicator of Spatial Association) yöntemi uygulanan ve 2011 MGS sonuçlarına göre TBMM’ye giren partilerin mekânsal oy kalıbını belirlemek üzere yapılan çalışmada; AK Parti’nin İç Anadolu ve Karadeniz, CHP’nin batı kıyı bölgeleri dışında ülkenin kuzey doğusunda, MHP’nin İç Anadolu ve Akdeniz, bağımsız adayların ise Güneydoğu Anadolu bölgesinde yoğunlaştıkları görülmüştür.⁸⁰ Kaya, Toroğlu ve Adıgüzel, bir partinin aldığı yüksek desteğin bölgeselleşmesi yanında aynı partinin düşük seçmen desteğinin *bölgeselleşmemesinin* AK Parti örneğinde olduğu gibi iktidar olasılığını arttırdığını ileri sürmüştür.

Seçmen tercihinde iller ve bölgeler temelinde komşuluk ilişkisinin etkisini ölçmeye çalışan bir başka çalışmada Yiğit ve Sezgin, iller arası mekânsal ağırlıklandırma ve komşuluk matrisini hesaplayarak, iller arası etkilenme düzeylerini belirlemişlerdir.⁸¹ Daha sonra, Moran’ın I ve Geary’nin C testlerinden yararlanılarak yapılan analizde oy verme davranışının yerel ve küresel düzeyde mekânsal farklılıklardan ve komşuluk ilişkilerinden etkilendiği; mekânsal ekonometrik analizler sonucunda bazı partilerin seçimden seçime değişmekle birlikte yakınsama içerisinde buldukları ileri sürülmüştür.

24 Haziran 2018 MGS sonuçlarının il temelli oy dağılımlarını iki aşamalı kümeleme analizine tabi tutan Ünal’ın bulguları Akarca ve Başlevent’in ulaştığı örüntüye benzemektedir.⁸² Bir başka deyişle, seçmenler Batı Anadolu ve kıyı şeritleri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Kuzeydoğu ve Orta Anadolu olmak üzere üçlü bir coğrafi kümelenme göstermektedir.

Aynı seçim sonuçlarını ilçe temelli olarak inceleyen ve komşularıyla benzer özellik gösteren ilçelerin kümelenmelerini, bunlardan farklılaşan komşu ilçeleri ve bu farklılaşmanın demografik, kültürel ve ekonomik dinamiklerini irdeleyen bir başka çalışmada, Tüysüz, Gülmez ve Kaya, farklılaşmanın eğitim düzeyinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.⁸³

80 Ömer Kaya - Emin Toroğlu - Fatih Adıgüzel, “2011 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranlarının İlçeler Örneğinde Mekânsal Analizi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 2015, S. 31, s. 1-13.

81 Hasan Hüseyin Yiğit - Aykut Sezgin, “Türkiye’de Milletvekili Genel Seçimleri Üzerine Bir Mekânsal Bağımlılık Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019, S. 35, s. 1-28.

82 Betül Ünsal-Aydoğan, “Türkiye Seçmen Tercihlerinin Kümeleme Analizi: 24 Haziran 2018 Seçimleri”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020, S. 39, s. 21-32.

83 Suat Tuysuz - Recep Gülmez - Kader Mutlu, “Seçimlerde Komşusundan Ayrıklaşılan

Bekaroğlu ve Kaya-Odabaşoğlu, önce Çarkoğlu ve Avcı'nın (2002) kümelemesinden yola çıkarak, seçmen davranışında zaman boyutlu belli bir eğilim gösteren dört (Erzurum, Eskişehir, Gaziantep ve Van) ve istisna üç şehirdeki (olasılıkla Tunceli öncelikle olmak üzere) oy verme eğilimlerini 1950-2018 Milletvekili Genel Seçim sonuçlarına göre irdelenmişlerdir.⁸⁴ Daha sonra, parti ve seçim sistemleri ile sosyo-ekonomik gelişmeler ve benzeri değişkenleri de gözeterek seçmen davranışlarındaki eğilimler iki dönemde (merkez: 1950-1977 ve merkezkaç ve bölgecilik: 1983-1918) değerlendirilmiştir.

Türkiye'deki oy verme davranışındaki süreklilikleri ve kırılmaları anlamak üzere Tosun, Aydoğan-Ünal ve Erdoğan-Tosun,⁸⁵ 1983-2018 arasında yapılan seçim sonuçlarına bakarak Türkiye'deki öteki bölgelere göre daha üst düzeyde sosyo-ekonomik statü ve laik değerlere sahip batı kıyı illerinde mekânsal farklılaşmanın altında yatan siyasi ve sosyolojik unsurları incelemiştir. Yakın zamanlara değin merkez sağ ve sol arasında dengeli bir oy dağılımının olduğu bu bölgelerde, kimlik (İslamcı ve Kürt) siyasetine bir tepki olarak merkez sola doğru artan eğilim yanında, merkez sağın AK Parti'ye ve daha az olarak CHP'ye ve MHP'ye yöneldiği ileri sürülmektedir.

Kaya-Odabaşoğlu, Türkiye'de seçim çevresinin sınırlarının yeniden belirlenerek (*gerrymandering*), bir parti ya da gruba seçimde daha fazla oy kazandırmayı amaçlayan ve birçok nedenden kaynaklanan -yanaşmacı ilişkiler, seçmeni cezalandırma, seçmeni hareket geçirme gibi- uygulamanın seçim coğrafyasını etkilemekle birlikte, nispi temsil nedeniyle uzun dönemli sonuç getirmediğini tartışmaktadır.⁸⁶

Mekânsal etkilerin varlığını 2002-2018 arasında yapılan genel seçim sonuçları bağlamında Global Moran's I ve LISA gibi mekânsal istatistiklerle inceleyen Gündem, iktidar partisi AK Parti'nin Orta Anadolu ile Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinde, CHP'nin Türkiye'nin batı kıyı kentlerinde kümelenişini; Kürt

İlçeler ve Ayrıklaşmayı Sağlayan Dinamikler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2020, S. 21(1), s. 99-115.

- 84 Edip Bekaroğlu - Gülsen Kaya - Odabaşoğlu, “Introduction to Turkey’s electoral Geography An Overview Since 1950”, *Turkey’s Electoral Geography Trends, Behaviors, and Identities*, Routledge, London, 2021, s. 1-23.
- 85 Tanju Tosun - Gülgün Erdoğan-Tosun vd., “The Dynamics of Change and Differentiation in Voter Preferences in the Western Coastal Provinces of Turkey Since the 1980s”, *Turkey’s Electoral Geography Trends, Behaviors, and Identities*, Routledge, London, 2021, s. 66-84.
- 86 Gülsen Kaya - Odabaşoğlu, “Gerrymandering in Turkish elections since 1950 (re)setting the rules of the game?”, *Turkey’s Electoral Geopraphy*, Routledge, London, 2021, s. 46-65.

yanlısı parti, Doğu ve Güneydoğuda en yüksek mekânsal istikrarı sergilerken, MHP’nin Türkiye’nin orta Anadolu ve güney illerinde en oynak kümelenmeleri gösterdiğini bulmuştur.⁸⁷ Çalışmada, Türkiye’de 2002-2018 yılları arasında mekânsal kümelenme eğilimlerinin arttığı, partilerin il bazında aldıkları oylarda güçlü mekânsal etkileşimle birlikte güçlü bir kutuplaşma bulunduğu tespit edilmiştir.

Özellikle, 1990’ların ikinci yarısından başlayarak sayıları artan seçim coğrafyası ve kümeleme analizleri yanında, sınırlı sayıda il düzeyindeki oy verme davranışını inceleyen öteki çalışmalarda da mekânsal / coğrafi unsurların önemi vurgulanmıştır.⁸⁸

Yukarıda kapsam, yöntem ve bulgular bağlamında özetlenen seçim coğrafyası/ mekânsal seçmen davranışı örüntüsü çalışmalar genellikle il temelli olup sınırlı sayıda ilçe ve mahalle temelli alt düzey analizler içermektedir. İlçe temelli analiz yapan iki çalışma 1983-2002 dönemini kapsarken, izleyen dönemlerde yapılan seçimlerde benzer ya / ya da ayrık oy verme örüntüsü bulunan ilçelere ilişkin yapılan iki çalışmanın bir tanesi 2007, 2011 ve 2015’te yapılan iki seçimi ötekisi ise 2018 seçimlerini incelemektedir. Çalışmaların çoğunluğu MGS sonuçlarına odaklanmakla birlikte, olasılıkla çoklu seçim süreçleri ve oy verme örüntüsünü etkileyen farklı etmenler nedeniyle yerel seçimleri analiz eden çalışma sayısı sınırlıdır. 1999 seçimlerini de içeren iki ve 2004 ve 2009 seçimlerini kapsayan bir çalışma yapılmıştır. Yukarıda belirttiği gibi 2002 kritik seçimleri sonrasında yapılan seçimleri göz önüne alan benzer ya / ya da ayrık komşu ilçelerin tespitine yönelik iki çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma ise 2018 MGS bağlamında, tüm ilçeleri kapsayan bir analiz yaparak oy verme örüntüsü ve hangi coğrafi kümelenmenin daha anlamlı bir sonuç verdiğini / vereceğini irdelemektedir.

87 Fırat Gündem, “How Does the Space Impact Voting Behaviour? An Analysis From Turkish General Elections”, Şahin Karabulut (ed.), *Scientific Evaluation of Economic and Financial Issues: Theory and Practice*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2022, s. 327-354.

88 Oğuzhan Bayır - Emre Ş. Aslan, “Siyasal Lidere Duyulan Güven Bağlamında Seçmen Davranışı Üzerine Bir Araştırma”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2019, 7(2), s. 868-901; Bayram Coşkun - Mehmet Şirin Çetin, “Yerel Seçimlerde Seçmen Davranışını Etkileyen Faktörler: Muş Örneği”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, 7(6), s. 241-255; Turan Şener - Nedret Çağlar, “Genç Seçmenlerin Siyasete Olan İlgileri ve Siyasal Katılım Açısından Kümelenmeleri Üzerine Bir Araştırma”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 2020, S. 10(2), s. 514-531.

2. YÖNTEM

Kümeleme analizi psikoloji, sosyoloji gibi sosyal bilim alanlarında kullanılmakla birlikte pazarlama ya da tıp gibi farklı alanlarda da sıklıkla kullanılmaktadır. Kümeleme analizi, birbirleriyle ilişkileri bilinmeyen birimleri ya da değişkenleri, birbiriyle benzer alt gruplara ayırmaya yarayan çok değişkenli analiz tekniklerinden biridir. Bir başka ifadeyle gruplanmamış verileri benzerliklerine göre kümeleme işlemidir.⁸⁹

Bu analizde elde edilen kümeler kendi içlerinde türdeş, kendi aralarında ise çok türlü (heterojen) bir yapıdadır. Dolayısıyla, kümeleme analizi yöntemi sonucunda aynı grupta kümelenen veriler birbirine benzerken, ayrı kümelere bulunan veriler birbirinden farklıdır.

Kümeleme yöntemleri hiyerarşik kümeleme yöntemleri ve hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Hiyerarşik kümeleme, birimleri farklı aşamalarda bir arada gruplayarak kümeleri sıralı olarak belirlemek ve bu kümelere girecek birimlerin hangi benzerlik ya da yakınlık düzeyinde o kümeye ilişkin olduğunu belirlemek üzere kullanılan bir yöntemdir. Hiyerarşik kümeleme yöntemleri de kendi içlerinde tek bağlantı yöntemi, tam bağlantı yöntemi, “*ward*” yöntemi, ortanca (medyan) bağlantı yöntemi, ortalama bağlantı yöntemi, küresel ortalama (*centroid*) yöntemi gibi tekniklere ayrılır.⁹⁰ Hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemlerinden en çok kullanılanı K-ortalamar tekniğidir ve bu çalışmada da bu yöntem uygulanmıştır. Bu yöntemde istenen küme sayısı K olmak üzere, ilk olarak küme ortalamaları belirlenir. Daha sonra her birim, ortalama K değerine yakınlığına ya da uzaklığına göre kümelere katılır. Dolayısıyla birbirine yakın değerlere sahip olan birimler aynı kümelere toplanırlar. Ancak bu analiz yönteminde K değeri, yani küme sayısı araştırmacı tarafından belirlenir. Bu teknikte herhangi bir hiyerarşik işleyiş bulunmaz ve aşağıdaki üç adımda kümeler oluşturulur;

1. Adım: Birimler K adet kümeye ayrılır.
2. Adım: Birimler, uzaklık olarak kendilerine en yakın kümeye atanır.
3. Adım: Bir kümeye hiç bir atama yapılamayınca ya değin yinelenir.⁹¹

89 Zeki Çakmak - Nevin Uzgören - Gülnur Keçek, “Kümeleme Analizi Teknikleri ile İllerin Kültürel Yapılarına Göre Sınıflandırılması ve Değişimlerinin İncelenmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2015, S. 12, s. 15-36.

90 Güncel Sarıman, “Veri Madenciliğinde Kümeleme Teknikleri Üzerine Bir Çalışma: K-Means ve K-Medoids Kümeleme Algoritmalarının Karşılaştırılması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Temmuz 2014, S. 15(3), s. 192-202.

91 Meral Demiralay - Yılmaz A. Çamurcu, “Cure, Agnes ve K-Means Algoritmalarındaki Kümeleme Yeteneklerinin Karşılaştırılması”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri*

Bu çalışmada, 24 Haziran 2018 MGS sonuçlarının oy dağılımları ilçe temelli olarak K-Ortalamlar kümeleme yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan kümeleme analizi tekniği olan K-Ortalamlar kümeleme yöntemi ise yukarıda daha detaylı şekilde ifade edildiği gibi, n adet verinin, her örneğin kendine en yakın olduğu K tane kümeye ayrılmasını amaçlayan bir yöntemdir. Bu yöntemle, başlangıçta en iyi K adet küme bilinmese bile küme adedine müdahale edilerek uygun küme sayısı belirlenebilmektedir. Bu amaçla, ilk olarak ilçe temelli seçim sonuçları arındırılarak SPSS programına uygun hale getirilmiştir. Ardından, SPSS’e uygun hale getirilen oy dağılımları kümeleme analizine tabi tutulmuştur.

Önceki bölümde de belirtildiği üzere bu teknikle yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır, ancak önceki çalışmaların çoğu farklı seçimlere ilişkin il temelli oy dağılımlarına ya da benzer ve ayrık komşu ilçelere odaklanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada kümeleme analizinde 81 il yerine, 24 Haziran 2018 MGS’nin gerçekleştiği 972 ilçeyi kapsayarak daha yüksek çözünürlüklü oy verme örüntüleri elde edilmiştir.

Ayrıca, coğrafi dağılımı daha iyi anlamlandırabilmek adına haritalandırma çalışması yapılmıştır. Haritalandırma çalışmasında verileri farklı programlama dilinde hazırlanan basit nesnelere ve temel veri yapısını barındırarak kolay değişim olanağı sağlayan JSON dosyaları ve veri işleme ve raporlamada ve veri görselleştirmede R kütüphanesinin sunduğu paketler ile bir araya getirilerek kullanılmıştır. Öncelikle, TÜİK’in Coğrafi İstatistik Portalı’nda kullandığı ilçe sınırları bilgisini GeoJSON (mekânsal olmayan özellikleriyle birlikte basit coğrafi özellikleri temsil etmek üzere tasarlanmış açık bir standart) dosya formatına dönüştürerek Türkiye haritalarına yönelik bir altlık oluşturuldu. Kümeleme analiziyle elde edilen verileri R programlama dilinin kullanıldığı Entegre Geliştirme Ortamı (“Integrated Development Environment”, IDE) olan RStudio’da en yaygın ve açık JavaScript kütüphanelerinden olan *leaflet* etkileşimli haritalandırma paketi kullanılmıştır.

3. KÜMELEME ANALİZLERİ

Aşağıda, 24 Haziran 2018 MGS sonuçlarının K-ortalamlar analizi için n sayısını 3, 4, 5 ve 6 olarak alınarak hazırlanan kümeler ve analizler anlatılmaktadır.

3.1. K-3 Kümeleme Analizi

İlk olarak K-ortalamlar analizinde n sayısını 3 alarak analiz yapıldığında aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi oy dağılımları yönünden birbirinden oldukça farklı üç küme ortaya çıkmaktadır.

Bu üç küme içerisinde;

1. Küme: HDP Türkiye ortalamasının çok üzerinde oy oranına sahiptir. AK Parti'nin oyu Türkiye genelinde aldığı oyun altında olsa bile bu kümede HDP ile rekabet eden tek partidir. Öteki partilerin bu kümedeki oyu %5'in altındadır.

2. Küme: Bu kümede AK Parti'nin ve MHP'nin oy ortalaması Türkiye genelinden yüksektir. AK Parti bu kümede ortalamada oyların %57'sini, MHP ise %15'ini almaktadır. Bu iki partinin 24 Haziran 2018 seçimlerine ittifak yaparak girdikleri düşünüldüğünde bu kümedeki oyların %72'si bu ittifaka kullanılmıştır.

3. Küme: Bu kümede CHP Türkiye ortalamasının üzerine çıkmaktadır. CHP ile birlikte bu kümede Türkiye ortalamasının üzerine çıkan tek küme İYİ Parti'dir. Buna karşın bu kümeden en çok oyu AK Parti almaktadır.

Tablo 1: 2018 Seçimleri K-3 Kümeleme Yöntemine Göre İlçelerin Dağılımı

	1.Küme	2.Küme	3.Küme	Türkiye Geneli (%)
AK Parti	27	57	36	42,5
CHP	5	13	34	22,6
MHP	4	15	10	11,1
HDP	58	3	6	11,7
İYİ Parti	2	9	13	9,9

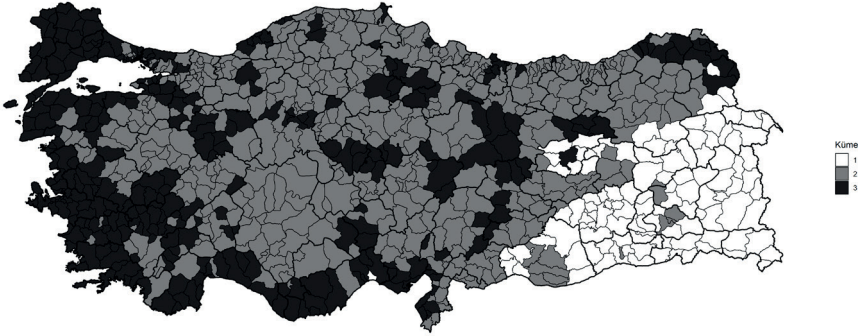
Tablo 1'de gösterildiği üzere üç küme içerisinde en dengesiz dağılımı HDP göstermektedir. 1. Küme'ye düşen ilçelerdeki oyların ortalama %58'ini alırken öteki kümelerde yalnızca %3 ve %6 oy ortalamasını yakalamaktadır.

AK Parti ise ortaya çıkan üç küme içerisinde birinde açık ara birinci parti, birinde az farkla birinci parti, ötekinde ise ikinci partidir.

Coğrafi örüntüye bakıldığında HDP'nin başat olduğu 1. kümenin Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesindeki ilçelerde yaygın olduğu göze çapmaktadır. 1. kümeye düşen en batıdaki ilçe Akdeniz'dir (Mersin). Buna en yakın 1. kümeye düşen ilçe ise Halfeti'dir (Şanlıurfa) ve en kuzeydeki Susuz (Kars) ilçesidir.

2. Küme İç Anadolu ve Karadeniz başta olmak üzere Türkiye geneline yayılmış durumdadır. Yeşilli (Mardin), Mutki (Bitlis), Hasköy (Muş), Tillo (Siirt), Şirvan (Siirt) ve Pervari (Siirt) ilçeleri ise genel olarak 3. kümeye yakın bir örüntünün içinde olup 2. kümeye düşen ilçelerdir.

3. Küme: Trakya, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinin kıyı ilçeleri genellikle bu küme içerisindedir. Bazı ilçeleri bu kümeye düşen iller şunlardır: Ankara, Çorum, Tokat, Nevşehir, Erzincan, Sivas, Artvin, Ardahan ve Kars. Ancak HDP’nin başat olduğu 1. küme ile komşu olan ilçe sayısı bile oldukça azdır.



3.2. K-4 Kümeleme Analizi

K-Ortalamalar yönteminde n ortalama sayısı 4 olarak alındığında, aslında K-3 analizinde ortaya çıkan CHP’nin Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu, ancak hâlâ AK Parti’nin gerisinde kaldığı 3. kümenin bölünerek CHP’nin daha başat olduğu bir küme oluştuğu görülmektedir.

Tablo 2: 2018 Seçimleri K-4 Kümeleme Yöntemine Göre İlçelerin Dağılımı

	1.Küme	2.Küme	3.Küme	4.Küme	Türkiye Geneli (%)
AK Parti	61	28	29	45	42,5
CHP	10	4	42	23	22,6
MHP	16	4	7	14	11,1
HDP	3	58	9	4	11,7
İYİ Parti	8	2	13	12	9,9



Kümelere incelendiğinde;

1. Küme: Hem oy dağılımı hem de coğrafi olarak K-3 analizinde elde edilen 2. kümeye benzemektedir. AK Parti ve MHP'nin oylarının toplamı %76'dır.

2. Küme: Hem oy dağılımı hem de coğrafi olarak K-3 analizinde elde edilen 1. kümeye benzemektedir. Bu kümede HDP oyların %58'ini, AK Parti ise %28'ini almaktadır.

3. Küme: Türkiye genelindeki oyların %22,6 alan CHP'nin bu kümedeki oyu %42'ye çıkmaktadır. Dolayısıyla K-4 analizi CHP'nin başat olduğu bir küme ortaya çıkarmaktadır. Coğrafi olarak bakıldığında Trakya'nın neredeyse tamamında, Marmara ve Ege kıyılarında baskın bir kümedir. Akdeniz'de Antalya, Mersin, Adana ve Hatay'ın bazı ilçeleri bu kümeye düşmektedir. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Ardahan ve Artvin'in bazı ilçeleri de bu kümede yer almaktadır.

Çankaya (Ankara), Gümüşhacıköy (Amasya), Boztepe (Kırşehir), Hacıbektaş (Nevşehir), Almus (Tokat), Nurhak (Kahramanmaraş), Pülümür (Tunceli) ve Hozat (Tunceli) ise genel örüntüyü bozarak bu kümeye düşen ilçelerdir.

4. Küme: HDP dışındaki partilerin Türkiye genelindeki oy oranlarına yakın oylar aldığı bir kümedir. Coğrafi örüntü olarak CHP'nin başat olduğu 3. küme ile AK Parti'nin başat olduğu 1. küme arasındaki ilçeleri kapsamaktadır. Ege ve Marmara bölgelerinin kıyıları üzerinden bakıldığında genel örüntü sahilden içlere doğru 3. küme, 4. küme ve 1. küme biçimindedir.

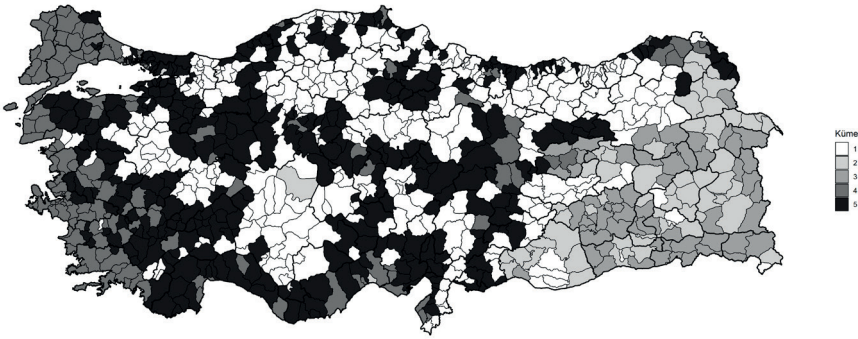
3.3. K-5 Kümeleme Analizi

K-5 analizi uyguladığımızda, K-4 analizindeki tüm kümelere benzeş kümelerin bulunduğu ancak K-3 analizinde oy tercihi olarak HDP'nin başat olduğu, coğrafi olarak Güneydoğu Anadolu ile Doğu Anadolu'ya yayılmış olan ve K-4 analizinde de aynı biçimde bulunan kümenin K-5 analizinde ikiye bölündüğü görülmektedir.

Tablo 3: 2018 Seçimleri K-5 Kümeleme Yöntemine Göre İlçelerin Dağılımı

	1.Küme	2.Küme	3.Küme	4.Küme	5.Küme	Türkiye Geneli (%)
AK Parti	61	41	18	29	45	42,5
CHP	10	5	4	42	23	22,6
MHP	16	6	3	7	14	11,1
HDP	2	41	70	9	4	11,7
İYİ Parti	8	3	2	13	12	9,9

Buraya kadar açıklanan kümelerde HDP yalnızca bir kümede başat parti olarak görülmektedir. K-5 analizinde HDP ile AK Parti rekabetinin daha yüksek olduğu, iki parti dışında bir partinin çok fazla temsil edilmediği ancak bu iki partinin de %41 oy aldığı yeni bir küme ile HDP'nin oy oranının %70'e çıktığı bir başka küme oluşmaktadır.



Gerek coğrafi gerekse oy tercihi yönlerinden K-5 kümeleme analizi ile elde edilen 1., 4. ve 5. küme öteki küme analizlerinde ulaşılan kümelerle oldukça benzer olmakla birlikte K-5 kümeleme analizine kadar neredeyse tek renk görülen Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesine egemen olan örüntü bu analizde ikiye ayrılmış durumdadır. Ayrıca bu tek örüntü içinden çıkan iki örüntü bulunmaktadır.

2. Küme: AK Parti ve HDP oylarının toplamının %82 olduğu ve oyların bu iki parti tarafından paylaşıldığı, AK Parti ve HDP rekabetinin en yüksek olduğu kümedir. Coğrafi dağılım olarak Kars, Ağrı, Bitlis, Van, Mardin, Şanlıurfa ve Bingöl gibi şehirlere bağlı ilçelerde daha baskın bir görüntü oluşturmaktadır. Genel örüntü dışında, Cihanbeyli (Konya), Dilovası (Kocaeli), Akdeniz (Mersin) ilçeleri de bu kümede yer almaktadır.

3. Küme: HDP'nin ortalama olarak her 10 oydan 7'sini aldığı, en batıda bulunan ilçeleri Ovacık (Tunceli), Merkez (Tunceli) ve Pertek (Tunceli) olan, coğrafi olarak Türkiye'nin güney ve doğu sınırlarına oldukça sıkışmış bir kümedir.

3.4. K-6 Kümeleme Analizi

K-6 kümeleme analizinde K-3 kümeleme analizinde görülen AK Parti'nin başat olduğu, ancak HDP'nin oyunun oldukça az olduğu kümenin ikiye bölündüğü, öteki kümelerin ise oldukça benzeştiği görülmektedir.

K-6 kümeleme analizi ile elde edilen;

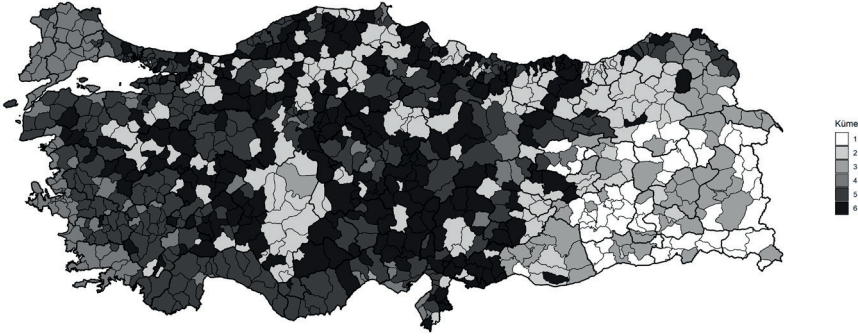
2. Küme: AK Parti ve MHP oylarının ortalamasının %81'e ulaştığı bir kümedir.

6. Küme: AK Parti ve MHP oylarının %70'e ulaştığı, İYİ Parti'nin Türkiye ortalamasının üzerinde temsil edildiği, CHP'nin Türkiye ortalamasının altında kalarak %16, HDP'nin yalnızca %2 oy alabildiği bir kümedir.

Tablo 2018 Seçimleri K-6 Kümeleme Yöntemine Göre İlçelerin Dağılımı

	1.Küme	2.Küme	3.Küme	4.Küme	5.Küme	6.Küme	Türkiye Geneli (%)
AK Parti	18	66	40	26	42	53	42,5
CHP	4	8	6	44	27	16	22,6
MHP	2	15	6	6	12	17	11,1
HDP	70	3	42	10	4	2	11,7
İYİ Parti	2	7	3	12	13	11	9,9

Haritalar incelendiğinde, tüm kümeleme analizlerinde görülen Düzce, Sakarya, Bolu; Bursa, Kütahya, Afyonkarahisar; Konya, Karaman, Aksaray; Bolu, Çankırı, Kastamonu, Ankara, Çorum, Yozgat, Sivas ve Trabzon, Rize, Erzurum, Bayburt, Gümüşhane illerine bağlı ilçelerin büyük oranda yer aldığı kümenin ikiye bölündüğünü ve bu coğrafyalarda K-6 kümeleme analiziyle elde edilen 2. ve 6. kümede yer alan ilçelerin bulunduğu görülmektedir.



4. TARTIŞMA

Bu çalışmada, 24 Haziran 2018 seçimleri K-Ortalamalar tekniği ile kümelendiği ve analizde kullanılan “n” değeri 3, 4, 5, 6 olarak alındığında, K-6 kümeleme analizinde ortaya çıkan kümeler K-3 analizde ortaya çıkan üç temel kümenin türdeşleri olarak bulunmuştur. Bir başka ifade ile K-3 kümeleme analizi sonucunda oy tercihi yönünden birbirinden oldukça farklı 3 örüntüye sahip kümeye ulaşırken, K-6 kümeleme analizinde bu üç farklı oy verme örüntüsü varlığını sürdürmüştür, ancak her bir örüntü kendi içerisinde ikiye ayrılmıştır.

Aşağıdaki tablodan görüleceği üzere, K-3 kümeleme analizinde, 1. kümeye düşen ilçelerin %99’u K-6 kümeleme analizinde ya 1. ya da 3. kümeye; K-3 kümeleme analizinde 2. kümeye düşen ilçelerin %90’ı K-6 kümeleme analizinde ya 2. ya da 6. kümeye; K-3 kümeleme analizinde 3. kümeye düşen ilçelerin %99’u ise K-6 kümeleme analizinde ya 4. ya da 5. kümeye düşmektedir. Dolayısıyla K-6 kümeleme analizi, K-3 kümeleme analizinde ortaya çıkan üç kümeyle daha türdeş ancak benzer kümeler ortaya çıkartmaktadır.

Tablo 4: 2018 K-3 ve K-6 Kümelemeye Göre Benzeş Kümeler (%)

K-3 / K-6 Kümeleme	1.Küme	2.Küme	3.Küme	4.Küme	5.Küme	6.Küme	Toplam
1.Küme	65	0	34	1	0	0	100
2.Küme	8	51	0	2	0	39	100
3.Küme	0	0	1	46	53	0	100

Bu bağlamda, 24 Haziran 2018 Genel Milletvekiliği Seçimleri sonuçlarının ilçe temelli analizinde K-3 kümelemesinin açıklayıcı olduğu, ancak K-6 kümelemesinin analizinin daha yüksek çözünürlüklü bir analiz ve örüntü ortaya koyduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Analiz sonucunda, Türkiye’de güçlü bir oy verme örüntüsünün olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu örüntü yazın bölümünde özetlenen önceki il temelli yapılan çalışmaların çoğuyla benzer bir biçimde ilçe düzeyinde de üç temel kümelenmeye işaret etmektedir. Bunlar, AK Parti’nin Türkiye ortalaması üzerinde oy aldığı, AK Parti ve MHP’nin oy toplamının ise başat olduğu ilçeler, CHP’nin Türkiye ortalamasının güçlü olduğu ilçeler ve HDP’nin başat olduğu ilçelerden oluşmaktadır. AK Parti bu sacayağının üçünde de varlık gösteren biricik siyasi partidir. Coğrafi olarak, bu sacayağının biri Güneydoğu ve Doğu Anadolu’yla sınırlanmış, öteki Trakya, Marmara ve Ege kıyılarında baskın, ancak öteki bölgelerde oldukça seyrek olarak görülürken, son ayağı ise Türkiye geneline yayılmış durumdadır. Kuşkusuz ilçe temelli analizlerde oy tercihi il geneliyle örtüşmeyen ilçeler de görülebildiğinden, ortaya çıkan örüntü il temelli çalışmalara göre biraz daha karışık ve karmaşıktır.

Bu bağlamda, ilçe temelli analizlerin gösterdiği gibi aynı ile bağlı ilçelerin çoğu oy verme örüntüsü bakımından bir ya da birden fazla kümeye düşmektedir. Bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlara göre, Mersin-Akdeniz, Kocaeli-Dilovası, Konya-Cihanbeyli, Amasya-Gümüşhacıköy, Kırşehir-Boztepe, Nevşehir-Hacıbektaş, Mardin-Yeşilli, Artvin-Hopa, Artvin-Kemalpaşa gibi oy verme örüntüsünün dışında kalan ve genel oy verme örüntüsü içerisinde ayrıksı bir yere sahip ilçeler bulunmaktadır. Benzer bir biçimde, Özözen-Kahraman ve Gültay’ın 2019’da yayımladıkları ilçe düzeyinde 2007 ve sonrasında yapılan dört genel seçim sonuçlarına göre sıra dışı oy verme (aşırı destek) çalışmasında tespit edilen ilçeler ile Tüysüz, Gülmez, Kaya’nın 2020’de yayımladıkları ve 2018 MGS sonuçlarına göre komşu ancak istatistiksel olarak ayrıksı ilçeler büyük oranda aynıdır. İkinci çalışmada tespit edilen ve oy verme örüntüleri eğitim düzeyi unsuruna bağlı olarak komşu ilçelerden ayrıksılaşan ilçelere ilişkin olarak yazarların haklı olarak işaret ettikleri husus ilçeleri farklılaştıran sosyo-ekonomik ve demografik verilere ulaşılabilirlik sorunu önem taşımaktadır. Böylece, bireylerin oy verme tercihleri ile buldukları coğrafya arasında yakın bir ilişki bulunduğu, ortaya çıkan kümelerdeki ilçelerin coğrafi olarak da birbirine yakın, ancak benzeşen ve farklılaşan ilçeler ile oy verme davranışı ve bireylerin yaşadıkları ilçeler arasında da bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Her ne kadar seçim coğrafyası çalışmaları genellikle anakentler gibi son derece farklı yapılarla sahip olan alanlara odaklanmakla birlikte, Türkiye gibi neredeyse tüm coğrafyası oldukça dinamik ve devingen bir ülkede daha küçük yerleşim yerlerinin yaşadıkları dönüşüm seçmen davranışının daha alt düzeyde mekânsal analizini gerektirmektedir. Kentsel dönüşüm, arazi kaybı, iç ve dış göç, çeşitli yatırımlar, kentsel rant gibi farklılaşan araç ve süreçler, seçmen ya da oy verme davranışını etkileyen unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, son genel seçimlerde ilçe temelli oy verme örüntüsünün kaçlı kümeleme analizi yöntemiyle daha ayrıntılı sonuç vereceğini ortaya koyabilmektir. Dolayısıyla, ortaya çıkan örüntülerin oluşmasının nedenleri hakkında yerleşim yeri / mekân / coğrafi tanımlama dışında herhangi bir değişkenle bir ilişki kurulmamıştır. Bu coğrafi örüntüyü coğrafyaya ilişkin hangi sosyo-ekonomik ve demografik değişkenlerin ya da yukarıda sayılan süreçlerin etkilemiş olabileceğine yönelik analizlerin yapılması planlanmaktadır. Böylece, önceki çalışmalarda elde edilen sonuçlar da göz önüne alınarak, Türkiye’de ilçe düzeyindeki seçim coğrafyası kalıplarındaki süreklilik ve değişimler ve bunlara yol açan nedenler irdelenebilecektir.

KAYNAKÇA

- Abadan, Nermin - Yücekök, Ahmet, “1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerin Oy Verme Davranışlarıyla İlgili Bazı Yorumlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1966, S. 4, s. 103-117.
- Agnew, John, “From Political Methodology to Geographical Social Theory? A Critical review of Electoral Geography”, *Developments in Electoral Geography*, Routledge, London, 1990.
- Agnew, John, “Models of Spatial Variation in Political Expression: The Case of The Scottish National Party”, *International Political Science Review*, 1982, S. 6 (2), s. 171-196.
- Akarca, T. Ali - Başlevent, Cem, “Persistence in Regional Voting Patterns in Turkey During a Period of Major Political Realignment”, *European Urban and Regional Studies*, 2011, S. 18, s. 184-202.
- Akengin, Hamza, *Siyasi Coğrafya: İnsan ve Mekân Yönetimi*, Pegem Akademi, Ankara, 2012.
- Anselin, Luc, *Spatial Econometrics: Methods and Models*, Kluwer Academic, Dordrecht, 1988.
- Archer, J. Clark - Taylor, Peter, *Section and Party: A Political Geography of American Presidential Elections, from Andrew Jackson to Ronald Reagan*, Wiley, Chichester, 1981.
- Arturo de Nieves Gutiérrez de Rubalcava - Manuel García Docampo, “The territorial variable in the analysis of electoral behavior”, Report on Spain National Congress of the Asociación Española de Ciencia Política, 2013.
- Aydoğan-Ünal, Betül, “Türkiye Seçmen Tercihlerinin Kümeleme Analizi: 24 Haziran 2018 Seçimleri”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020, S. 39, s. 21-32.
- Bayır, Oğuzhan - Aslan, Emre Ş., “Siyasal Lidere Duyulan Güven Bağlamında Seçmen Davranışı Üzerine Bir Araştırma”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2019, S. 7(2), s. 868-901.
- Baykal, Deniz, *Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1970.
- Bekaroğlu, Edip Asif - Odabaşoğlu Kaya, Gülsen, “Introduction to Turkey’s electoral Geography An Overview Since 1950”, Edip Asif Bekaroğlu ve Gülsen Kaya Odabaşoğlu (eds) içinde, *Turkey’s Electoral Geography Trends, Behaviors, and Identities*, Routledge, London, 2021.

- Berelson, Bernard - Lazarsfeld, Paul F. - McPhee, William N., *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*, University of Chicago Press, Chicago, 1954.
- Bol, Damien - Verthé, Tom, “Strategic Voting Versus Sincere Voting”, *Oxford Research Encyclopedia Of Politics*, 2019, s. 1-20.
- Bourdieu, Pierre, “The forms of capital”, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood, New York, 1986.
- Bulutay, Tuncer - Nuri Yıldırım, “Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimlerinde İktisadi Sebeplerin Önemi Üzerinde Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1968, S. 23(4), s. 103-117.
- Campbell, Angus - Converse, Phillip vd, *The American Voter*, University of Chicago Press, Chicago, 1960.
- Coşkun, Bayram - Çetin, Mehmet Şirin, “Yerel Seçimlerde Seçmen Davranışını Etkileyen Faktörler: Muş Örneği”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, S. 7(6), s. 241-255.
- Cox, Kevin, “The Voting Decision in A Spatial Context”, *Progress in Geography*, 1969, S. 1, s. 81-117.
- Çakmak, Zeki - Uzgören, Nevin - Keçek, Gülnur, “Kümeleme Analizi Teknikleri ile İllerin Kültürel Yapılarına Göre Sınıflandırılması ve Değişimlerinin İncelenmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2015, S. 12.
- Çarkoğlu, Ali - Avcı, Gamze, “An Analysis of the Electorate from a Geographical Perspective”, Sayarı, Sabri - Esmir, Yılmaz (eds), *Politics, Parties and Elections in Turkey*, Lynn Rienner, Boulder London 2002, s. 115-136.
- Çarkoğlu, Ali - Hinich, Melvin, “A spatial analysis of Turkish party preferences”, *Electoral Studies*, 2002, S. 25, s. 369-392.
- Çarkoğlu, Ali, “The Geography of The April 1999 Turkish Elections”, *Turkish Studies*, 2000, S. 1(1), s. 149-171.
- Çarkoğlu, Ali, “The Rise of The New Generation Pro-Islamists in Turkey: the Justice and Development Party Phenomenon in the November 2002 Elections in Turkey”, *South European Society and Politics*, 2002, S. 7(3), s. 123-156.
- Çitçi, Oya, *Yerel Seçimler Coğrafyası 1963-1999*, Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2005.
- Demiralay, Meral - Çamurcu, Yılmaz A., “Cure, Agnes ve K-Means Algoritmalarındaki Kümeleme Yeteneklerinin Karşılaştırılması”, *İstanbul Ticaret Üniver-*

- sitesi Fen Bilimleri Dergisi*, Aralık 2005, S. 4(8), s. 1-18.
- Downs, Anthony, “An economic theory of political action in a democracy”, *Journal of Political Economy*, 1957, S. 65(2), s. 135-150.
- Erdoğan, Emre - Uyan-Semerci, Pınar, “Understanding young citizens political participation in Turkey: does ‘being young’ matter?”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 2016, S. 17, s. 57-75.
- Erdoğan, M. Mustafa, *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinde Seçmen Davranışı: 1970-1990*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Erdoğan, M. Mustafa, “Olağandışı Oy Verme Davranışı ve Mobilize Katılım: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesinde Toplu Oy Veren Köyler Üzerine Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1992, S. 47(1-2), s. 277-310.
- Ergüder, Üstün, “Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri”, Kalaycıoğlu, Ersin – Sarıbay, Ali Yaşar (der.) içinde *Türk Siyasal Yaşamı Değişim ve Süreklilik*, Der Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 361-383.
- Essletzbichler, Jürgen – Moser, Mathias – Derndorfer, Judith - Staufer-Steinnocher, Petra, “Spatial variation in populist right voting in Austria, 2013-2017”, *Political Geography*, 2021, S. 90, s. 1-11.
- Filiztekin, Alpay - Bakış, Ozan, “The Geography of AKP Votes”, *Prepared for the 34th Annual Meeting of the Middle East Economic Association (MEEA)*, January 2014, s. 3-5.
- Forest, Benjamin, “Electoral Geography: From Mapping Votes to Representing Power”, *Geography Compass*, 2017, S. 1(1), s. 1-17.
- Gillian, Lancaster - Green, Mick - Lane, Steven, “Reducing Bias in Ecological Studies: An Evaluation of Different Methodologies”, *Statistics in Society Series A*, 1969, S. 169(4), s. 659-1022.
- Gündem, Fırat, “How Does the Space Impact Voting Behaviour? An Analysis From Turkish General Elections”, Karabulut, Şahin (ed.), *Scientific Evaluation of Economic and Financial Issues: Theory and Practice*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2022, s. 327-354.
- Heinz, Eulau, “The Columbia Studies of Personal Influence: Social Network Analysis”, *Social Science History*, 1980, S. 4(2), s. 207-228, <https://doi.org/10.2307/1171163>. Erişim Tarihi: 25.07.2022.
- Işık, Oğuz - Pınarcıoğlu, Melih, “Bölgesel Siyasi Tercihler ve AKP”, *Toplum ve Bilim*, 2006, S.107, s. 66-86.

Işık, Oğuz - Pıncıoğlu, Melih, “Back to the Year When It All Started: Local Determinants of Party Preferences in 2002 Turkish Elections”, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 2010, S. 27(1), s. 161-183.

İbrahimov, Aydın - Özözen, Selver, “Türkiye’de 1995 Seçim Sonuçlarının Sosyo-Demografik Göstergeleri”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 1999, S. 10, s. 39-52.

Johnston, Ron - Pattie, Charles, *Putting Voters in their Place: Geography and Elections in Great Britain*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

Kalkan, Kerem Ozan - Özen, İlhan Can, “Culture, Socio-Economic Development, and Refugee Immigration: A Spatial Analysis of the 2017 Referendum in Turkey”, 2018, [https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/91532/KalkanOzen_MPSA\(Referandum_Paper\).pdf](https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/91532/KalkanOzen_MPSA(Referandum_Paper).pdf), Erişim Tarihi: 25.07.2022.

Kalaycıoğlu, Ersin, *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983.

Kalaycıoğlu, Ersin, “Elections and Party Preferences in Turkey”, *Comparative Political Studies*, 1994, S. 27(3), s. 402-424.

Kalaycıoğlu, Ersin. “The Shaping of Party Preferences in Turkey: Coping with the Post-Cold War Era”, *New Perspectives on Turkey*, 1999, S. 20, s. 47-76.

Kavianirad, Morad - Rasouli, Majid, “Explanation of Relationship Between Geography and Elections (Electoral Geography)”, *Geopolitics Quarterly*, 2015, S. 10(4), s. 93-108.

İlhan Kaya, “Coğrafi Bağlam, Siyasal Katılım ve Parti Tercihleri: 22 Temmuz 2007 Türkiye Genel Seçimlerine Coğrafi Bir Bakış”, http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/sem5_20.pdf, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

Kaya, Ömer - Toroğlu, Emin - Adıgüzel, Fatih, “2011 Genel Seçimlerinde Partilerin Aldığı Oy Oranlarının İlçeler Örneğinde Mekansal Analizi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 2015, S. 31, s. 1-13.

Kaya Odabaşoğlu, Gülsen, “Gerrymandering in Turkish elections since 1950 (re) setting the rules of the game?”, Bekaroğlu, Edip Asaf - Kaya-Odabaşoğlu, Gülsen (eds.) içinde, *Turkey’s Electoral Geography*, Routledge, London, 2021.

Kemeç, Serkan - Düzgün, Şebnem, Sosyo-Demografik Yapıdaki Mekansal Değişimlerin, Mekansal Regresyon Teknikleri ile Analizi: Eskişehir 2002 Genel Seçim Örneği, 1. Ulusal Uzaktan Algılama - CBS Çalıştay ve Paneli, İstanbul, Türkiye, 27 Kasım 2006. http://uzalcbs.org/wp-content/uploads/2016/11/2006_50.pdf, Erişim Tarihi: 25.07.2022.

- Key, Valdimer Orlando, “A theory of critical elections”, *Journal of Politics*, 1955, S. 17, s. 3-18.
- Key, Valdimer Orlando, *Southern Politics in State and Nation*, Alfred Knopf, New York, 1949.
- Kovalcsik, Tamás - Nzimande, Ntombifuthi, “Theories of the voting behaviour in the context of electoral and urban geography”, *Belvedere Meridionale* 2019, S. 31(4), s. 207-220.
- Krebheil, Edward, “Geographic Influences in British elections”, *Geographical Review*, 1916, S. 2(6), s. 419-432.
- Kumbaracıbaşı, Arda Can, “Cumhuriyet Halk Partisi Oylarının Birikimli Düzey Analizi ve Türkiye’de Merkez Solun Seçim Coğrafyasının İncelemesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 2014, S. 47(4), s. 59-92.
- Laysek, Jakub - Panek, Jiří – Lebeda, Tomas, “Who Are The Voters and Where Are They? Using Spatial Statistics to Analyse Voting Patterns in the Parliamentary Elections of the Czech Republic”, *Journal of Maps*, 2021, S. 17(1), s. 33-38.
- Lazarsfeld, Paul - Berelson, Bernard - Hazel, Gaudet, *The People’s Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*, Columbia University Press, New York, 1968.
- Leib, Jonathan - Warf, Barney, “On the Shores of the Moribund Backwater?: Trends in Electoral Geography Research Since 1990”, *Revitalizing Electoral Geography*, Ashgate, Burlington, 2011.
- Lipset, Seymour - Rokkan, Stein, *Party Systems and Voter Alignments: Crossnational Perspectives*, The Free Press, New York, 1967.
- Martis, Kenneth, “The Original Gerrymander”, *Political Geography*, 2008, S. 27(1), s. 833-839.
- Mayhew, David, *Electoral Realignment: A critique of an American Genre*, Yale University Press, New Haven, 2004.
- Merrill, Samuel - Grofman, Bernard, *A Unified Theory of Voting: Directional and Proximity Spatial Models*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Nijman, Jan - Shin, Michael - Muller, Peter O., *The World Today: Concepts and Regions in Geography, 8th Edition*, John Wiley & Sons, Inc., NJ., 2020.
- Nuhurat, Cenap, “Türkiye Köylerinde Olağandışı Oy Verme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1971, S. 26(1), s. 219-244.

- O’Loughlin, John, “The Electoral Geography of Weimar Germany: Exploratory Spatial Data Analyses (Esda) of Protestant Support For The Nazi Party”, *Political Analysis*, 2002, S. 10(3), s. 217-243.
- Özbudun, Ergun, *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.
- Özen, İlhan Can - Kalkan, Kerem Ozan, “Spatial analysis of contemporary Turkish elections: a comprehensive approach”, *Turkish Studies*, 2016, S. 18(2), s. 358-377.
- Özen, İlhan Can - Kalkan, Kerem Ozan, “Culture, Socio-Economic Development, and Refugee Immigration: A Spatial Analysis of the 2017 Referendum in Turkey”, 2022.
- Özözen-Kahraman, Selver, “Türkiye’de Yerleşim Birimlerinde İdari Statü Değişikliğinin Seçimlere Yansımaları”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 2004, S. 13, s. 69-71.
- Özözen-Kahraman, Selver, *Seçimlerin Mekânsal Analizi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007.
- Özözen-Kahraman Selver, “Türkiye’de Seçmen Tercihlerindeki Değişkenlik (2002-2007-2011 Genel Seçimleri)”, *Coğrafyacılar Derneği Yıllık Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul-Türkiye, 19-21 Haziran 2013, s. 639-647.
- Özözen-Kahraman, Selver - Gültay, Berrin, “Türkiye’de Parti Tercihlerinde Sıra Dışı İlçelerin Belirlenmesi (2007-2015)”, *Amme İdaresi Dergisi*, 2019, S. 52(3), s. 95-122.
- Pattie, Charles - Dorling, Daniel - Johnston, Ron, “The Electoral Geography of Recession: Local Economic Conditions, Public Perceptions and the Economic Vote in the 1992 British General Election”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1997, S. 22(2), s. 147-161.
- Popkin, L., Samuel, *The Reasoning Voter: Communication and Persuasion in Presidential Campaigns*, University of Chicago Press, Chicago, 1991.
- Prescott, Victor - Robert, John, “The Functions and Methods of Electoral Geography”, *Annals of the Association of American Geographers*, 1959, S. 49, s. 296-304.
- Putnam, Robert, “Bowling Alone: America’s Declining Social Capital”, *Journal of Democracy*, 1995, S. 6(1), s. 65-78.
- Riker, William - Ordeshook, C., Peter, “A Theory of the Calculus of Voting”, *American Political Science Review*, 1968, S. 62(1), s. 25-42.
- Robinson, P., John, “Interpersonal Influence in Election Campaigns: Two Step-

- Flow Hypotheses”, *The Public Opinion Quarterly*, 1976, S. 40(3), s. 304-319.
- Sarıman, Güncel, “Veri Madenciliğinde Kümeleme Teknikleri Üzerine Bir Çalışma: K-Means ve K-Medoids Kümeleme Algoritmalarının Karşılaştırılması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Temmuz 2014, S. 15(3), s. 192-202.
- Sauer, O. Carl, “Geography and the Gerrymander”, *The American Political Science Review*, 1918, S. 12(3), s. 403-426.
- Secor, Anna, “Ideologies in crisis: Political cleavages and electoral politics in Turkey in the 1990s”, *Political Geography*, 2001, S. 20, s. 539-560.
- Siegfried, André, *Geographie Electorale de l’Ardeche*, A. Colin, Paris, 1947.
- Siegfried, André, *Tableau politique de la France de l’ouest*, A. Colin, Paris, 1913.
- Siisäinen, Martti, “Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam”, *International Journal of Contemporary Sociology*, 2003, S. 40(2), s. 183-204.
- Şekercioğlu, Eser - Arıkan, Gizem, “Trends in Party System Indicators for the July 2007 Turkish Elections”, *Turkish Studies*, 2008, S. 9(2), s. 213-231.
- Şener, Turan - Çağlar, Nedret, “Genç Seçmenlerin Siyasete Olan İlgileri ve Siyasal Katılım Açısından Kümelenmeleri Üzerine Bir Araştırma”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 2020, S. 10(2), s. 514-531.
- Taylor J., Peter, “Some Implications of Spatial Organization of Elections”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1973, S. 60, s. 121-136.
- Tekeli, İlhan - Gökçeli, Raşit, *1973 ve 1975 Seçimleri Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme*, Milliyet Yayın Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1977.
- Tingsten, Herbert, *Political Behavior: Studies in Election Statistics*, PS King and Son, London, 1937.
- Tobler R., Waldo, “A Computer Movie Simulating Urban Growth in The Detroit Region”, *Economic Geography*, 1970, S. 46(2), s. 234-240.
- Tosun, Tanju - Erdoğan-Tosun, Gülgün, “Voter Preferences in Izmir from the November 3, 2002 to the July 22, 2007 Elections: Has the Election Map Altered?”, *Turkish Studies*, 2008, S. 9(2), s. 247-295.
- Tosun, Tanju - Erdoğan-Tosun, Gülgün - Ünal-Aydoğan, Betül, “The Dynamics of Change and Differentiation in Voter Preferences in the Western Coastal Provinces of Turkey Since the 1980s”, Bekaroğlu, Edip Asaf- Kaya-Odabaşioğlu, Gülşen (Eds.) içinde, *Turkey’s Electoral Geography Trends, Behaviors, and Identities*, Routledge, London, 2021.

- Tuysuz, Suat - Gülmez, Recep, “Instrumentalisation of Gerrymandering in Recentralization in Turkey: The Case of Ankara”, *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 2019, S. 40, s. 139-150.
- Tuysuz, Suat - Gülmez, Recep - Mutlu, Kader, “Seçimlerde Komşusundan Ayrıklaşan İlçeler ve Ayrıklaşmayı Sağlayan Dinamikler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2020, S. 21(1), s. 99-115.
- West, W. Jefferson, “Regional Cleavages in Turkish Politics: An Electoral Geography of the 1999 And 2002 National Elections”, *Political Geography*, 2005, S. 24(4), s. 499-523.
- Williams J. Christopher, “Voting Behavior”, *21st Century Political Science: A Reference Handbook*, SAGE, California, s. 813-821.
- Yalçın, Murat Cemal - Erbaş, A. Erdem, “İstanbul’un Kentsel Büyüme Kademelenmesi ve 1980 Sonrası Yerel Seçim Sonuçları”, *Birikim*, 2004, S. 179, s. 28-42.
- Yiğit, Hasan Hüseyin - Sezgin, Aykut, “Türkiye’de Milletvekili Genel Seçimleri Üzerine Bir Mekânsal Bağımlılık Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019, S. 35, s. 1- 28.
- Zeyneloğlu, Sinan, “İstanbul’un Seçim Coğrafyası: 1999-2002”, *Toplum ve Bilim*, 2006, S. 107, s. 292-305.

1876 ANAYASASI (KANUN-I ESÂSÎ) VE İLK OSMANLI PARLAMENTOSU¹

THE CONSTITUTION OF 1876 (KANUN-I ESÂSÎ) AND THE FIRST OTTOMAN PARLIAMENT

Fatma SARIASLAN²

ÖZET

İlk Osmanlı Anayasası 1876 (1293) Kanun-ı Esâsîsi, Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu durumdan ancak meşruti bir yönetime geçilerek kurtarılabilceği inancına sahip Yeni (Genç) Osmanlılar olarak bilinen Batı eğitimi almış Osmanlı aydınlarının çabalarıyla gündeme gelmiştir. Kanun-ı Esâsî'de aynı zamanda hükümdarın iradesiyle kayıtlı da olsa bir parlamento öngörülmüştür. Bu bağlamda, Kanun-ı Esâsî, hukukî anlamda hükümdarın tek taraflı tasarrufundan kaynaklanan bir metin olmakla birlikte, uzun soluklu Osmanlı yönetim geleneği olan monarşiden meşruti monarşiye evrilme noktasında önemli bir kilometre taşıdır. Bu itibarla çalışmada, Kanun-ı Esâsî ve bu belge bağlamında Osmanlı Parlamentosu, hukuki bağlamın yanı sıra siyasi ve tarihi eksende incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: 1876 Anayasası (Kanun-ı Esâsî), Meclis, Yasama, Meşrutiyet, Yeni Osmanlılar.

-
- 1 Araştırma Makalesi
Makale gönderim tarihi: 03.11.2022
Makale kabul tarihi: 31.01.2023
 - 2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
E-posta: fatma.sariaslan@medeniyet.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9295-6477>

ABSTRACT

The first Ottoman Constitution, Kanun-ı Esâsî 1876 (1293), came to the fore with the efforts of Western-educated Ottoman intellectuals, known as New (Young) Ottomans, who believed that the Ottoman Empire could only be saved from the situation it was in through a constitutional government. At the same time, a parliament was envisaged in the Kanun-ı Esâsî, even if it was registered with the will of the monarch. In this context, although the Kanun-ı Esâsî is a text arising from the unilateral disposition of the ruler in the legal sense, it is an essential milestone in the evolution from the monarchy, a long-standing Ottoman administrative tradition, to the constitutional monarchy. In this respect, in this study, the Kanun-ı Esâsî and the Ottoman Parliament in the context of this document are examined in the political and historical axis as well as the legal context.

Key Words: *The Constitution of 1876 (Kanun-ı Esâsî), Parliament, Legislation, Constitutionalism, Young Ottomans.*

GİRİŞ

En genel anlamıyla “kimin, neyi, ne zaman ve nasıl alacağını” mücadelesi³ olarak tanımlanan siyaset, bağlayıcı karar alma gücü bulunan kurum ve kişilerin toplumun değer ve kaynaklarının nasıl tahsis edileceği ve yönetileceğine ilişkin kararı verdikleri bir bölüşüm sürecidir.⁴ Giddens’in “dönüştürücü kapasite”⁵ olarak nitelendirdiği iktidar ise, içinde bulunulan bağlamı şekillendirme kapasitesi ile ilgilidir ve daha ziyade etki etme ya da başkaları üzerinde otorite ve kontrol kurma kabiliyeti olarak tanımlanır. İktidar sahibi olmak ‘hükmeden’ yani ‘hükümet’ olmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda modern yönetim sistemlerinde hükümetlerin örgütlenme biçimi yasama gücü açısından önemli bir belirleyicidir. Hükümet sisteminin belirlenişi keyfi bir süreç olmayıp tarihsel bağlamı olan, sosyo-politik ve ekonomik dönüşümlerin uzantısı olan bir süreçtir. Ülkelerin ortaya çıkışındaki tarihsel ve özgün dinamiklerin yanı sıra sosyal, siyasal ve de siyasi kültürel yapıları da, kuvvetlerin gerek düzenlenişi gerekse birbirleriyle ilişkilerinin bir uzantısı olarak dağılımları üzerinde belirleyici olmakta ve hükümetlerinin örgütlenme biçimlerinde parlamenter yarı-başkanlık ve başkanlık sistemleri olarak farklılaşmalar gündeme gelmektedir.

Bahsedilen tarihsel bağlam ve sosyo-politik koşulların belirleyiciliği pek tabii Türkiye için de geçerlidir. Dolayısıyla Türkiye’nin ilk anayasası Kanun-ı Esâsî’nin⁶ (KE) ortaya çıkışı da, özellikle III. Selim devrinden itibaren tarihsel bir derinliği olan birtakım siyasal, ekonomik ve toplumsal olay ve olguların sonucunda olmuştur. 1876 (1293) KE’sinin ekseninde ortaya çıkan ilk yapılanmanın, siyasi gücün bürokrasi ile monarşi arasında paylaştırıldığı bir sistem olduğu söylenebilir. KE, hukukî anlamda hükümdarın tek taraflı tasarrufundan kaynaklanan bir “ferman anayasa”⁷ özelliğine sahip olsa da, uzun soluklu Osmanlı yönetim

-
- 3 Harold Laswell, *Politics: Who Gets What, When, How*, Whittlesey House, New York, 1936.
 - 4 David Easton, *A System Analysis of Political Life*, Wiley, New York, 1965.
 - 5 Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, Berkeley, 1984.
 - 6 Bu Anayasa’ya yönelik nitelendirmeler hususunda bkz. Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınevi, Ankara, 1993, s. 4.
 - 7 Kemal Gözler bir anayasanın bir “ferman” ile ısdar edilmesinin, onun “anayasa” olmadığını göstermeyeceğini belirterek, monarşilerde anayasa yapmanın iki usûlünden birincisinin “ferman (*octroi*)” usulü olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz. Kemal Gözler, *Kurucu İktidar*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2016, s. 75-79. Bülent Tanör ise konu ile ilgili olarak, 1876 metninin hukuki açıdan bir ferman anayasa niteliği taşımakla birlikte, bu durumun KE’nin *biçimsel-hukukî* niteliği olup, onun sosyolojik anlamda bir “ihvan” ya da “lütuf” olduğu anlamına gelmediğini; Anayasa metninin içerdiği bölüm ve maddeler uyarınca yani biçimsel olarak gerçek bir anayasa görünümünde olduğunu ifade etmektedir. Bkz.

geleneği olan monarşiden meşrutî monarşiye evrilme noktasında önemli bir kilometre taşıdır. İçerik yönünden ise hakiki anlamda bir meşrutî yönetime geçişi ifade etmekten ziyade, mutlakîyetçi bir yönetimden çıkış anlamına gelmektedir. Böylelikle tesis edilen yarı-meşrutî sistemde sultan, yargı ve kısmen de yasama bağlamında egemenliğin *yegâne* ve *mutlak sahibi* konumundan çıkmaktadır. Kendini sınırlayarak mutlak güç olmaktan çıkan monarşi, *mutedil*, *anayasalı* ve *meclisli* hale gelmekle birlikte, gerçekten *meşrutî*, *anayasal* ve *parlamentar* niteliği haiz bir konuma gelmemektedir.⁸

Buradan hareketle, KE ve Birinci Meşrutîyet parlamenter sistemin gerekliliklerinden olan seçim ve meclis gibi mekanizmaları beraberinde getirmiş olsa da, gerçek anlamda bir parlamenter sistemden söz etmek zordur. Birinci Meşrutîyet'in, kanun tekliflerinin Sultan tarafından uygun bulunması koşulu ve bakanların hükümdardan başka kimseye karşı sorumlu olmayışları nedeniyle parlamenter sistemden ziyade, "parlamentonun varlığı ile yumuşatılmış mutlak hükümdarlık" olarak nitelendirilebilecek bir sisteme yaklaştığı söylenebilir.⁹ Nitekim parlamenter sistemin inşası ancak 1909 değişiklikleri ile mümkün olacaktır.

Çalışmada, KE ve bu belge bağlamında Osmanlı Parlamentosu, hukuki bağlamın yanı sıra siyasi ve tarihi eksende incelenmektedir. Bu çerçevede ilk bölümde Birinci Meşrutîyet dönemine ve KE'nin oluşumuna yol açan tarihi süreç, dönemin düşünsel zeminini de içerecek şekilde ele alınmaktadır. İkinci bölümde, KE'nin hazırlanış sürecine ve kuvvetler ayrılığı bağlamında niteliğine değinilmekte, üçüncü ve son bölümde ise yasama organı olarak ilk Osmanlı parlamentosunun işleyişine yer verilmektedir.

1. KANUN-I ESÂSÎ'YE GİDEN SÜREÇ

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı devlet düzeninin bekası padişah, ulema, asker arasındaki uyuma bağlıydı. Gerileme ve dağılma dönemi diye adlandırılan dönemlerde bu kurumlarda ve aralarındaki ilişkilerde bozulmalar başladığı görülmekteydi.¹⁰ Her mutlak monarşi gibi Osmanlı yönetiminin etkin olması da büyük ölçüde hükümdarların kişisel yeteneklerine bağlıydı. Ancak Kanuni devrinden XVIII. yüzyılın sonuna kadar dört sultan hal'edilmiş, beş tanesi de tahttan in-

Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 102.

8 Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal...*, s. 114.

9 Kenan Olgun, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", *İlmî Araştırmalar*, S. 7, 1999, s. 157.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 54-100.

dirilmişti. Böylece hükümdarlık müessesesinin yıpranmışlığı belirginleşmişti. Ulema sınıfı ise elinde bulundurduğu şeriat yorumculuğu tekeliyle çağın gerektirdiği değişime ve yeniliğe kapalı bir tutum sergilemiş; yeniçeri ocağı da çoktan yozlaşmış, amacından sapmıştı.¹¹ Ayrıca bazı dönemlerde ileri gelen devlet adamlarının oluşturduğu askerî cunta, yeniçerileri padişah ve sadrazam devirmede kullanmışlardı. Dolayısıyla daha önceleri Osmanlı devlet düzeninin işleyişini sağlayan padişah - ulema - asker (yeniçeri) uyumunun yerini XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çatışma durumu almıştı. Ayrıca Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan Divan-ı Hümayun “yükseliş” dönemindeki işlevini yitirmiş, diğer kurumlar gibi etkinliğini kaybetmişti. İdarede meşveret usulü terkedilmiş, kapalı kapı siyaseti benimsenmiş, devlet meseleleri sadece padişah ve sadrazam arasında görüşülmeye başlanmıştı. XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi bütünlüğü de tehlikeye düşmeye başlamıştı. Zira sadece imparatorluğun merkez teşkilatı yıpranmamış diğer tehdit unsurları da belirginleşmişti. Tehditler başlıca iki kaynaktan gelmekteydi: Feodal hareketler ve Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan ulusal hareketler.¹² İmparatorluğun bu tehditler karşısında kayıtsız kaldığı iddia edilemeyeceği gibi alınan önlemlerin ya da getirilen çözüm önerilerinin etkili olduğunu söylemek zordur. Şöyle ki XVIII. yüzyılın sonu XIX. yüzyılın başlarında III. Selim’in saltanatı (1789-1808) ve ıslahatlarıyla başlayan ve daha sonra, çözüm arayışlarının ve iyi niyetli çabaların ortaya konulduğu, birçok badire ve zorluğun yer aldığı “imparatorluğun en uzun yüzyılı”¹³ yaşanmaya başlamıştır. Ancak söz konusu ıslahatlar da kendinden önceki diğer denemeler gibi devletin geneline yayılamamış, sadece belirli bir çevre tarafından destek görmüştür. Zira müesses devlet nizamının etkili bir kısmı ve özellikle yeniçeriler reform karşıtı bir tutum içindeydiler. Her şeye rağmen, III. Selim bu bozuk düzen ile ancak Batı eksenli reformlar vasıtasıyla mücadele edilebileceği kanaatiyle Ebûbekir Râtîb Efendi’yi Avrupa kurumlarını öğrenmek amacıyla Avusturya’ya gönderir.¹⁴ Devlet ricalinden de ıslahat lâyhaları hazırlanmasını talep eder.¹⁵ Bundan maksat, ıslahat çalışmalarını devletin tümüne mâletmektir. Kendisine yirmi iki layiha sunulur, bunlar çerçevesinde bazı yenilik kararları alınır: Nizam-ı Cedid ordusunun kurulması, Meclis-i Meşveret’in oluşturulması, ayanların eskiden olduğu gibi seçimle işbaşı-

11 Metin Kunt, “Siyasal Tarih (1600-1789)”, *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, (Der. Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 27.

12 Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal...*, s. 15-16.

13 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

14 Cahit Bilim, “Ebubekir Ratıb Efendi, Nemçe Sefaretnamesi”, *Bellekten*, C. 54, S. 209, 1990, s. 262-263.

15 Siyasetnâme geleneğinin bir uzantısı olarak düşünülen III. Selim devri lâyiha literatürü hakkında bkz. Fatih Yeşil, “III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar”, *Bellekten*, C. 76, S. 275, 2012, s. 75.

na gelmeleri, şehir yöneticisinin (kethüdâsının) halk tarafından seçilmesi, Avrupa başkentlerinde daimi elçiliklerin açılması gibi. Lâkin bu tekliflerin çoğu devletin yapısının yıpranmışlığı nedeniyle etkin bir biçimde uygulanamamıştır.

Öte yandan III. Selim'in iyileştirmelerinden olan Batı tipi bir ordunun kurulması ve bu amaç için Fransız uzmanlardan faydalanılması çabası, Osmanlı'da Batı değerleri ekseninde bir asker aydın tipinin oluşmasına neden olmuş; daimi elçiliklerde görevlendirilen genç kadrolar da Batı düşüncesinin tanınmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Asker ve sivil bürokrasinin temelini oluşturduğu Batı yanlısı aydınlar ve bunlardan sonra gelen takipçileri Osmanlı'nın son dönemine damgalarını vurmuşlar, muhtelif fikrî akımlara ve tarihi vakıalara önderlik etmişlerdir.

III. Selim'in reformları, özellikle Osmanlı'nın merkezî otoritesinin zayıflamasından yararlanan yeniçeriler, güçlü derebeyleri ve ulema gibi unsurların muhalefetini uyandırmış ve Nizam-ı Cedîd adı altında yapılan tüm yenilikler Kabakçı Mustafa İsyanı ile son bulmuştur. Nitekim bu isyanla III. Selim tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa geçirilmiştir (1807). Fakat olaylar burada kalmamış, yenilik yanlısı Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa ile "Rusçuk Yârani" (Dostları) adıyla bilinen ve Alemdar Paşa'yı yönlendiren grup¹⁶ karşı bir hareketle, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak istemişlerdir.¹⁷ Zira Alemdar Mustafa Paşa'nın bu isteğini anlayan IV. Mustafa, tahta geçebilecek olan III. Selim ve bir diğer taht adayı olan Şehzade Mahmud'un idam emrini vermiştir. Nitekim III. Selim öldürülmüş, ancak II. Mahmud zorlukla kaçırılarak kurtarılmıştır. III. Selim'in öldürülmesinin ardından Alemdar Mustafa Paşa, 28 Temmuz 1808'de II. Mahmud'u tahta çıkarmış ve kendisi de sadrazam olmuştur.

1.1. İktidarın Sınırlandırılmasına İlk Teşebbüs: Sened-i İttifak

II. Mahmud'un padişahlığı süresince (1808-1839) reform hareketleri sürmüştür. Bu manada Sened-i İttifak fevkalâde önemlidir.¹⁸ Bir tarafta ayanlar diğer tarafta Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa liderliğindeki devletin ileri gelenlerinin

16 Abdullah Râmiz, Mehmed Tahsin, Mustafa Refik, Mehmed Said Galib ve Mehmed Emin Behiç efendilerden oluşan grup. Nizam-ı Cedid taraftarlarının önde gelenleri Kabakçı Mustafa ayaklanmasında öldürüldüklerinden, bu gizli grup, ikinci derecedeki mensupları tarafından meydana getirilmiştir.

17 Kalost Arapyan, *Rusçuk Ayanı Mustafa Paşa'nın Hayatı ve Kahramanlıkları*, (Çev. Esat Uras), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943, s. 7.

18 Sened-i İttifak'ın tam metni eksiksiz ve hatasız olarak ilk kez 1998 gibi geç bir tarihte yayımlanmıştır. Bkz. Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", İslam Araştırmaları Dergisi, S. 2, 1998, s. 209-222.

olduğu 29 Eylül 1808 tarihli “meşveret-i amme” adıyla bilinen toplantıda alınan kararların yirmi beş kişi tarafından imzalanmasıyla ortaya çıkan Sened-i İttifak’ı II. Mahmud tahta çıkarken bir Hatt-ı Hümayun ile onaylamıştır.¹⁹ Sened-i İttifak, bazı araştırmacılar tarafından Türkiye’de anayasal hareketlerin başlangıcı olarak değerlendirilmekte; aynı zamanda İngiltere’de Kral John ve soylular arasında akdedilen 1215 tarihli Magna Carta’ya da benzetilmektedir.²⁰ Ocakların uslandırılması, ayanların merkeze sadakat sözü, merkez örgütünün ayanlara güvence vermesi şeklinde özetlenebilecek olan Sened-i İttifak, Alemdar Mustafa Paşa’nın yeniçeriler ve diğer muhaliflerce başlayan ayaklanma neticesinde 16 Kasım 1808’de öldürülmesiyle vasisini kaybetmiş; daha sonra da ayanların ekserisi tarafından sahip çıkılmadığı için²¹ hiçbir pratik boyut kazanmadan kullanımdan kaldırılmıştır.²²

1.2. Anayasal Düzene Doğru Reform Hareketleri: Tanzimat Süreci

Osmanlı devlet adamları XIX. yüzyılın başlarından itibaren, Batılı devletlerin üstünlüğünün gün geçtikçe arttığını daha iyi kavramışlar ve Batılılaşma siyasetiyle bu durumun üstesinden gelmeye çalışmışlardır.²³ Bu dönem uygulanan siyaset, devletin eski gücünün yeniden kazandırılmasına yönelikti. Bu siyasetin temel hedefi Batılı yöntem ve kurumları alarak devlet yönetimini verimli hale getirmektir.

II. Mahmud da tıpkı III. Selim gibi, İmparatorluğun mevcut durumundan reform hareketleriyle çıkılabileceğini düşünmüştü. Yeniliklerin başarılı olabilmesi için yalnızca askerî alanda değil, diğer kurumları da içerecek şekilde yapılması gerektiğine inanan²⁴ Sultan II. Mahmud, III. Selim’in yumuşak ve kararsız tavrına

19 Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin, Bursa, 2019, s. 21.

20 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: Arba Yayınevi, 1996, s. 25; Sina Akşin, “Sened-i İttifak ile Magna Carta’nın Karşılaştırılması.” *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1992, s. 115-123; Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1982, s. 38-39; Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, s. 18.

21 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdâr Mustafa Paşa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1942, s. 143-144.

22 Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1940, s. 5.

23 Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salıhoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.15.

24 Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. 2*, (Çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 1983, s. 25.

karşın daha katı ve radikal bir siyaset izlemiş; merkezileştirme politikalarını öne çıkarmıştır.²⁵ III. Selim'i tahttan indirmiş olan derebeyi-ulema-yeniçeri koalisyonunun hâkimiyetini gören ve böylesi bir tehlikeyi bertaraf etmek isteyen II. Mahmud merkezileşmeye ağırlık vermiş ve hükümdar otoritesini felç etmeye çalışan merkezkaç siyasal güçlerin üzerine kararlı bir şekilde yürüme gerekliliğini kavramıştır.²⁶ Bu çerçevede üçlü bir güçlendirme modeli uygulanmıştır: Devlet-toplum ilişkilerinde, devlet; merkezi otorite-mahalli otorite ilişkilerinde, merkezi otorite; saray, sadrazam, ordu, ulema gibi merkez güçleri arasında saray güçlendirilmiştir. Hükümet işlerinin reformu ve merkezileşmenin gerektirdiği yeni idarî organlar ihdas edilmiştir. Klasik dönem kurumlarından biri olan Divan işlevini yitirmiş olduğundan, hükümdara karşı sorumlu 'kabine usulü'ne geçiş, yani nâzırlıkların kurulması ve birtakım meclislerin teşekkülü de bu dönemde olmuştur. Bu bağlamda, örneğin 1838'de reformları planlayıp, bunların uygulamalarını denetleyen yüksek devlet organı olarak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye tesis edilmiştir. Yine Dar-ı Şura-yı Askeri ve Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbiâlf bu dönemde teşkil edilen önemli meclislerdir.

Genel olarak değinilen bu uygulamalar yeni açılımlara önyak olmuşlar, tarihimizde bir dönüm noktası olarak nitelendirilen Tanzimat'ın ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Anlaşılacağı üzere Tanzimat süreci kendiliğinden başlamış bir hareket değildi. Bu sürecin beslendiği kaynak II. Mahmud dönemi reformları olmuştur. 1839'da babasının ölümü üzerine, tahta geçen Abdülmecit döneminde de babasının başlattığı yeniliklere devam edildi. Devletin selametini batılılaşmakta gören Tanzimat ricalinin en büyük gayesi de kendi deyimleriyle "civilisation"a kabul edilmek", yani Batı medeniyetine dâhil olabilmektir.²⁷ Nitekim Tanzimat devri, hariciye nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın 3 Kasım 1839 tarihinde Topkapı Sarayı'nın Gülhane meydanında²⁸ Padişah'ın bir irade-i seniyesini okumasıyla fiilen başlamıştır. Bu irade-i seniye, Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak isimlendirilmiştir.

25 Nitekim II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen yeniliklerin, 1871'den sonra Abdülaziz ve 1878'den sonra da II. Abdülhamid'in kişisel egemenlik dönemlerine ortam hazırladığı ileri sürülmüştür. Bkz. Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 48.

26 William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 89.

27 Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma...*, s. 65.

28 Tanzimat Fermanı çoğunlukla zannedildiği gibi Gülhane Parkı'nda değil, Topkapı Sarayı'nın Marmara Denizi tarafındaki dış bahçeleri arasındaki 'Gülhane' adıyla anılan meydana ilan edilmiştir. O dönemde bu meydana sarayda görevli ağalar tarafından spor gösterilerinin düzenlendiği bilinmektedir. Bkz. "Siyasal ve Toplumsal Olaylar Kronolojisi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1454.

Osmanlı modernleşmesinin manifestosu niteliğindeki Tanzimat Fermanı yani Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Osmanlı tarihinde ilk defa geçmişi dikkate alan ve geleceğini bu şekilde inşa eden idarecilerin fikirlerini yansıtarak; klasik ıslahatçıların tersine, bir restorasyondan ziyade, yeni bir düzenlemeyi öngörmüştür.²⁹ Ferman, bundan sonra hayata geçirilecek olan yeniliklerin ipuçlarını vermiş; reformlar da onun uygulayıcıları olmuştur. Bir başka deyişle, Gülhane’de okunan ve devletin resmî gazetesi Takvim-i Vekâyi’de yayınlanan bu tarihî Hümayun, Tanzimat devri yeniliklerine kılavuzluk etmiştir.³⁰ 18 Şubat 1856’da ise Tanzimat Fermanı’nı teyit eden ve vaatlerini genişleterek birçok açıdan onu bütünleyen bir İslahat Fermanı ilan edilmiştir.

Estirdiği reform rüzgârlarına karşılık Tanzimat süreci, Mustafa Reşit Paşa ile talebeleri Âli ve Fuad Paşaların vefatlarıyla sonlanmıştır.³¹ Nitekim 1871 yılında

29 Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun ..., s. 100.

30 Mustafa Reşit Paşa, Ahmet Cevdet Paşa ile (Mehmed Emin) Ali Paşa ve (Keçecizade) Fuad Paşa’nın başını çektiği Tanzimat devrinin ana eğilimleri şu şekilde izah edilebilir: İlk olarak devlet yönetimi ile ilgili mevzularda genel eğilim, iktidarın kendi kendini sınırlandırması (*auto limitation*) şeklinde tecelli etmiştir. Bu sınırlama “yasa üstünlüğü” ilkesi çerçevesinde olmuştur. İkinci olarak; Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Dar-ı Şura-yı Askeri ve Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî gibi yasaların hazırlanmasında etkili olmaya başlayan meclisler sayesinde, kolektif karar alma usulleri ile danışma usulü fonksiyonel olarak etkinlik kazanmıştır. Bkz. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...*, s. 74. Üçüncü olarak uyruklar arasında eşitlik, diğer bir ifadeyle yönetimde eşitlikçi uygulamalar esas alınmaya başlanmıştır. Dördüncü olarak; Gülhane Hatt-ı Hümayunu, tüm noksanlıklarına rağmen, imparatorluk döneminde kişi hak ve özgürlüklerinin düzenlendiği ilk belge olmuştur. Kişi dokunulmazlığı, mal güvenliği, askerlik hizmetinde iyileştirme (adalet ve eşitlik temelinde) bunlardan başlıcalarıdır. Beşinci olarak; Tanzimat’la yapılan bir diğer iyileştirme mutlakiyete yol açan mekanizmalardan biri olan “kul sistemi”nin kaldırılarak karar alma sürecinde bürokratların etkinliğini ve onların güvencesini artıran bir ortamın sağlanmış olmasıdır. Altıncı olarak; basının iktidar tekeline yumuşatması yine bu dönemin önemli aksiyonlarından (Bununla birlikte, iktidar basına müdahaleye çalışmış; zira Tanzimat’ın en önemli sonuçlarından biri olan “kanunlaştırma” (*codification*) hareketleri bağlamında, yayım hayatını kısıtlamaya yönelik bazı düzenlemeler de yapılmıştır. Bunlara örnek olarak 1857 Basımhane Nizamnamesi ve ardından çıkarılan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi verilebilir). Yedinci olarak; Tanzimat’la birlikte sivil otoritenin askeri otoriteyi denetim altına alması söz konusu olabilmıştır. Türk modernleşmesinin ana belirleyicisi olması bakımından Tanzimat süreciyle birlikte Batı’nın Osmanlı üzerindeki etkisi artmıştır. 1856 Paris Konferansı ve 1856 İslahat Fermanı bu minvalde Batı’nın ilk ve doğrudan etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak; taşrada değişik kademelerde seçimle işbaşına gelen meclislerin teşekkülü yine bu dönemin katkısıdır.

31 Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal...*, s. 88. Öte yandan Şerif Mardin, “Tanzimat dönemi”nin 1839-1878 yılları arasındaki zaman dilimini belirtmek için kullanıldığını yazmaktadır. Bkz. Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev. Mümtaz’er Türköne vd.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 9. Ne var ki 1871 yılında İngiltere ve Fransa’nın Tanzimat uygulamalarından desteklerini çekmeleri, Mahmud Nedim Paşa’nın Rus

Âli Paşa'nın hayatını kaybetmesiyle yerine Mahmud Nedim Paşa sadrazam olmuş ve böylece devlet yönetiminde reformcu çizgiden uzaklaşarak daha klasik bir tavır benimsenmeye başlanmıştır. Bu durum toplumsal rahatsızlıkları ve tepkileri beraberinde getirmiştir. Öyle ki, bu süreçte derin bir muhalefet hareketi başlamış; bunlardan ilk ve en önemlisi Genç (Yeni) Osmanlılar olmuştur. 1865'te Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan bu yeni hareket, XIX. yüzyıl anayasal demokrasi-sine dayalı politikalar uygulanmasını ve böylelikle reformun ileriye götürülmesi-ni isteyen aydınlardan müteşekkildi. Bu yeni oluşum ilk Osmanlı Anayasası olan 1876 Anayasası'nın (Kanun-ı Esâsi) hazırlanmasında önemli rol üstlenecekti.³²

1.3. Tanzimat Süreci Entelektüel ve Siyasi Hareketleri: Yeni (Genç) Osmanlılar

1865'te İstanbul'daki Belgrad Ormanı'nda piknik yapan altı genç, Yeni Osmanlılar olarak tarih sahnesine çıkacaktı.³³ Hareketin mensupları, deneyimlerini ya Avrupa'daki daimi elçiliklerde ya da Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda kazanmışlardı. Bu nedenle Yeni Osmanlıların birçoğu, imparatorluğun dış işlerinin yürütülüş şeklini öğrenmenin yanı sıra Batılı siyasi sistemleri de yakından tanıma olanağına sahip olmuştu. Batı tarzında yetişmiş bu nesil, İmparatorluğun modernleştirilmesine Reşit Paşa'nın bırakmış olduğu yerden devam eden Âli Paşa³⁴ ve Fuad Paşa gibi isimleri hedef almışlardı. Nasıl ki Âli ve Fuad Paşalar kendi devirlerinde ziyadesiyle ılımlı bir reformcu olarak gördükleri Reşit Paşa'yı eleştirdilerse, kendileri de yeni nesil siyasi muhaliflerce benzer şekilde tenkit edilmişlerdi.³⁵

Cemiyet önceleri İttifak-ı *Hamiyyet* adı altında faaliyet gösterirken, 1867 yılında başarısız bir darbe girişiminin ardından Ziyâ Paşa, Nâmık Kemal, Ali Suâvi ve Şinasi gibi dönemin kimi entelektüelleri Avrupa ülkelerine giderek faaliyetlerini

yanlısı siyaset izlemesi, bizi Tanzimat devri için yapılan “son” arayışlarında Ali Paşa'nın ölümüyle sonlandığı kanaatine ulaştırmaktadır.

- 32 Şerif Mardin, “Fransız Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkisi”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi*, (Der. Hamit Emrah Beriş), TBMM Yayınları, Ankara, 2022, s. 57.
- 33 Genç (Yeni) Osmanlılar hareketi olarak başlayarak sonradan İttihat ve Terakki (Jön Türkler) hareketine dönüşen hareketin ayrıntıları için bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara, 2017.
- 34 Özellikle yazılı basın üzerindeki baskı nedeniyle Âli Paşa'ya karşı ortak bir rahatsızlık duyuluyordu. Nitekim hükümete karşı yapılan eleştirilerin basında yer almasıyla birlikte, ilk sansür nizamnâmesi olarak kabul edilen Kararnâme-i Âli neşredilmişti (5 Mart 1867). Bkz. Kemal Beydilli, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Ankara, 2013, s. 431.
- 35 Mardin, *Yeni Osmanlı...*, s. 17-19.

burada sürdürmüşlerdir. Yurt dışında Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın hem maddi hem de manevi olarak himaye ettiği bu aydın grubu daha sonra 'Yeni Osmanlılar' veya 'Genç Osmanlılar' olarak anılmıştır. 'Genç Osmanlılar' ifadesi, 'Genç İtalya' ve 'Genç Almanya' hareketlerinden etkilenecek Mustafa Fâzıl Paşa tarafından yaygınlaştırılmıştı.³⁶

Yeni Osmanlılar, ortak bir noktadan hareket etmelerine ve aynı amaca yönelmelerine rağmen teferruat ve usul üzerinde ayrılmaktaydılar.³⁷ Esasında hepsi aynı düşünce şemsiyesi altında olsalar da, Osmanlının modern çağda mevcudiyetini sürdürmesinin yollarını farklı konumdan hareketle aramaktaydılar. Nitekim Yeni Osmanlı düşüncesinin öncülerinden Namık Kemal daha çok yeni bir siyasetin genel ilkelerini teorik düzlemde tanımlamak çabasıyla hürriyet yanlısı yazılar kaleme alıp hep bu düzeyde entelektüel bir mücadeleyi tercih ederken; Ali Suavi, Çırağan Sarayı Vak'asını³⁸ gerçekleştirecek kadar eylemciydi. Keza Ziya Paşa 'yapılabilir' bir devlet reformunun peşinde olan pragmatist bir reel-politikacıydı.³⁹ Nitekim Yeni Osmanlılar hareketinin farklı temsilcilerinin farklı eğilimlerinin dengelenmesi ihtiyacı, daha sonra gündeme gelecek olan 1876 Anayasası'nın da özgünlüğünü sağlayacak unsurlardan biri olacaktı.⁴⁰

Bu hareketin mensupları 1876'da KE'nin ilanına kadarki ilk mücadeleye ivme kazandırmışlar, kendilerinden sonrakilere bir altyapı hazırlamışlardı. Onlar liberalizm ve milliyetçilik gibi düşünce akımlarını Müslüman Osmanlı tebaasına ilk olarak tanıtan isimler olmuşlardır. Bu fikirlerin İslam diniyle uzlaştırılmasına, böylelikle İslamiyet'e mensup toplum açısından daha kolay benimsenir hale getirilmesine çalışmışlardır. Böylelikle bu fikirlere dayanan somut talepler ortaya çıkmaya başlamıştır. Anayasal ve parlamenter bir yönetim, bu taleplerin temelini oluşturmuştur.

36 Zürcher, *Milli Mücadelede...*, s.23.

37 Enver Ziya Karal'a göre bu ayrılık o kadar derindi ki, her bir şahsiyet ayrı bir kutuptu. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876 - 1907)*, C. 8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 498.

38 Tahta çıktıktan üç ay sonra zihni ve ruhi sağlık sorunları nedeniyle hal' edilerek (31 Ağustos 1876) Çırağan Sarayı'nda kalmaya başlayan V. Murad'ın kaçırılması girişimi. 20 Mayıs 1878'deki bu girişim kanlı bir biçimde bastırılmıştır.

39 Şerif Mardin, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C. 1, (Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 49.

40 Cemil Koçak, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce...*, C. 1, (Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 82.

1.4. Tanzimat Sürecinin Anayasa Talebine Dönüşümü

Siyasi ve sosyal alanda süregelen memnuniyetsizliğin ve aynı zamanda Abdülaziz'in itibar kaybının yaşandığı bir ortamda, İstanbul medreselerinde okuyan talebelerin büyük ölçüde Midhat ve Hüseyin Avni Paşalar'ın kışkırtmasıyla 10 Mayıs 1876 günü yapacakları nümayişlerle başlayan ve *Talebe-i Ulum* hareketi olarak bilinen olaylar⁴¹, 12 Mayıs'ta kabine değişikliğine yol açacak⁴²; 30 Mayıs 1876 tarihine gelindiğinde ise Osmanlı-Türk tarihinde “darbe” nitelendirmesini hak eden ilk siyasi harekete dönüşecektir.⁴³

Abdülaziz'in tutuklanarak tahttan indirilişi⁴⁴ ve yerine yeğeni Şehzade Mehmed Murad yani V. Murad'ın⁴⁵ tahta geçirilmesiyle Mithat Paşa liderliğinde gelişen bu muhalif akım daha da ivme kazanmıştı. Esasında KE ve Meclis-i Meb'ûsan vaatlerinin ilk kez yer aldığı metin, V. Murad'ın 1 Haziran 1876'da tahta çıkış hattıydı ve Mithat Paşa tarafından hazırlanmıştı.⁴⁶ Nitekim V. Murad'ın padişahlığı döneminde Anayasa çalışmalarına başlanmış ve KE için ön hazırlıklar yapılmış fakat bir sonuç alınamamıştı.

-
- 41 Edhem Eldem, “Resimli Basında 1876 Darbesi”, *Osmanlı'dan Günümüze Darbeler*, (Haz. Mehmet Ö. Alkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 33.
- 42 Mahmud Nedim Paşa yerine sadrazamlığa Mütercim Mehmed Rüştü Paşa, seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa şeyhülislamığa Hasan Hayrullah Efendi getirilirken, Mithat Paşa ise Meclis-i Vükela memurluğuna getirilmiştir. “Erkân-ı Erbaa” (dört devlet adamı) olarak bilinen bu ekip, asıl amaçları olan Abdülaziz'i devirme planlarını gerçekleştirmeye koyulmuşlardır.
- 43 Yarattığı olduğu değişim ve dönüşüm Osmanlı-Türk anayasa tarihi açısından her ne kadar belirleyici ve önemli olsa da, 30 Mayıs 1876'da gerçekleştirilen ve Abdülaziz'in tahttan zorla indirilmesiyle sonuçlanan bu olay darbe niteliği taşımaktadır. Nitekim Mehmet Ö. Alkan bu olayı Türkiye tarihinin ilk “modern” darbesi olarak değerlendirmektedir. Literatürde 1876 ve 27 Mayıs'ın olumlu bir şekilde ele alınıp “iyi darbe” kategorisine yerleştirildiğine dikkat çeken Alkan, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinin “kötü darbe” olarak anıldığına; oysa her birinin demokrasi dışı iktidar elde etme yolu olması itibarıyla, öyle ya da böyle darbe olduğuna, darbenin iyisi-kötüsü olamayacağına vurgu yapmaktadır. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, “Önsöz: Darpsız Darbesiz Demokrasi...”, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. vii.
- 44 Abdülaziz önce Topkapı Sarayı'na, ardından da Çırağan Sarayı'na hapsedilmiş, 4 Haziran 1876'da ise hâlâ şaibeli sayılan bir şekilde bileklerini keserek intihar etmiş; cenazesi Çemberlitaş'taki II. Mahmud türbesine defnedilmişti.
- 45 Edhem Eldem Şehzade Murad'ın yıllardır bu olasılık için düşünülen ve hazırlanan bir isim olduğuna dikkat çekmektedir: “*Zaten meşru veliaht olmasının dışında 1872'de masonluğa kabul edilmiş ve dönemin “Genç Türkiye” hareketinin önemli üyeleriyle temasta bulunmuş olması, onu meşruiyet sınırları içinde kalacak olan liberal ve meşruti bir siyasal değişimin kilit ismi haline getirmişti.*” Eldem, “Resimli Basında 1876...”, s. 33-34.
- 46 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 304.

31 Ağustos 1876'da, V. Murad'ın ruhî sağlık problemleri nedeniyle tahttan indirilmesinden sonra II. Abdülhamid⁴⁷ bir anayasanın yapılacağını, bir parlamento ve sorumlu bir bakanlar kurulu oluşturulacağını sözünü vererek tahta çıktı. 23 Aralık 1876 (7 Zilhicce 1293) tarihinde de Heyet-i Vükelâ'dan geçen KE metni, padişahın onayından sonra Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olarak ilân edildi.⁴⁸ Artık Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıl başlarında başlayan Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile ivme kazanan Batılılaşma ve reform süreci 1876 KE'si ile yeni bir aşamaya geçmiş oldu.⁴⁹

1. 1876 ANAYASASI (KANUN-I ESÂSÎ)

1.1. Kanun-ı Esâsî'nin Hazırlanışı ve Niteliği

Yukarıda da değinildiği üzere, V. Murad'ın tahta çıkmasından itibaren Anayasa çalışmalarına başlanmıştı. Muhtelif anayasa taslakları mevcuttu; ancak bunların arasından öne çıkan Midhat Paşa'nın "Kanun-ı Cedit" adındaki elli yedi maddelik taslağıydı. II. Abdülhamid aynı zamanda Said Paşa'ya Fransız anayasalarını da (1814, 1830 ve 1875) Türkçe'ye tercüme etme görevini vermişti. Bu tercümelemlerle birlikte ikinci bir taslak hazırlandı. Sonunda nihai metnin hazırlanması amacıyla II. Abdülhamid'in iradesi ile Cemiyet-i Mahsûsa adıyla Server Paşa'nın başkanlığında askerler, bürokratlar ve ulemeden müteşekkil yirmi sekiz üyeli bir kurul oluşturuldu. Bu süreçte önceki taslakların yanı sıra Belçika, Polonya ve Prusya anayasalarından da faydalanıldı. Hazırlanan nihai metin Sadrazamlığa getirilmiş olan Midhat Paşa başkanlığındaki bakanlar kurulunda görüşülerek kabul edildi ve sultanın onayına sunuldu.⁵⁰ Nihayet Mithat Paşa'ya hitaben kaleme alınmış 7 Zilhicce 1293 tarihli irade-î seniye ile padişah tarafından tasdik olundu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu tarafından Batı'daki modern anayasa hukuku gelişimine katılmanın ilk vesikası olan 1876 (1293) KE'si yürürlüğe girmiş oldu.⁵¹

47 Midhat Paşa ve yakın arkadaşlarından müteşekkil bürokrat kesim Abdülhamid'e, V. Murad'a güvendikleri kadar güvenmiyorlardı. Ancak iki taraf için de fazla seçenek yoktu. II. Abdülhamid ile Midhat Paşa vasıtasıyla görüşülmüş, iki taraf da anlaşmaya varmıştı. Meşrutiyete dayalı bir yönetimin tesis edilmesini isteyen ve bu nedenle Abdülaziz'i bile isteyerek, V. Murad'ı ise zorunluluktan tahttan indiren Midhat Paşa II. Abdülhamid'e, önce, V. Murad'ın sağlık durumu düzelinceye kadar, deyim yerindeyse "vekil paşalık" önerir. Ancak veliâht Abdülhamid, böyle bir şeyin Osmanlı geleneğinde olmadığını sadece sultan olarak tahta çıkabileceğini söyler.

48 Osmanlı İmparatorluğu'nda hukukî ve siyasi manada önemli bir kilometre taşı olan KE tarih sahnesine çıktığı 1876 yılı, Davison'un tabiriyle "üç padişahlı yılı"dı (Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid). Bkz. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, s. 324.

49 Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 118.

50 a.k., s. 101.

51 Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri",

1.2. Kanun-ı Esâsî ve Kuvvetler Ayrılığı

KE’de⁵² yasama, yürütme ve yargı ayrı ayrı düzenlenmiş olmakla birlikte, bilinen anlamıyla kuvvetler ayrılığından söz etmek mümkün değildir. Zira ferman özelliği taşıyan bu anayasada bütün kuvvetler hâlâ padişahın uhdesine bırakılmıştı. Nitekim KE metninde padişahın sorumluluğuna dair herhangi bir hüküm bulunmamakta, hatta “*Zatı hazireti Padişahinin nefsi hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür*” diyen 5. madde ile adeta padişahın sorumsuzluğu pekiştirilmekteydi.⁵³ KE’nin 7. maddesinde vekillerin tayin ve azlinin, yabancı devletlerle sözleşme yapılmasının, savaş ve barış ilânının, hutbelerde isminin okunmasının, kara ve deniz kuvvetlerinin kumandasının, Meclis-i Umûmî’nin toplanması ve tatilinin, Hey’et-i Meb’ûsan’ın feshinin padişahın dokunulmaz haklarından olduğu hüküm altına alınmıştı.⁵⁴ Buna göre, KE’nin egemen güç olan padişaha anayasal bir zemin sağladığı, padişahın şahsında tecessüm eden kuvvetler birliğine bir dayanak olduğu söylenebilir. Ayrıca yasama organı olan parlamentonun üyelerine, Meclis’in açılış gününde, sadrazam huzurunda padişaha sadakat yemini ettirilmesi⁵⁵ de KE’nin kuvvetler ayrılığının uzağında olduğunu göstermektedir. Buna ilaveten, KE’nin 53, 54 ve 60. maddeleri de padişahın yasama üzerindeki hâkimiyetine ve kuvvetler ayrılığının hilafına hükümler vazetmekteydi. Nitekim 53. ve 54. maddelere göre, padişahın güdümü altındaki Heyet-i Vükela her konuda kanun teklifi verme hakkını haizken, A’yân ve Meb’ûsan Meclisleri ancak “kendi görev alanları” ile alakalı konularda kanun teklifi vermeye yetkiliydi. Teklif, Sadrazam aracılığıyla padişaha iletilir ve kendisinin izni alınırdı. Hükümdar tarafından izin verilmiş olsa dahi, meclisler doğrudan devreye girmez; teklifler önce Şûrâ-yı Devlet’e iletilir, burada olgunlaştırılan kanun tasarıları önce Meb’ûsan, sonra A’yân meclisinden geçer ve padişah tarafından onaylanırsa kanunlaşabilirdi. Benzer şekilde, Heyet-i A’yân üyelerinin seçkin hizmetleriyle tanınmış kişiler arasından padişah tarafından seçilip atanmalarını öngören 60. madde de, yasama alanında padişah vesayetine işaret etmekteydi.⁵⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi, (Der. Hamit Emrah Beriş), TBMM Yayınları, Ankara, 2022, s. 85.

52 KE’nin tam metni için bkz. Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000. Ayrıca Anayasa Mahkemesinin internet sitesinde Eski Anayasalar sekmesinde KE’nin tam metnine yer verilmektedir: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsî/>

53 Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi...*, s. 57-58.

54 Mehmet Akif Aydın, “Kânûn-ı Esâsî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 329.

55 KE m. 46.

56 Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal...*, s. 106-107.

2. İLK OSMANLI PARLAMENTOSU (MECLİS-İ UMÛMÎ)

Temel meseleleri Osmanlı Devleti’ni bulunduğu durumdan kurtarıp selamete çıkarmak olan Osmanlı entelektüellerinin önemli bir bölümü KE ve parlamentoyu birleştirici bir unsur olarak görmüşlerdi. Gerçekten de ilk Osmanlı parlamentosunda diğer çokuluslu imparatorluk meclislerine kıyasla hâkim ulus ya da millet-i hâkime dışındaki unsurların geniş ölçekte temsilleri söz konusuydu. İlk Mecliste dokuzu Meclis-i A’yân, otuz yedisi Meclis-i Meb’ûsân üyesi toplam kırk altı **gayrimüslim mebus vardı**. Müslümanlar içinde de Türk’ten başka Arap, Arnavut, Kürt gibi unsurlar vardı.⁵⁷ Bu durumu yalnızca Batılı devletlerin baskılarıyla açıklamak, Osmanlı bürokrasisinin geleneksel kozmopolit yapısını göz ardı etmek anlamına gelecektir. Nitekim eyalet yönetiminde yerel unsurların temsil edilmesi geleneği, yani meşveret usulü Osmanlı devlet yönetiminde hâkim bir usul olagelmıştır. Bu itibarla Osmanlı parlamentosunun Çarlık Rusya’sı Duma’sı ya da Avusturya Parlamentosu gibi kendi dönemindeki muadillerinden farklı olarak sınıfsal bir ayrışmadan ziyade, etnik bir çeşitlilik içermesi onun kendine has bir özelliğidir.⁵⁸ Bu durum ilk Osmanlı parlamentosunda İmparatorluğun toplumsal çeşitliliğini yansıtan muhtelif fikirlerin tartışıldığı anlamına da gelmektedir. Zira daha sonraki seçimler, (özellikle de 1914 seçimleri) toprak kayıplarıyla birlikte imparatorluk topraklarının giderek törpülediği dönemde yapılacak, oluşan yeni meclislerde eski muhalefetin neredeyse çoğu ortadan kalkacaktır.⁵⁹

57 Mehmet Ö. Alkan, “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri (Siyaset Bilimi ve Siyaset Sosyolojisi Yaklaşımıyla)”, *Anayasa Yargısı*, C. 22, S. 1, s. 141.

58 İlber Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi*, (Der. Hamit Emrah Beriş), TBMM Yayınları, Ankara, 2022, s. 67.

59 Feroz Ahmad-Dankward A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 4-5 (1975-1976), s. 246.

2.1. Kanun-ı Esâsî'ye Göre Mebusların Seçimi

KE'de Meclis-i Umûmî olarak öngörülen Osmanlı Parlamentosu⁶⁰ iki kanatlı idi.⁶¹ Bunlardan biri Hey'et-i Meb'ûsan yahut diğer adıyla Meclis-i Meb'ûsan'dı ve halkın seçtiği mebuslardan oluşmaktaydı. Diğeri ise hükümdarın belirlediği üyelerden oluşan ve de Meclis-i Meb'ûsan üye sayısının üçte birini geçemeyen Hey'et-i A'yân veya diğer adıyla Meclis-i A'yân'dı. Ayrıca meclislerden birinin diğeri kapalı olduğunda toplanamayacağı hükme bağlanmıştı.⁶²

Meclis-i Meb'ûsan üye sayısı her elli bin erkek kişiye bir mebus düşecek şekilde belirlenecekti.⁶³ Seçimlerin nasıl ve ne şekilde olacağı KE'de belirtilmemiş, bu konunun kanunla düzenleneceğinden söz edilerek, seçimlerin gizlilik prensibine binaen yapılacağı belirtilmiştir.⁶⁴ Ancak pratikte bir seçim kanununa sahip olunamamıştır. İlk seçimler için, meclis henüz açılmamışken böyle bir kanunu yapması da düşünülemezdi. Şu halde seçimler KE'den önce Heyet-i Vükela'nın çıkarmış olduğu ve günümüz tabiriyle “kanun hükmünde kararname” şeklinde nitelendirilebilecek *Talimât-ı Muvakkate* (28 Ekim 1876) ve *Beyanname* (1 Ocak 1877) çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla taşradaki seçimler yedi maddeden oluşan *Talimât-ı Muvakkate* hükümlerine göre yapılırken; başkent ve çevresi için seçimler ise *Beyanname* adını taşıyan bir hükümet bildirisine göre yapılmıştır.⁶⁵

Seçilebilme şartları KE'nin 67. ve 68. maddelerinde düzenlenmiştir. Memurların aynı zamanda mebus olamayacağı fakat vükela heyetinden birinin mebusluğuna izin verilebileceğine işaret edilmiştir.⁶⁶ Ayrıca Osmanlı tabiiyeti, Türkçe bil-

60 Meclis çalışmaları Ayasofya yakınlarındaki eski Dârülfünun binasında yürütülmekteydi. İstanbul'un Marmara'ya hâkim bir noktasında, Ayasofya'nın tam önünde yükselen bu bina esasında 1846'da Batılı sisteme göre öğretim vermesi öngörülen Dârülfünun için yapılmıştı. İtalyan asıllı İsviçreli mimar Gaspare Trajano Fossati tarafından saray üslubunda yapılan binanın yapımı tam on sekiz yıl sonra 1863'te bitmişti. Ancak bina Dârülfünun olarak kullanılmamış; bununla birlikte başka birçok amaç için kullanılmıştı: 1877'de ilk Osmanlı parlamento binası olarak kullanılmaya başlanmış; meclis II. Abdülhamid tarafından kapatıldıktan sonra da, önce Evkaf, ardından da Adliye Nezâreti olarak kullanılmıştı. Cumhuriyet döneminde ise İstanbul Adliye Sarayı olmuştu. Bina 3 Aralık 1933 gecesi çıkan bir yangınla yıkılıp gitmiştir. Bkz. Semavi Eyice, “Gaspare Trajano Fossati”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, 1996, s.171.

61 KE m. 42.

62 KE m. 43.

63 KE m. 65.

64 KE m. 66.

65 Tam metinleri için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, “Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler”, *Belleten*, C. 24, S. 96, 1960, ss. 601-63.

66 KE m. 67.

mek,⁶⁷ yabancı devletler için çalışmamak, otuz yaşını doldurmuş olmak, hukuk-i medeniyeden noksan olmamak, yabancı devlet uyruğunda olmamak gibi şartlar seçilebilme koşulları olarak belirlenmişti.⁶⁸

Seçimlerin her dört yılda bir yapılacağı düzenlenmişti.⁶⁹ Ancak uygulamada her yasama yılı için ayrı bir meclis teşekkül ettirilmiştir. Uygulamadaki bu çelişki Talimât-ı Muvakkate'deki bir ifadeden kaynaklanmıştır. Yedi maddelik bu talimatta kullanılan “bu seneye mahsus” ibaresi, yöneticilerde seçimlerin bir seneliğine yapılacağı kanaatini uyandırmıştı. Nitekim 1877’de yapılan ilk seçimde oluşan meclis, yasama yılı sonunda kendiliğinden dağılmış, ertesi yasama yılı için yeniden seçimler yapılmıştır.

Genel seçimlerin yasama yılı başlangıcı olan Teşrinisani’den (Kasım) en az dört ay önce yapılacağı öngörülmüştür.⁷⁰ Ayrıca siyasal partiler olmadığı için adaylıklar kişisel olmuştur.

Son olarak KE’nin 71. maddesine göre, Heyeti Meb’ûsan üyelerinin her biri seçtiği yerin (kendini intihap eden dairenin) vekili olmayıp tüm Osmanlı toplumunun temsilcisi hükümündeydiler.

2.2. Kanun-ı Esâsî’de Yasama Sorumsuzluğu, Yasama Dokunulmazlığı ve Meclis Üyeliğinin Düşmesi

Parlamento üyelerinin yasama çalışmaları yaparken, özgür iradelerini ortaya koymaları açısından fevkalade önemli olan yasama sorumsuzluğu ilkesi, KE’nin 47. maddesinde düzenlenmiş ve böylelikle Türk anayasa geleneğinde başlangıçtan itibaren yerini almıştır.⁷¹ Buna göre herhangi bir mebus kullandığı oydan, meclis müzakerelerindeki beyanatlarından sorumlu tutulamayacak herhangi bir şekilde cezalandırılmayacaktır. Ancak bir mebus meclis iç tüzüğüne ya da o dönemki adıyla Dâhili Nizamnamesine⁷² aykırı bir hâl ile hareket etmişse, yine Dâ-

67 İlk Meclisi Meb’ûsan’da Arabistan’ın bazı mebusları tümüyle pratik gerekçelerle, mebus olmak için gereken Türkçe bilme koşulunun kaldırılmasını istemiş; riyaset makamındaki Ahmed Vefik Paşa, Ortaylı’nın deyişiyle “kültürel milliyetçiliğin ilk örneği” olan şu çıkışı yapmıştı: “Gelecek seçime kadar daha dört yıl var. Akılları varsa bu zaman içinde Türkçe öğrenirler.” Bkz. Ortaylı, “İlk Osmanlı Parlamentosu...”, s. 68.

68 KE m. 68.

69 KE m. 69.

70 KE m. 70.

71 Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri...*, s. 47.

72 KE Komisyonu ya da bir diğer deyişle Cemiyet-i Mahsusa, toplanacak olan Heyet-i Meb’ûsan ve Heyet-i A’yân’ın iç tüzüklerini, esas adıyla Nizamname-i Dâhिलilerinin taslaklarını da hazırlamıştı. Başta İtalya ve Belçika olmak üzere Batılı ülkelerin anayasa

hili Nizamnamenin ilgili hükümlerine göre disiplin hukuku bağlamında cezalandırılması söz konusu olabilecektir.

Parlamento üyelerini adli yargılamadan bağışık kılarak görevlerini özgürce yerine getirebilmelerini temin eden yasama dokunulmazlığı ise, KE’de sadece Meclis-i Meb’ûsan üyelerine tanınmış; Hey’et-i A’yân ile ilgili dokunulmazlık-tan bahsedilmemiştir. Nitekim KE’nin Hey’et-i A’yân’ı düzenleyen 6. kısmında konuyla ilgili bir hüküm bulunmamakla beraber, diğer kısım ve maddelerde de dokunulmazlık ile ilgili herhangi bir hükme rastlanmamaktadır.

Parlamento üyelerinin her biri meclisin açılış gününde, sadrazam huzurunda vatana, KE hükümlerine ve verilen görevlere riayet edeceklerine, bunların hilafına iş ve işlerden sakınacaklarını belirten yeminle göreve başlarlardı.⁷³ Bir Meclis-i Meb’ûsan üyesinin ölüm veya meşru men olunma nedenlerine duçar olması halinde,⁷⁴ uzun bir müddet Meclis’e devam etmemesi, istifa, mahkûmiyet, memurluğu kabul etmesi hallerinde mebusluktan düşeceği belirtilmiştir.⁷⁵ Hey’et-i A’yân üyelerinin ise kendi istekleriyle bir devlet memuriyetine atanmaları halinde üyelikleri son buluyordu. Ancak bir üye kendi isteği dışında memurluğa atanırsa üyeliği devam edebiliyordu.⁷⁶

3.3. Parlatentonun İşleyişi

İlk Osmanlı parlatentosu iki kanatlı olduğundan ikisinin işleyişine ilişkin süreçlerin ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.

ve içtüzükleri incelenerek hazırlanan Meclis-i Meb’ûsan Nizamname-i Dâhilisi on altı bölüm ve yüz beş maddeden oluşmaktaydı. Meclis-i Meb’ûsan’da 22 Mart 1877’de müzakere edilmeye başlanan taslak, 13 Mayıs 1877 tarihinde padişah onayını alarak yürürlüğe girmişti. 1 Mayıs 1293 (13 Mayıs 1877) tarihli Heyet-i Meb’ûsan Nizamname-i Dâhilisinin tam metni için bkz. Servet Armağan, *Memleketimizde İç Tüzükler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972, ss. 47-89. On bir bölüm ve biri özel madde (madde-i mahsusa) olmak üzere yetmiş dört maddeden oluşan Heyet-i Âyan Nizamname-i Dâhilisi ise, 8 Eylül 1293’te (20 Eylül 1877) tarihinde yürürlüğe girmişti. Tam metni için bkz. Servet Armağan, “20 Eylül 1877 tarihli Ayan Meclisi İç Tüzüğü”, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8, 2011, s.181-198; Armağan, *Memleketimizde İç Tüzükler*, s. 89-107.

73 KE m. 46.

74 Bu nedenlerin neler olduğu hakkında KE’de ayrıca bir açıklama yapılmamıştır.

75 KE m. 74.

76 KE m. 62. Nitekim Lebib Efendi Muhakeme-i Hukuk ikinci kâtipliği üzerinde kalarak Hey’et-i A’yân üyesi olmuştur. Yine aynı şekilde Kostaki Müsürüs Paşa, Londra sefirligi üzerinde kalarak Hey’et-i A’yân üyesi olmuştur.

1.1.1. Meclis-i Mebusan'ın Çalışma Usulü

3.3.1.1. Başkanlık Divanının Oluşturulması

Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi, meclis başkanı ve başkan yardımcılarını seçilinceye değin meclis üyeleri arasından en yaşlı vekilin başkanlığında, en genç iki vekilin kâtip olarak belirlenmesiyle geçici başkanlık divanı oluşturulup, meclis çalışmalarına öyle başlanacağını öngörmekteydi.⁷⁷ Vekiller kura yöntemiyle beş şubeden birine seçilirlerdi.⁷⁸ Her bir şube kendi azaları arasından yine kura ile beşer kişiden müteşekkil encümenler oluştururdu. Tutanağın oluşturulmasını teminen bu beş üyeden biri görevlendirilirdi.⁷⁹ Seçim bölgeleri incelenen vekillerin isimleri, meclis başkanlığına iletilirdi. Meclis başkanı kendisine bildirilen oyları genel kurulun oylamasına sunardı, genel kurul seçimin kurallara uygun yapıldığı kanaatine vardığı vekillerin üyeliğini onaylar ve konu başkan tarafından genel kurula izah edilirdi.⁸⁰

Vekillerin üçte ikisinin üyeliğinin kabul edilmesinin ardından meclis başkanı ve başkan yardımcılarının tespit edilmesi için seçim yapılmasına başlanırdı.⁸¹ Dâhili Nizamname'nin 8. maddesine göre başkanlık divanı bir başkan, iki başkan yardımcısı ile iki kâtipten müteşekkildi. 9. maddeye göre de başkan ve başkan yardımcılarını için üçer üye aday olarak seçiliyordu. Seçim gizli oyla yapılmıyordu. İlk iki turda mutlak çoğunluk sağlanamaz ise, üçüncü turda izafi çoğunlukla seçim gerçekleştiriliyordu. Eşitlik olması halinde kuraya başvuruluyordu. Başkanlığa ve başkan yardımcılığına hükümdar tarafından uygun görülenler irade-i seniyye ile açıklanıp görevlerine başlıyorlardı. Ayrıca Meclis üyeleri arasından dört kâtip seçilirdi.⁸² Bunlar dönüşümlü olarak ikişer ikişer meclis oturumlarında görev alırlardı.

3.3.1.2. Şube ve Encümenlerin Oluşumu ve Çalışma Şekli

Dâhili Nizamname'nin 2. maddesine atıfla başlayan 13. ve sonrasındaki maddeler (26. maddeye kadar) şubeler ve encümenleri düzenlemiştir. Buna göre her şube yukarıda açıklanan çalışma usulüne göre kendi içinde bir başkan ve bir kâtip seçerdi. Şubelerin çalışma süreleri iki aydı. Şubelerdeki müzakerelerde tutanak tutulur; üye sayısının yarısı bulunmadıkça oylama gerçekleştirilmezdi. Genel

77 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m. 1.

78 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m. 2.

79 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m. 3.

80 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m. 4.

81 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m. 7.

82 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m. 8.

kuruldan şubelere gönderilen tasarılar en geç bir gün içinde müzakere edilmeye başlanırdı. Her bir şubeden birer üye olmak koşuluyla beş üyeden müteşekkil bir encümen kurulacağı gibi işin önemine göre 15 üyeli encümen de olabilirdi. İki ayda bir şubeler yenilenince 10'ar üyeli iki encümen oluşturuluyordu. Bu encümenlerden biri tasarıları, diğeri Meclis-i Mebusan'a verilen dilekçeleri incelemekle görevliydi.⁸³

Ayrıca her yıl bütçe için on beş üyeli ayrı bir encümen oluşturuluyordu. Her encümen içlerinden bir başkan, bir kâtip, bir de mazbata muharriri (raportör) seçmeliydi. Encümenlerin düzenlediği raporlar meclis başkanlığına sunulurdu. Genel kurul isterse söz konusu rapor okunur ve aynı zamanda bunlar bastırılarak meclis üyelerine dağıtılırdı. Bir vekil en fazla iki encümene üye olabilirdi.⁸⁴

Encümenlere ve şubelere gidecek evrakın neler olduğuna başkan karar verirdi. Evrak hakkında son kararı ise genel kurul verirdi.⁸⁵

3.3.1.3. Yasama Faaliyetleri

Dahili Nizamname'nin 26., 27. ve 28. maddelerinde kanun tasarıları ve değişikliklerinin ne şekilde yapılacağı düzenlenmişti. Sadrazamlıktan meclis başkanlığına gönderilen yasa teklifleri gerekçeleri ile beraber meclis başkanı tarafından bastırılır, bunlar vekillere dağıtılıp, ilgili encümen ve şubeye gönderilirdi.

Eğer meclis üyeleri tarafından yeni bir kanun hazırlanması veya yeni düzenleme yapılması istenirse, önce gerekçeyi içeren bir önerinin meclis üyelerince meclis başkanına verilmesi, başkanın da bunu genel kurula sunması gerekliydi. Genel kurulda önce teklifin gündeme alınıp alınmaması tartışılırdı.⁸⁶ Şayet teklifin gündeme alınması yönünde karar verilirse teklif, şubeler yenilenirken oluşturulan özel encümene gönderilirdi. Encümen teklifi inceleyerek hazırladığı tutanağı genel kurula sunardı. Ardından teklif genel kurulda görüşülür ve oylamaya sunulurdu. Şayet genel kurul tarafından kabul edilirse, Şura-yı Devlet'e gönderilirdi. Bu süreç takip edildikten sonra iki ay geçmeden aynı konu ile ilgili yeni bir teklif gündeme alınmazdı.⁸⁷

Dâhili Nizamnamenin 35. maddesine göre aciliyet arz edenler haricinde her bir yasa teklifi beşer gün ara ile iki kez müzakere edilmeden oylamaya sunulamazdı.

83 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi, m.13 ve m.23. arasındaki hükümler.

84 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi, m. 24.

85 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi, m. 25.

86 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi, m. 27.

87 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi, m. 28.

Hükümetten meclis başkanlığına gönderilip bir encüme havale edilen kanun teklifi ile ilgili vekillerden biri ya da birkaçı değişiklik önerirse değiştirilmesini talep ettiği maddenin ne şekilde kaleme alınacağını ifade ettiği bir yazıyı meclis başkanlığına sunması gerekirdi.⁸⁸ Teklifin genel kurulda görüşülmesi esnasında ilgili maddeye gelindiğinde değişiklik teklifinde bulunan vekil gerekçesini açıklamakla mükellefti. Oya sunulan teklif kabul edilirse tartışılır, kabul edilmezse tartışılmadan söz konusu tekliften vazgeçilirdi.

Encümenler eliyle hazırlanan bir yasa teklifinde ilk müzakere sona erdikten sonra değişiklik önerileri yapılırsa, bu talepler encüme gönderilir ve bunlar basılarak ikinci müzakere sırasında mebuslara ulaştırılırdı. İkinci müzakere talep edilen değişikliğin gerekçesi izah edilirdi. Encümen üyeleri yapılan bu izahatlara yanıt verir ve ardından da oylama yapılırdı. Genel kurul değişiklik teklifini kabul ederse istek encüme havale edilirdi. Öneri sahibi isterse encüme gidip, görüşlerini açıklayabilirdi. Görüşmelerden sonra encümen tarafından hazırlanan rapor meclis başkanlığına sunulur, üyelere dağıtılırdı. Ardından da görüşme günü saptanır ve görüşmelere geçilirdi.⁸⁹

İlk müzakere teklifin geneline ilişkindi. Bu müzakerelerin ardından teklifin maddelerinin teker teker müzakere edilip edilmeyeceği hususu genel kurulun onayına sunulur; maddelere geçilmesi benimsenirse teklifin genel olarak kabul edildiği ortaya çıkmış olurdu. İkinci müzakere her bir madde ayrı ayrı değerlendirilir, değişiklik teklifleri ya benimsenir ya da reddedilirdi.

Ayrıca bir yasa önerisi veya bir teklif aciliyet arz ediyorsa hükümet üyelerinden birinin veya vekillerden birinin bu yönde yazılı bir talebi yazılı olarak Başkanlığa iletilmesi gerekirdi. Başkan, söz konusu talebi genel kurula sunardı. Şayet kabul edilirse talep ilgili encüme veya şubeye iletilirdi. Bu türden teklifler yalnızca bir defa müzakere edilirdi.⁹⁰

3.3.1.4 Denetim Faaliyetleri

KE'de vekillerin sadece yasa yapım sürecinde görev almaları söz konusu olmayıp, hükümeti denetleme görevleri de bulunmaktaydı.⁹¹ Nitekim KE'nin 31.

88 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi, m. 34.

89 İhsan Güneş, *Türk Parlamentosu Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C.1, TBMM Vakfı Yayınları, No: 14, Ankara, 1997, s. 97.

90 a.k., s. 98.

91 İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanında parlamenter denetim sürecinde bazı mebusların etkinliklerinin incelendiği bir çalışma için bkz. Ömer Faruk Gençkaya ve Osman Nihat Bişgin, "I. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanında Parlamento Denetiminde Öne Çıkan

maddesi uyarınca vekillerden birinin, Heyet-i Vükela'dan bir konuda açıklama istemesi halinde bunu gerekçesi ile birlikte meclis başkanlığına iletmesi gerekirdi. Talep oylanmak üzere genel kurula sunulurdu; kabulü halinde bir gün tayin edilir, izahat yapması talep edilen hükümet üyesinin ya da onun tayin edeceği başka birinin meclisin bu oturumuna katılması sağlanırdı. İstenilen açıklama yapıldıktan sonra, istekte bulunan vekil ve diğer vekiller görüşlerini açıklardı. Daha sonra da görüşmelerin yeterliliği noktasında oylama yapılırdı. Ancak 38. maddeye göre, soruya muhatap olan hükümet üyesinin yanıtını süresiz olarak erteleme hakkı vardı. Ayrıca hükümet üyesinin Meclis'te sorumlu sayılması halinde dahi Dîvan-ı Âlî'ye gönderilmesinin nihai olarak padişahın onayına tabi olması, söz konusu meclis denetimini tartışmalı kılmaktaydı.⁹²

Bunun yanı sıra vekillerden biri veya birkaçının bir Heyet-i Vükela üyesinin görev alanı dâhilindeki hususlardan şikâyetçi olması durumunda, hazırladığı/hazırladıkları bir önergeyi meclis başkanına vermesi/vermeleri gerekiyordu. Teklifin genel kurulda okunmasının ardından iletileceği şube, çoğunluk oyları ile tespit edilirdi. Bu saptamadan sonra başkan en geç üç gün içerisinde söz konusu teklifi ilgili şubeye göndermekle yükümlüydü. Şube kendisinden şikâyet olunan hükümet görevlisini sorgulardı; sorgunun sonunda şikâyetin tetkiki yönünde çoğunluğun oyuyla karar verilmesi durumunda bir kararname hazırlanır ve genel kurulun onayına sunulurdu. Genel Kurul gerek görürse açıklama yapması için ilgiliyi çağırabilirdi. Açıklamalar sonucunda oylama yapılır, kararname üçte iki çoğunlukla kabul edilirse yargılanması isteği sadrazama bildirilirdi.⁹³

3.3.1.5. Halkın Taleplerinin İncelenmesi

Dilekçe hakkı KE'nin 14. maddesinde düzenlenmişti. Buna göre, Osmanlı tebaası bu haklarını bireysel veya toplu olarak kullanabilirlerdi. Halkın dilekçe hakkı sadece şahsi konularla sınırlı değildi; bu hakkın umuma ilişkin, yani kamuyla ilgili konularda da kullanılması mümkündü. Dilekçeler için merciiine verilebildiği gibi, halkın aynı zamanda Meclis-i Umumiye de müddei sıfatı ile imzalı dilekçe vermeye ve memurların fiillerinden şikâyete yetkileri vardı.⁹⁴

Halk Meclis-i Mebusan'a bir konu hakkında bireysel bir dilekçe verebilirken; toplu olarak da dilekçe verebiliyordu. Ancak dilekçeler doğrudan olmayıp vekil-

Mebuslar", *Yasama Dergisi*, S. 44, 2021, s. 11-42.

92 Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...*, s. 108.

93 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi, m.32.

94 KE m. 14.

ler aracılığıyla verilebiliyordu.⁹⁵ Meclis başkanı bu dilekçeleri, dilekçe encümenine gönderirdi. Dilekçeler, üç sınıfa, ancak farklı esasa göre sınıflandırılıp işleme konulurdu: Birincisi, hükümet üyelerinden birine gidecek olanlar, ikincisi hem hükümet üyelerinden biri hem de genel kurul tarafından incelenmesi gerekenler, üçüncüsü ise hükümete veya genel kurula sunulmasına gerek olmayanlar idi.⁹⁶ Dilekçe encümenine gelen dilekçelerin haftalık cetvelleri çıkartılır ve sonuçları vekillere bildirilirdi.⁹⁷ Genel kurulca ele alınan dilekçeler oy çokluğu ile karara bağlanırdı. Hükümet üyelerine gönderilen dilekçelere ise on beş gün içinde cevap verilmesi gerekirdi.⁹⁸

3.3.1.6 Oylama İşlemleri ve Özel Nisaplar

Yine Dâhili Nizamnameye göre, genel kurulda oylama üç türlü yapılırdı:⁹⁹

- Özel işaretle: Ayağa kalkarak ya da el kaldırarak.¹⁰⁰
- Ad okuma (Açık oylama): Bu yöntemde meclis çalışanları oy sandıklarını vekiller arasında dolaştırırken, kabul oyu için üzerlerinde vekillerin adları yazılı beyaz oy pusulası; red oyu içinse yine adlarının yazılı olduğu kırmızı oy pusulası oy sandığına atılırdı.¹⁰¹
- Gizli oy: Teklifi kabul ediyorlar ise beyaz yuvarlağı; reddediyorlarsa kırmızı yuvarlağı sandığa atıyorlardı.¹⁰²

Açık oylama yapılması için on beş vekilin imzasını içeren bir teklifin bulunması gerekirdi. Gizli oylama için ise yalnızca bir milletvekilinin talebi bile yeterliydi.¹⁰³

Yasa teklifleri madde madde oylanırken, bütçe yasası fasıla fasıla oylanırdı. Her bir yasanın tüm maddeleri oylandıktan sonra yasanın tümü bir daha oylanırdı.¹⁰⁴

95 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi, m.44.

96 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.47.

97 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.48.

98 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.50.

99 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.57.

100 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.58.

101 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.61.

102 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.62.

103 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.60.

104 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.69.

Üyelerin yarısından bir fazlası bulunmadıkça görüşmelere başlanmazdı. Nitelikli çoğunluk gerektirmeyen mevzularda toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar alınırdı. Ancak oy verme sırasında dahi yarından bir fazla vekil bulunmıyordu. Eşitlik durumlarında başkanın oyu belirleyici oluyordu.¹⁰⁵

Hükümet üyelerden biri hakkında Ayan veya Mebusan Meclisi üyelerinden birinin ithamına ilişkin teklifler üçte iki çoğunluk gerektirirdi. Yine aynı şekilde KE'nin değiştirilmesine ilişkin teklifler için de üçte iki çoğunluk gerekmektedir.¹⁰⁶ Görüleceği üzere, Kanuni Esasi değişikliği için nitelikli çoğunluk aranmasından ötürü Kanuni Esasi sert bir anayasa olarak kurgulanmıştır.

Meclisteki toplantıları meclis başkanı açar ve düzeni sağlardı. Meclis başkanından izin almadan kimse konuşmazdı.¹⁰⁷ Söz almayı talep edenlerin isimleri kaydedilir ve sırayla söz verilirdi. Yasa teklifi görüşülürken teklifin ait olduğu encümenin sözcüsü konuşmadıkça diğer üyelere söz verilmezdi.

Tartışmaların sertleşmesi halinde ise başkanın müdahalesi işe yaramaz ise oturma bir saat ara verilebilirdi. Bu arada vekiller şubelerine çekilir, bir saat sonra oturuma tekrar başlanırdı. Her şeye rağmen düzen sağlanmamışsa oturum ertesi güne ertelenebilirdi.¹⁰⁸

Hükümet üyelerinden biri ya da on beş vekilin vereceği dilekçeyle oturumun kapalı yani gizli yapılmasına karar verilebilirdi. Bu takdirde salondaki (varsa) vekil olmayanlar çıkarılır, oturumun gizli yapıp yapılmayacağı oylanırdı. Gizli görüşme bittikten sonra açık görüşmelere geçmek için bir oylama daha yapılırdı.¹⁰⁹ Kapanıştan önce başkan bir sonraki toplantının gün ve saatini, görüşülecek konuları üyelere duyururdu.

Vekillerin bir yere gitmeleri genel kurulun iznine tabiydi. Acil durumlarda yazılı olarak meclis başkanlığına başvurabilirlerdi. Ardı ardına altı kez toplantılara katılmayan, şube ve/veya encümenlerde yer almayan izinsiz sayılır ve izinsiz sayılanlar yayımlanırdı.¹¹⁰

Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi'nin 101. maddesi gereğince, Meclis-i Mebusan'a gönderilen yasa teklifleri burada kabul edilmedikçe Meclis-i Ayan'a gönderilmezdi. Meclis-i Mebusan'dan gelen tekliflerde Meclis-i Ayan bazı deği-

105 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.70.

106 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.71.

107 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m.80.

108 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m. 84.

109 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m. 85.

110 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, m. 88.

şiklikler yapılmasını talep ederse, teklifi Meclis-i Mebusan'a tekrar gönderirdi.¹¹¹ Meclis-i Mebusan da geri gelen teklif için bir encümen oluştururdu. Bu encümen Meclis-i Ayan heyeti ile ortak çalışırdı.¹¹² Bu encümende görev alacak vekiller, seçimle belirlenirdi. Seçilen vekilin bu görevden çekilme hakkı vardı. Bu takdirde çekilme dilekçesi meclis başkanınca, sadrazamlığa iletilirdi.

1.1.2. Meclis-i Ayan'ın Çalışma Şekli

1.1.2.1. Başkanlık Divanının Oluşturulması

Meclis-i Umumi'nin bir kanadını oluşturan Heyet-i Ayan'ın üye sayısı Heyet-i Mebusan'ın üçte biri kadar olmak zorundaydı ve üyeleri güvenilir ve hizmetleriyle tanınan kişiler arasından padişah tarafından atanmaktaydı.¹¹³

Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi'ne göre Ayan Meclisi'nin bir başkan, bir başkan yardımcısı, iki kâtip üyesi vardı.¹¹⁴ Başkan ve başkan yardımcısı Ayan üyeleri arasından padişah tarafından atanırdı ve görev süreleri bir yıldır.¹¹⁵ İlk toplantıda en genç iki üye kâtip belirlenir; ancak daha sonra seçimlerle asıl kâtipler belirlenirdi.

1.1.2.2. Encümenlerin Oluşumu ve Çalışma Yöntemi

Heyet-i Ayan'a gönderilen teklifler ve belgeler, öncelikle Heyet-i Ayan içerisinde konusuna göre oluşturulan bir encümene gönderilirdi. Encümenler beşer üyeden müteşekkildi; ancak işin niteliğine göre yedi ya da dokuz üye de olabilir.¹¹⁶ Encümenlerin üye ve kâtip seçimleri de gizli oyla yapılırdı. Encümen üyeleri belirlendikten sonra, aralarından bir başkan, bir de mazbata muharriri seçerlerdi. Bununla birlikte, Ayan Meclisi başkanı istediği encümene başkanlık yapabiliirdi. Heyet-i Ayan üyeleri en çok iki encümende görev alabiliirdi.¹¹⁷

111 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilîsi, m. 102.

112 Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dahilîsi, m. 102.

113 KE m. 60.

114 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi m.1.

115 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi m.2.

116 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi m.7.

117 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi m.11.

1.1.2.3. Yasama Faaliyeti

Heyet-i Mebusan'dan Heyet-i Ayan'a iletilen yasa teklifleri, Heyet-i Ayan genel kurulca gerek görülürse okunur, sonra başkan bu teklifi gerekçesiyle birlikte bastırır, üyelere dağıtır ve teklif ilgili encümenine havale edilirdi. Encümen kendine gönderilen teklifleri şu kıstaslara göre incelerdi: Dinî hükümler, padişah hakları, özgürlükler, KE'ye uygunluk, ülke bütünlüğü, iç güvenlik, ülke savunması, özel ahlaka uygunluk açısından.¹¹⁸

Gelen yasa teklifleri, benimsenmesinin ardından başkan tarafından sadrazamlığa gönderilirdi. Öte yandan Heyet-i Mebusan'dan gelen yasa tekliflerinde değişiklikler yapılması gerekli görülür ve bu değişikliklerin birlikte ele alınması Heyet-i Mebusan tarafından istenirse Heyet-i Ayan üyeleri bu maksadı haiz bir encümen oluştururdu. Mebusan'dan ve özel Encümen olarak belirlenen Heyet-i Ayan'dan belirlenen üyeler bir araya gelerek ortak bir metin hazırlar ve bunu meclislerine sunarlardı.

Encümenler de Heyet-i Mebusan encümenlerine benzer bir şekilde çalışırlardı. Encümenlerce hazırlanan raporlar bastırılarak üyelere dağıtılırdı. Bir yasa teklifinin beşer gün arayla iki defa tümüyle okunmadan ve tartışılmadan kabul ya da reddi için oylama yapılmazdı.¹¹⁹ İlk tartışma teklifin görüşülüp görüşülmemesi konusunda yapılırdı. Burada maddelere geçilmesine karar verilirse, maddelere geçilirdi. İkinci görüşmeye "geçiş" denilmekteydi. Bu aşamada her madde tek tek görüşülüp oya sunulurdu.¹²⁰

Bütçe, kesin hesap yasası ve bölgelerin ekonomik anlamda geliştirilmesine ilişkin teklifler bir kez görüşülürdü. Ayan meclisinde görüşülen teklif hükümetten gelmişse o teklifi savunmak için hükümet üyelerinden, müsteşarlardan ya da Şura-yı Devlet'ten görevlilerin bulunması zorunlu idi. Bu görevlilerin, teklifi Heyet-i Mebusan'da da savunmuş kişiler olması zorunlu idi.¹²¹

Bir kanun teklifinin veya önerinin acilen görüşülmesi talep edilirse hükümet üyelerinden birinin, teklif sahibinin veya üyelerden herhangi birinin başkanlığa yazılı olarak başvurması gerekmekteydi. Başkan söz konusu talebi genel kurula sunar, genel kurulun kabul etmesi halinde sunulan ilgili encümenine gönderilirdi. Konu ile ilgili oluşturulmuş bir encümen yoksa bir encümen oluşturulurdu. Öte yandan encümeninden genel kurula sunulan teklifler bir defa müzakere edilirdi.¹²²

118 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi m.15.

119 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi m.16.

120 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi m.18.

121 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi m.20.

122 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi, m. 13.

1.1.2.4. Halkın Taleplerinin İncelenmesi

Vatandaşlar da adlarını, unvanlarını ve ikametlerini belirtmek kaydıyla Heyet-i Ayan'a dilekçe verme hakkına sahipti.¹²³ Bu dilekçeler ya doğrudan ya da bir ayan aracılığıyla başkanlığa sunulurdu. Gelen dilekçeler, başkan tarafından dilekçe encümenine sevk edilirdi. Encümen de gelen dilekçeleri hükümet üyelerine gönderilmesi gerekenler, genel kurula gönderilmesi gerekenler ile bunların her ikisine gönderilmesi gerekenler şeklinde tasnif ederdi. Ayrıca dilekçe encümeni her hafta kendisine ulaşan dilekçelerle ilgili bir gösterge ile Heyet-i Ayan'ı bilgilendirirdi. Heyet-i Vükela üyelerine gönderilen dilekçelerin on beş gün içerisinde cevaplanması gerekiyordu.

1.1.2.5. Oylama İşlemleri ve Özel Nisaplar

Heyet-i Ayan genel kurulunda görüşülen konular oy çokluğu ile kabul edilir ya da edilmezdi. Oylamalar ise açık veya gizli olabilirdi. Oturumları başkan yönetirdi. Kâtip üyeler ise zabıtların hazırlanmasından sorumluydu. Tıpkı Meclis-i Mebusan'da olduğu gibi üyelerin yarısından bir fazlası hazır bulunmadıkça oturum açılmazdı. Üyeler başkanın müsaadesi olmadan söz alamazdı; söz almak ya da genel kurula hitap etmek isteyenlerin adlarını kâtiplerce tutulan sıraya kaydettirmeleri gerekmektedir. Söz hakkı bu sıraya göre verilirdi.¹²⁴ Konuşmak isteyenlerin konusu bir yasa teklifi ile ilgiliyse encümen tutanağı başkanlığa ulaşmadan kimseye söz hakkı verilmezdi.

Başkan oturumu kapatırken görüşmelerin yeterliliğini oya sunardı. Üyeler görüşmeleri yeterli görürse oturum kapanır; görmezlerse görüşmeler sürdürülürdü. Görüşmeler esnasında karışıklık yaşanır ya da düzen bozulursa başkan üyeleri ihtar ederdi, buna rağmen düzen sağlanamazsa başkan ayağa kalkıp oturuma ara vereceğini söylerdi. Karışıklık hâlâ dinmediyse oturuma bir saat ara verilirdi. Meclis çalışmaları esnasında düzensiz davranışlar sergileyenlere Dâhili Nizamname'nin ilgili hükmü uyarınca ceza verilirdi.

Meclis oturumu bitirmeden ertesi toplantının gününü, saatini ve konuşulacak konusunu üyelere bildirirdi.¹²⁵

Son olarak ifade etmek gerekir ki, Heyet-i Ayan'da yapılan görüşmelerin tümü gizliydi. Bu görüşmelere Heyet-i Vükela üyelerinden ya da onun görevlendirdiği uzman kişilerden ve Heyet-i Ayan tarafından davet edilen vekillerin haricinde hiçbir kişi katılamazdı.¹²⁶

123 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi, m. 21.

124 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi, m. 54 ve m. 55.

125 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi, m. 62.

126 Hey'et-i Ayan Nizamname-i Dâhilîsi, m. 71.

1.3. İlk Osmanlı Parlamentonun Kapatılması ve Birinci Meşrutiyet'in Sona Ermesi

Dönemin popüler akımı milliyetçiliğin etkisiyle Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Slav kökenli tebaasına yönelik himayeci siyaseti, Sırp ve Bulgarların yoğun olarak yaşadığı Balkan coğrafyasında ciddi karışıklıklara yol açmış ve Osmanlı Devleti'ni bu milletlerin bağımsızlık talepleriyle mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Konuyla ilgili olarak İngiltere'nin önderliğinde 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da uluslararası bir konferans toplanmıştır. Bu konferans sürerken Birinci Meşrutiyet'in ilan edilmiş olması, yabancı güçlerin gayrimüslim tebaasına ilişkin baskılarını bir nebze hafifletmişse de, Rusya'nın Balkanlardaki siyasetini değiştirmesinde etkili olamamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) ve Rusların Bulgaristan'ı aşarak İstanbul yakınlarına kadar gelmesiyle İmparatorluk ciddi bir sıkışmışlıkla karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan bu menfi gelişmeler ve bunların Meclis-i Meb'ûsan'daki yansımaları, Osmanlı parlamentolarının kadeğinde de etki etmiştir.

Mersin vapurunun Ruslar tarafından kaçırılması Meclis'in gündemine oturmuş ve savaşın kötü gidişi ile birleşerek Mecliste sert tartışmalara neden olmuştu. Özellikle 14 Ocak 1878 yılında başlayan oturumda, Suriye mebusu Halil Ganem, bir Atinalı yargıcın "*Ey Atina halkı! Siz nutuklarla uğraşırken, düşman kaptıya dayandı*" sözlerini hatırlatmasıyla şiddetli tartışmalar yaşanmış; Meclis ile Hükümet arasında gerilim çok yüksek boyutlara ulaşmıştır.¹²⁷ Nitekim bu buhranlı dönemde II. Abdülhamid, Mecliste yükselen seslerden dolayı sıklıkla sadrazam ve başvekil değiştirmek durumunda kalmıştır. Sadrazam İbrâhim Edhem Paşa'nın azli ve yerine Ahmed Hamdi Paşa'yı getirilmesi, Osmanlı-Rus harbinde alınan ağır yenilgi üzerine Meclis-i Meb'ûsan'da pâdişâh ve Heyet-i Vükela'ya yönelik eleştirel seslerin yükselmesi nedeniyle gerçekleşmişti. Ayrıca 'sadrızamlık' unvanının 'başvekil' olarak değiştirilmesi II. Abdülhamid ve Meclis arasındaki gerilimin bir diğer nedeni olmuştur.¹²⁸ Nitekim Sultan II. Abdülhamid 4 Şubat 1878 tarihinde Ahmed Vefik Paşa'yı¹²⁹ "başvekil" tayin etmiştir. Ahmed Vefik

127 Güneş, *Türk Parlamento Tarihi...*, s. 197.

128 Esasında sadrazama başvekil sanının verilmesine ilişkin değişiklik ilk olarak II. Mahmud dönemindeki reformlar kapsamında yapılmıştı. Sadrazam Rauf Paşa'nın unvanı II. Mahmud tarafından 30 Mart 1838 tarihli bir hatt-ı hümayunla "başvekil" olarak değiştirilmişti. Bu unvan II. Mahmud'un ölümünün ardından 3 Temmuz 1839'da Hüsrev Paşa'nın Sultan Abdülmecid tarafından sadrazam tayin edilmesiyle sona ermiş ve böylece kısa bir dönem yürürlükte kalan başvekilâlet ortadan kaldırılarak sadrazamlık yeniden ihdas edilmişti. Bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 26-28.

129 Aynı zamanda bu dönemde Ahmed Vefik Paşa'nın Maarif ve Dâhiliye nâzırlıkları da üzerindeydi.

Paşa liderliğindeki kabine, kuruluşunun ilk günlerinde başta başvekillik unvanı olmak üzere muhtelif formaliteler bağlamında ciddi bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Meclis-i Meb'ûsan, Osmanlı'nın âdeta bir ölüm kalım savaşı verilmekteyken sadâret unvanının başvekilliğe dönüştürülmesini -böyle bir unvanın Kanûn-ı Esâsî'de mevcut olmadığı gerekçesiyle- kabul etmemiş ve bu sebepten ötürü hükümetin meşruluğunu tanımak istememiştir.¹³⁰

Mebusların hükümeti denetleme çabaları da hükümet ve meclis arasındaki diğer önemli bir gerilim nedeni olmuştur. Nitekim savaşa birlikte bu denetim ve meclis müdahalesinin dozu da artmıştır. Zira savaşa ilgili cereyan eden krizler padişah tarafından sadece Yıldız Sarayı'nda (A'yân ve Meb'ûsan Meclis başkanları ve ikişer üyesinden, eski ve yeni hükümet üyelerinden) oluşturulan kırk üç kişilik özel mecliste görüşülmeye başlanmıştı. Bu durum Meclis'i alabildiğine rahatsız etmişti. Ancak parlamentonun kapatılmasına neden olan asıl ve görünen olay ise şu olmuştur: Bahsi geçen bu özel mecliste sadrazam, 'örs' ve 'çekiç' metaforlarını kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ve Rusya arasında kaldığını, ifade etmiştir. O sırada Meclis-i Meb'ûsan temsilcisi Ahmet Efendi ise hükümeti doğrudan eleştiren şu çıkışı yapmıştır: “*Siz bizim fikrimizi pek geç soruyorsunuz. Felaketin önünü almak mümkün olduğu zaman bize suret-i ciddi-yede müracaat etmeliydiniz. Meclis-i Meb'ûsan kendi malumatı haricinde olarak husulüne sebebiyet verilen bir halden dolayı mes'uliyeti asla kabul etmez...*”. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, Said Paşaya “Şu herife bir cevap ver; heyet işitsin” demiştir. Said Paşa, Ahmet Efendiye izahatta bulunurken, Padişah araya girerek “*Ben, millet ve devletimin hukukunu izâa etmedim. Benim başıma gelen vakai, ecdadımdan hiç bir padişahın zamanında vaki olmamıştır Devletimin izmihlalinden en ziyade ben hissedar-ı felaket olacağım ve en çok hukuku ben terk edeceğim. Bu adamın vukuat-ı salifeye aff-ı makal ile şu heyet içinde makamıma söylediği sözleri hiç bir vech ile kabul etmem. Ben şu mes'elede vazifemin icrasına ikdamımdan dolayı milletimden mükâfat beklerdim. Millet-i ikna ve müessesat-ı ahrarane ihdas edilerek islahat icrasına çalışan pederim Abdülmecid'in irsine iktifa etmek istemekle meğer yanılmış imişim. Ba'dema Ceddim Sultan Mahmud'un irsini takip edeceğim. O'nun gibi ben de şimdi anlıyorum ki Cenab-ı Hakkın muhafazasını bana tevdi ettiği akvamı kuvvetten başka hiçbir şeyle yürütmek kabil olmayacak*” diyerek Meclisi terk etmiştir (13 Şubat 1878).¹³¹ Ertesi gün hükümet, Padişaha Meclis-i Umumi'nin kapatılmasını önermiş, Padişah da bu öneriyi, KE'nin 7. maddesinin kendisine tanıdığı parlamentoyu zamanından önce açma ve kapatma yetkisi dâhilinde değerlendirerek Meclis-i Umumi'yi kapatmış-

130 Ömer Faruk Akün, “Ahmed Vefik Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 148.

131 Güneş, *Türk Parlamento Tarihi...*, s. 220.

tır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin ilk meşrutiyet tecrübesi sadece elli birleşimden sonra¹³² 28 Haziran 1877'de son bularak otuz yıl sürecek olan mutlakiyet rejimi dönemi başlamıştır.¹³³

SONUÇ

Devletin kurtuluşunun Batı'ya yönelmesine bağlı olduğu fikrinin Osmanlı aydın ve bürokratları arasında yaygınlık kazanması ve Tanzimat'tan itibaren -kesintili olmakla birlikte- devletin yönetiminde bu zihniyetteki kişilerin yer alması, 19 Mart 1877'de ilk Osmanlı parlamentosunun toplanması ile sonuçlanacak süreçte kuşkusuz belirleyici dinamiklerden biriydi.¹³⁴ Bu tarihten itibaren artık, yürütme gücünün (yani padişahın ve onun belirlediği Heyet-i Vükela'nın) yanında Meclis-i Umumi de siyasi denkleme kendine yer bulmuştu. Bu yönüyle KE ve bu Anayasa bağlamında teşkil ettirilen Osmanlı Parlamentosu'nun, uzun soluklu Osmanlı yönetim geleneği olan monarşiden meşruti monarşiye evrilme noktasında önemli kilometre taşlarını teşkil ettiği aşikârdır. Nitekim 1876 KE'si her ne kadar padişahın iradesiyle teşkil ettirilen bir kurulun çalışmalarıyla ortaya çıksa da Anayasada ortaya konulan yasama gücü, parlamento ekseninde konumlanıyor ve Osmanlı siyasal sisteminde bir ilki temsil ediyordu. Ancak Birinci Meşrutiyet dönemi, yürütmenin hem Meclis'le ilişkisi hem de kendi unsurları yani padişahın ve Heyet-i Vükelanın aralarındaki ilişkileri bağlamında sürekli bir devinim ve kuvvet kaymaları ile dolu bir zaman dilimi olmuştur. Nihayetinde İmparatorluğun dış siyasetinde yaşanan sıkışmışlık neticesinde II. Abdülhamit'in parlamentoyu tatil etmesiyle kesintiye uğramış, KE ise bu süreçte ilga edilmemişse de işlevsiz kalmıştır.

132 Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 33.

133 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 113-117. İmparatorluğun zorlu günleri Meclisin kapanmasının ardından da şiddetlenerek devam edecektir. Nitekim 3 Mart 1878'de Rusya ile Osmanlı imparatorluğu açısından son derece ağır şartları haiz Ayastefanos Antlaşması imzalanmak zorunda kalınacak; ancak bu defa Rusya'yı Balkan coğrafyasında tek güç haline getiren bu anlaşma Batılı devletler açısından kabul edilemez bulunduğu için Avusturya'da bir konferans düzenlenmesi gündeme gelecektir. Nitekim Berlin'de düzenlenen konferans sonrasında 13 Haziran 1878'de Berlin Antlaşması imzalanacak ve böylelikle Avrupalı devletlerin süregelen Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü siyaseti büyük darbe alacaktır.

134 Şükrü Hanioglu, "Siyasal Temsil Olayının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeri", *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi*, (Der. Hamit Emrah Beriş), TBMM, Ankara, 2022, s. 109.

KAYNAKÇA

- Abadan, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi*, (Der. Hamit Emrah Beriş), TBMM Yayınları, Ankara 2022, ss.73-108.
- Ahmad, Feroz - Dankward A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C. 4-5 (1975-1976), ss. 245-284.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakkî*, İmge Kitabevi, Ankara, 2017.
- Akşin, Sina, “Sened-i İttifak ile Magna Carta’nın Karşılaştırılması.” *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1992, ss 115-123.
- Akün, Ömer Faruk, “Ahmed Vefik Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1989, ss. 143-157.
- Akyıldız, Ali, “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 1998, ss. 209-222.
- Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Aldıkaçtı, Orhan, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982.
- Alkan, Mehmet Ö., *Osmanlı’dan Günümüz Darbeler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.
- Alkan, Mehmet Ö., “Türkiye’de Seçim Sistemi Tercihinin Misyona Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri (Siyaset Bilimi ve Siyaset Sosyolojisi Yaklaşımıyla)”, *Anayasa Yargısı*, C. 22, S. 1, ss.133-165.
- Arapyan, Kalost, *Rusçuk Ayanı Mustafa Paşa’nın Hayatı ve Kahramanlıkları*, (Çev. Esat Uras), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1943.
- Armağan, Servet, “20 Eylül 1877 tarihli Ayan Meclisi İç Tüzüğü”, *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8, 2011, ss.181-198.
- Armağan, Servet, *Memleketimizde İç Tüzükler*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972.
- Aydın, Mehmet Akif, “Kânûn-ı Esâsi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001, ss. 328-330.

- Baykal, Bekir Sıtkı, “Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler”, *Bellekten*, C. 24, S. 96, 1960, ss. 601-63.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Beydilli, Kemal, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, Ankara, 2013, ss. 430-433.
- Bilim, Cahit, “Ebubekir Ratıb Efendi, Nemçe Sefaretnamesi”, *Bellekten*, C.54, S. 209, 1990, ss. 261-296.
- Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Reform, 1856-1876*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- Easton, David, *A System Analysis of Political Life*, Wiley, New York, 1965.
- Eldem, Edhem, “Resimli Basında 1876 Darbesi”, Osmanlı'dan Günümüz Darbeler, (Haz. Mehmet Ö. Alkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 32-40.
- Eyice, Semavi, “Gaspere Trajano Fossati”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, 1996, ss. 170-173.
- Gençkaya, Ömer Faruk - Osman Nihat Bişgin, “I. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanında Parlamento Denetiminde Öne Çıkan Mebuslar”, *Yasama Dergisi*, S. 44, 2021, ss. 11-42.
- Giddens, Anthony, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, University of California Press, Berkeley, 1984.
- Gözler, Kemal, *Kurucu İktidar*, Ekin, Bursa, 2016.
- Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin, Bursa, 2019.
- Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C. 1, TBMM Vakfı Yayınları, No: 14, Ankara, 1997.
- Hanioglu, Şükrü, “Siyasal Temsil Olayının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeri”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemelik Yazıları Seçkisi*, (Der. Hamit Emrah Beriş), TBMM Yayınları, Ankara, 2022, ss. 109-115.
- Kanun-ı Esâsî, Anayasa Mahkemesi, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-kânûn-i-esâsî/> (Erişim Tarihi: 27.10.2022)
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876*

- 1907), C. 8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Kili, Suna - Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- Koçak, Cemil, “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, C. 1, (Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 72-82.
- Kunt, Metin, “Siyasal Tarih (1600-1789)”, *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, (Der. Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Laswell, Harold, *Politics: Who Gets What, When, How*, Whittlesey House, New York, 1936.
- Mardin, Şerif, “Fransız Devrimi’nin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkisi”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi*, (Der. Hamit Emrah Beriş), TBMM Yayınları, Ankara, 2022, ss. 45-64.
- Mardin, Şerif, “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, C. 1, (Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 43-53.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev. Mümtaz’er Türköne vd.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Okandan, Recai Galip, *Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1940.
- Olgun, Kenan, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, *İlmî Araştırmalar*, S. 7, 1999, ss.157-175.
- Ortaylı, İlber, “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 100. Yılına Armağan: Meclis ve Milli Egemenlik Yazıları Seçkisi*, (Der. Hamit Emrah Beriş), TBMM Yayınları, Ankara, 2022, ss.64-72.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, ss.54-100.
- Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınevi, Ankara, 1993.
- Shaw, Stanford - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*,

- C. 2, (Çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul 1983.
- Soysal, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1986.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılulaşma Hareketleri*, Arba Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdâr Mustafa Paşa*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1942.
- Yeşil, Fatih, "III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar", *Bellekten*, C. 76, S. 275, 2012, ss.75-146.
- Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- "Siyasal ve Toplumsal Olaylar Kronolojisi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. 6, İstanbul, 1985, ss. 1453-1472.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ CAMİİ VE SANATSAL İMGELERİ¹

THE MOSQUE OF THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY AND ARTISTIC IMAGES

Fulya ERTUĞ İBİŞ²

Özet

Bu yazı TBMM Camii'nin sanatsal imgelerini, dayandığı tasarım ilkelerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. TBMM Camii, Uluslararası ödüllü ve tescilli bir yapı olmasına rağmen yeterince ifade edilememiştir. Mimari öğelerin sanatsal kurgusunda seçilen imgelerin değerlendirilmesi yapıyı daha iyi anlamayı ve yorumlamayı kolaylaştırmaktadır. Bu amaçla sanatsal imgelere dayalı düşüncelerde etkili olanın birey veya bireylerin oluşturduğu toplumun bakışındaki görme biçiminin olduğu çalışmada değerlendirilmektedir. Görme biçimini etkileyen ise caminin sahip olduğu çok sayıda sanatsal imgenin düşünsel değerleridir. TBMM Camii duyu algılarımız ve bilinçle bakılarak anlaşıldığında sanat güzelliği bakımından bakını düşündürmektedir. Aynı zamanda farklı bakış biçimlerine göre değerlendirildiğinde, her perspektifin bulunduğu ortak bir noktada bakanları birleştirecek bir yapı olmanın umut ve inancını taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: TBMM, İmge, Sanatsal İmge, Cami

-
- 1 Araştırma Makalesi
Makale gönderim tarihi: 10.01.2023
Makale kabul tarihi: 28.02.2023
 - 2 Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü İç Mimari ve Çevre Tasarımı Ana Bilim Dalı
E-posta: fulyaibis@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3398-9121>

ABSTRACT

This article aims to reveal the artistic images of the TBMM Mosque and the design principles on which it is based. Although the TBMM Mosque is an award-winning and registered structure among the internationally known authorities, it has not expressed well enough. Evaluation of the images selected in the artistic setup of architectural elements facilitates a better understanding and interpretation of the building. For this purpose, it is evaluated in this article that what is effective in the thoughts based on artistic images is the individual or the way of seeing in the society formed by the individuals. What affects the way of seeing is the intellectual values of the many artistic images of the mosque. When the TBMM Mosque is understood through our sense of perceptions and consciousness, it makes us think in terms of the beauty of art. Even if it is being evaluated by different perspectives, it carries the hope and belief of being a structure that will unite the viewers at a common point where all perspectives meet.

Keywords: *TBMM, Image, Artistic Image, Mosque*



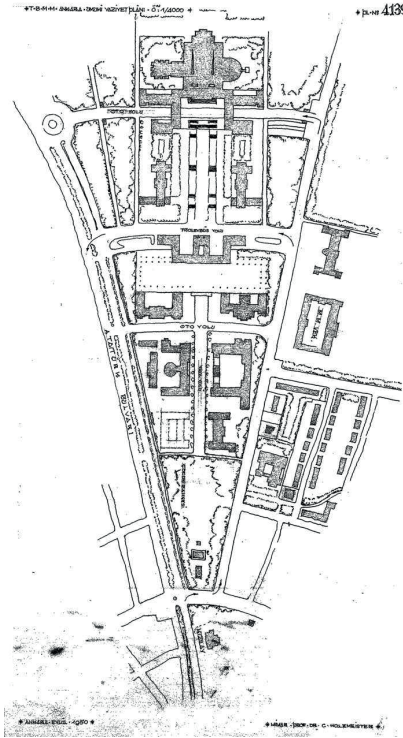
Kaynak: TBMM Binaları, (2005), Basın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı Tanıtım Kitapları, TBMM Basımevinden Temin Edilmiştir.

GİRİŞ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Camii konum olarak; Türkiye'nin başkenti Ankara'da bulunan "Devlet Mahallesi'nin güney ucundaki son noktada yer almaktadır. Devlet Mahallesi, Cumhuriyet ilanı sonrasında Ankara kenti yapılanma sürecinde Atatürk'ün Almanya'dan gelmesine vesile olduğu Berlinli Mimar H. Jansen'in geliştirdiği nazım planına uygun olarak C. Holzmeister tarafından tasarlanmıştır. Kızılay'da Güven Anıtı ile başlayan Devlet Mahallesi, Atatürk Bulvarı ile Dikmen yolu arasında bakanlık Binaları ile devam eden ve yüksek bir noktada TBMM binası ile tanımlı üçgen alandır.

Ankara Devlet Mahallesi yönetim binalarının içerisinde bulunan orta aksı, TBMM Ana Binası Şeref holünden geçerek salkımlı kapı ile Genel Kurula ve Salonun merkezinde bulunan "Halk Egemenliğini" ifade eden Atatürk çiçeklerine ulaşmaktadır. Aks barındırdığı anlamlar nedeni ile çok özel ve önemlidir.

Görsel 2. Holzmeister'in Projesinde Devlet Mahallesi Vaziyet Planı ve Orta Aksın Vurgusu

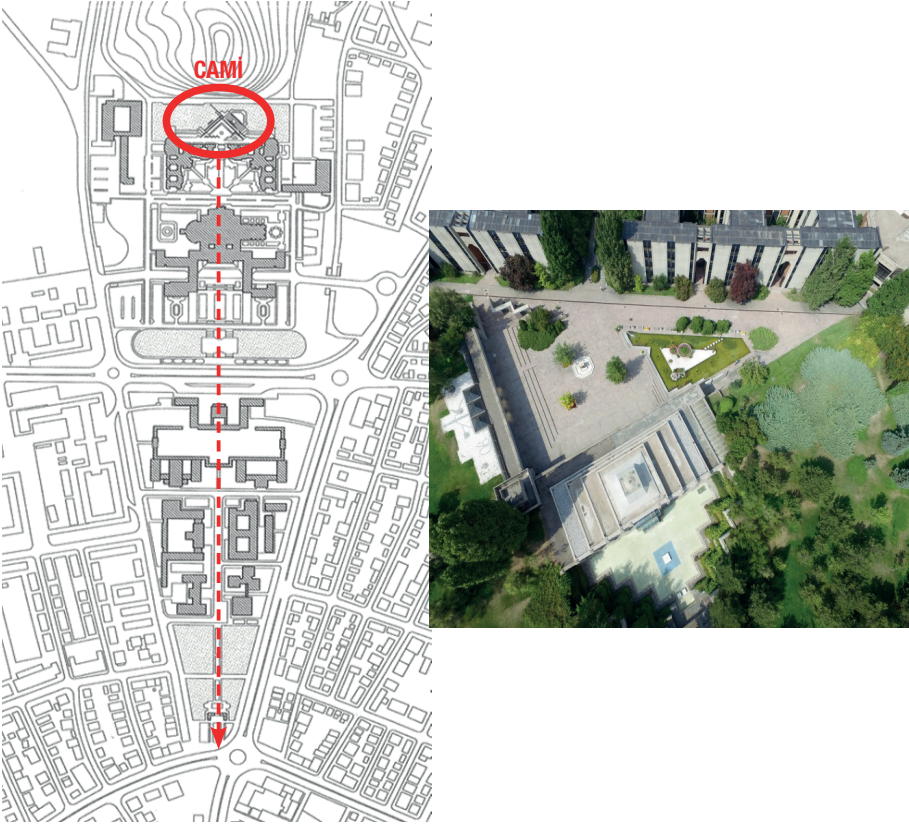


Kaynak: TBMM İşletme ve Yapım Başkanlığı Proje ve Fotoğraf Arşivinden alınmıştır.

Caminin yeri, orta aksın son noktasına gelmektedir. Bu nokta T.B.M.M. Ana Binası ile eski Halkla İlişkiler Binalarının arasındaki kuzey- güney aksın bitiminde bulunmaktadır. Cami Ana Bina ve dik eğimli tepe ile bütünleşiktir. Cami yapılandırılırken yaya aksının kibleye yönelmesi gerektiğinden mevcut akstaki simetri şaşırtılarak yerleştirilmiş bir konuma sahiptir.

Meclis Camii yapımının tamamlandığı 1989 yılından itibaren kullanılmaktadır. Caminin yapımına TBMM yönetimince Ana Binanın projelendirildiği yıllarda öngörülemeyen ihtiyaç ve sayısal artışları karşılamak üzere düşünülen Halkla İlişkiler Binalarının kullanımına geçildikten sonra 1984 yılında karar verilmiştir. Caminin, aynı zamanda dinî bir yapının laik bir ülkede resmî yönetim binalarının içinde bulunması ve harcamalarının Devlet tarafından karşılanması nedeniyle özel bir niteliği bulunmaktadır.

Görsel 3-4. Caminin Devlet Mahallesi Aksı ve Ana Bina-Eski Halkla İlişkiler Binası ile İlişkisi



Kaynak: TBMM İşletme ve Yapım Başkanlığı Proje ve Fotoğraf Arşivinden alınmıştır.

Bu çalışmanın yapılmasına Başkent Ankara şehri planlamasından gelen imgeler ve Caminin imgelerinin keşiştiği noktanın önemi nedeniyle gerek duyulmuştur. Meclis Camii için literatür taraması yapıp kayıtlı arşiv bilgilerine ulaşıp elde edilen veri incelenerek, çok tartışılan çok yazılan, tescil kararı değişen TBMM Camii konusu herkesi birleştireci bir bakış açısı ile ele alınmak istenmiştir.

1. TBMM CAMİİ

1.1. Caminin Planlama ve Yapım Süreci

Cami yapımı öncesinde TBMM İdaresince Diyanet Başkanlığından resmi görüş alınmış, dinî yapının sanat değeri yüksek bir eser olmasının gereği, hizmet vereceği grup, ödeneğin ne şekilde sağlanacağına dair yapım kararlarına varılmıştır. TBMM Genel Sekreterliği, TBMM Başkanlık Divanına Meclis Kampüsünde gerçekleştirilmesi düşünülen Meclis Camii projesinin elde edilmesi işinin Bayındırlık İskân Bakanlığınca yürütülmesi için Ulusal Proje Yarışması çıkartılmasını önermiştir. Ayrıca Cami yapımı işi, bütçede ödenek olmadığından programdaki işlere ayrılmış ödenekten harcanması onaya sunulmuştur.³

TBMM Başkanlık Divanı Camide bulunması gerekli temel özelliklerin belirlenmesi, jüri teşkili ve şartname oluşturulması ve çıkabilecek diğer konuların halledilebilmesi için İttüzük gereęi⁴ onay olarak proje elde edilme işini başlatmıştır.⁵

Meclis Başkanı Necmettin Karaduman başkanlığındaki Divan, birkaç gün sonra caminin projelerinin yarışma usulü ile elde edilmesi işini karara bağlamıştır.

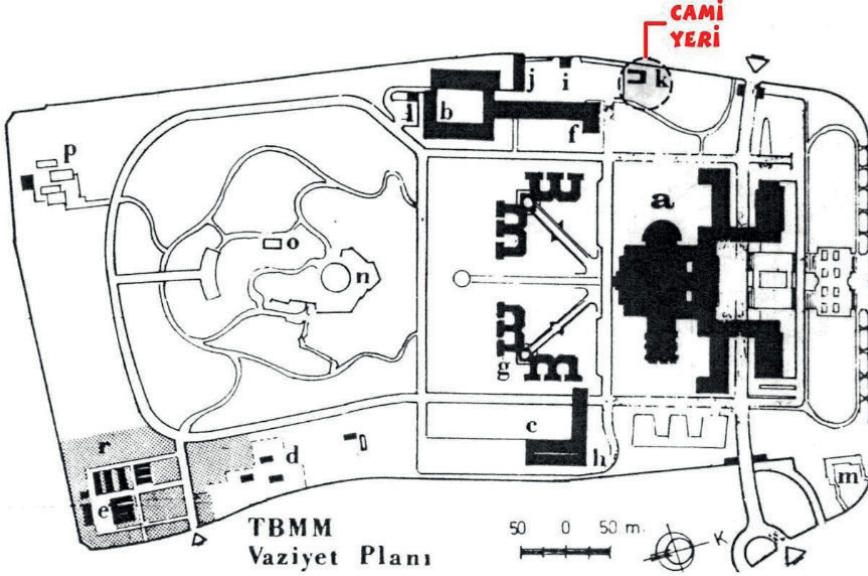
Caminin yeri, 1982 yılında Ziyaretçi Kabul Binasının Atatürk Bulvarı tarafında Milli Egemenlik Parkı ile bağlantılı olarak belirlenmiştir. Bu yapılaşmanın bölgede yoğunluğu çok artıracığı ve gabarisinin Bulvardan iyi bir görüntü veremeyeceği yapılan etütler sonucunda anlaşılmasından sonra değiştirilmiştir. Yarışma Şartnamesi ön hazırlığında Kültür Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu Başkanlığınca benimsenen cami yerinin, ziyaretçi girişi yanında Dikmen Caddesi ile bağlantılı halka açık bir alanda erişimin sağlanabilmesi için seçildiği anlaşılmaktadır.⁶

3 TBMM Arşivi, 16.05.1984 tarih ve 84 numaralı Cami Yaptırılması ile ilgili TBMM Genel Sekreterlik Oluru.

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi İttüzüğü, Karar No: 584 Kabul Tarihi: 5.3.1973 (Resmî Gazete: 13.4.1973- Sayı: 14506):
“TBMM Bütçesinin hazırlanması
MADDE 176- (...) Bina, bahçe ve arsaların yapım, imar ve onarımı hakkındaki kararlar, Başkanlık Divanınca alınır.”

5 TBMM Arşivi, 22.05.2023 tarih ve 20 numaralı Divan Kararı.

6 TBMM Arşivi, 16.05.1984 tarih ve 84 numaralı Cami Yaptırılması ile ilgili TBMM Genel Sekreterlik Oluru Eki.

Görsel 5. Yarışma Açılması Kararı Verilen Caminin Belirlenen İlk Yeri

Kaynak: TBMM Başkanlığı Genel Sekreterliğinin 16.05.1984 tarih ve 84 sayılı Olur Eki.

Divan kararında yapının yarışma şartnamesi için özellikleri tanımlanmıştır. Bu özellikler: Ana Bina ile uyumlu; Türk ve İslam Camii mimarisine uygun, çağdaş; sadece milletvekilli, personel ve ziyaretçileri için çalışma saatleri içerisinde hizmet vermek üzere 500 kişilik, tek kitle ve minareli; yeşil alana taşacak bir yerleşim ve büyüme olanağına sahip olması şeklindedir.

Ancak Dikmen Caddesi bağlantılı Camii yerine ilişkin yapım kararı 12.06.1984 tarihinde yürürlükten kaldırılmış ve aynı tarihli Divan kararı ile Caminin milletvekillerine daha yakın olan Halkla İlişkiler Binası çevresinde planlanması ve Ana Bina ile uyum sağlaması için komisyon kurulması TBMM Başkanlığına onaya sunulmuştur.⁷

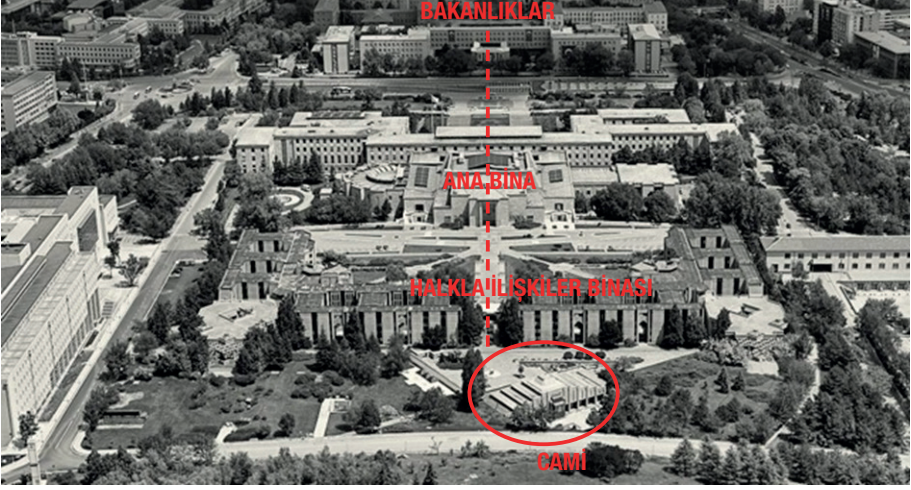
Çalışmayı yürüten komisyon, işin Ana Bina Proje Müellifi C. Holzmeister'in Halkla İlişkiler Binası için onay verdiği Proje Müellifi Behruz Çinici'ye yaptırılmasını uygun görmüş ve bu görüş TBMM Başkanlık Divanınca kabul edilmiştir.⁸

İdare tarafından kompleksin ayrıca kültürel ve sosyal amaçlı bir yapı olması da istenmiştir. Behruz Çinici ile oğlu Can Çinici tarafından caminin projesi ve uygulamaları tamamlanmıştır.

7 TBMM Genel Sekreterliğinin TBMM Başkanlığına sunduğu 12.06.1984 tarih ve 184 sayılı Olur'u.

8 TBMM Arşivi, 08.01.1985 gün ve 42 numaralı Divan Kararı ve toplantı tutanakları.

Görsel 6. TBMM Yerleşkesinde Ana Bina- Halkla İlişkiler Binası ve Caminin Konumu



Kaynak: TBMM İşletme ve Yapım Başkanlığı fotoğraf arşivinden alınmıştır.

Müellifler tarafından cami, kütüphane, halkla ilişkiler binaları ile birlikte Meydan-İbadethane-Kitaplıktan oluşan yapı kompleksi tasarlanmıştır. Kompleksin ortasındaki açık kamusal alanın, milletvekilleri ile onları seçenlerin bir araya gelebileceği bir platform olması düşünülmüştür. Cami, şehir dokusunda öne çıkmayan, yalın şekilde düşünülmüş, boyut ve form olarak bir mescit olarak ele alınmıştır. Caminin yapımına sınırlı bir bütçe ile başlanılmış olup proje bedeli olarak yirmi milyon Türk lirası ödenmiştir.⁹

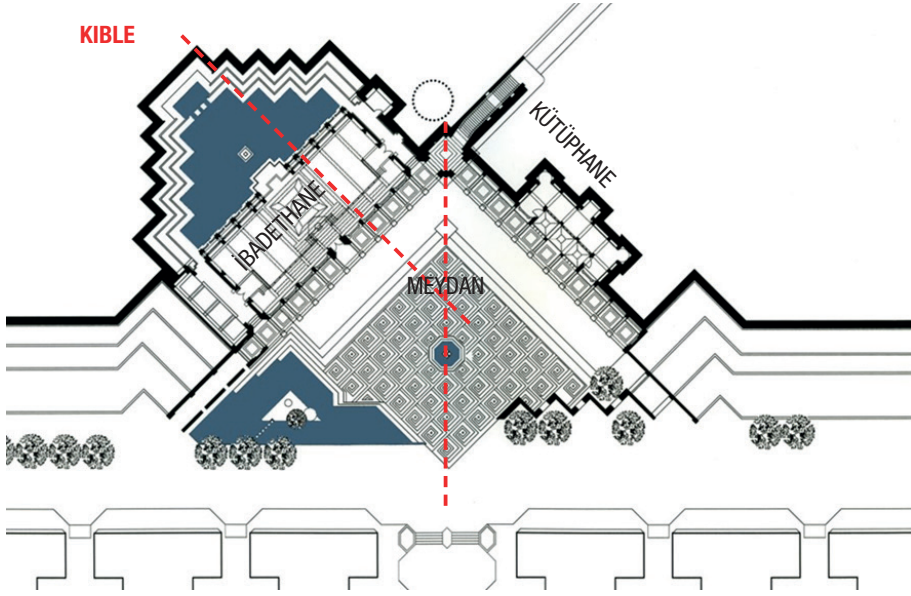
Proje bedeli, açık mekânlar hariç tutulup, iç mimari/dekorasyonu ilgilendiren mekânlar itibarıyla 1250 metrekare üzerinden 5. Sınıf B grubu yapı olarak ve %10 indirimle hesaplanmıştır.¹⁰

9 07.05. 1987 tarihli Proje Müellifleri ve TBMM İnşaat Kontrol Amirliği arasında yapılan “sözleşme” Çinicı Mimarlık Ofisinden temin edilmiştir.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. MİMARLIK VE MÜHENDİSLİK HİZMET BEDELLERİNİN HESABINDA KULLANILACAK 1987 YILI YAPI YAKLAŞIK BİRİM MALİYETLERİ: 16.7.1985 tarihli ve 85/9707 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulan “Mimarlık ve Mühendislik Hizmetleri Şartnamesinin 3.2 maddesi adı geçen ve bütün hizmet dalları için Yapı Yaklaşık Maliyetinin (YYM) ve YYM/BM oranının hesabında kullanılacak olan 1987 yılı Birim Maliyetleri (BM) hakkında tebliğ ile belirlenmiştir. Bu maliyetlere genel gider ve müteahhitlik karı dâhildir. V. SINIF B GRUBU YAPILAR: • Kongre merkezi, konser salonları; • Müze, sergi, büyük kütüphane kompleksleri; • Bilgi işlem merkezleri ve benzer yapılar olup; 1987 yılı için 234.000.TL (BM)’dir. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/yfk/icerikler/1987-20190312111800.pdf>

TBMM Camii projesi pek çok platformda değerlendirilmiş, takdir edilmiş ve ödüle layık görülmüştür. Cami, 20. yüzyıl dünya mimarlık tarihinin İngiliz Mimarlar Kraliyet Enstitüsü ve Londra Üniversitesi tarafından ele alındığı ansiklopedinin Orta Doğu-Türkiye bölümünde yer almaktadır.¹¹

Görsel 7. Külliye Mantığı ve Aksın Şaşırtılması



Kaynak: Çinici Mimarlık Proje Arşivinden alınmıştır.

Ayrıca Cami 1995 yılında İslam kültürünü başarı ile yorumlayan mimarlık eserlerine verilen Ağa Han Mimarlık Ödülü'ne layık görülmüştür.¹² Türkiye'de çağdaş mimarlığın (1923-2003) dönemini temsil etmesi bakımından TBMM Camii mimari ilk yirmi eser arasında dokuzuncu sırada bulunmaktadır.¹³ Yanı sıra U.S.P. Mimarlık Dergisi Metropolis araştırmacıları tarafından Meclis Camii'nin yerinde incelemesi yapılmış, bu inceleme çıktıları uluslararası pek çok kitap ve dergide de yayınlanmıştır.¹⁴

11 Shulmann, K., "Turkish Grand National Assembly Ankara-1995 Aga Khan Winner", *Metropolis*, S. 11, 2003, s. 138.

12 <https://www.arkiv.com.tr/proje/tbmm-camisi/1815>

13 Cengizkan, A., "Türkiye'de Çağdaş Mimarlığın Önde Gelen 20 Eseri", *Mimarlık Dergisi*, S. 311, 2003, s. 309. Muschamp, R., "An Islamic Reminder of The Sacred in Design", *New York Times*, 1998.

14 Shulmann, K., "Turkish Grand National Assembly Ankara-1995 Aga Khan Winner", *Metropolis*, S. 11, 2003, s. 13-8.

Amerika Yayın Kuruluşu olan The New York Times’a 1998 sayısına kapak olmuş dergi içerisinde geleneksel caminin tasarım unsurlarını tersine çeviren bir uygulama olması nedeni ile yer verilmiştir.¹⁵

Bu yapı hakkında çok ve farklı görüşün olması eserin taşıdığı sanatsal imgele-
rinin anlaşılmasının gereğini ortaya koymaktadır.

2. İMGE

İmge; Orhan Hançerlioğlu’nun yazdığı felsefe sözlüğünde “hayal, imaj, duyulur bir kaynaktan gelen tasarım...” olarak açıklanmaktadır.¹⁶ Herhangi bir cami için imgenin birçok hayal, imaj ve duyu organlarımızla algıladığımız imgelerin kompozisyonu olduğu fark edilmektedir. Caminin sanat adına yapıldığı düşünülen imgeleri, caminin toplum içindeki algısını ve cami hakkındaki toplumsal değerlendirmeyi gündeme getirmektedir. Bu nedenle öncelikle esere imgeler verilmesinin etkilerinin neler yaratabileceği düşünülmelidir.

Bir imge, yeniden yaratılmış ya da yeniden üretilmiş görünümdür. İmge ilk kez ortaya çıktığı yerden ve zamandan- birkaç dakika ya da birkaç yüzyıl için- kopmuş ve saklanmış bir görünüm ya da görünümler düzenidir. Her imgede bir görme biçimi yatar. Fotoğraflarda bile. Çünkü fotoğraflar çoğu zaman sanıldığı gibi mekanik kayıtlar değildir. Her bir fotoğrafa baktığımızda, ne denli az olursa olsun, fotoğrafçının sınırsız görünüm olanakları arasından o görünümü seçtiğini fark ederiz. Rastgele aile fotoğraflarında da böyledir bu. Fotoğrafçının görme biçimi konuyu seçişinde yansır.¹⁷

İmgeyi görmeyi ve algılamayı konuya bakanın, yorumlama biçimi belirlemektedir. Çünkü, imge hayal olması nedeni ile tümüyle soyuttur, yani düşünce alanına aittir. Duyu organları ve bilinçle birlikte algılanan, düşüncelerimizin konuya bakışının yansımalarıdır. Uslarda yüzyıllar boyunca süregelen birikimler ve alışkanlıklar ile bir cami imajı oluşmuştur.

Cami yapısı; somut bir şekilde nesnellik taşımaktadır, gerçektir ve işlevseldir. Zaman içerisinde biçim ve işlev yönünden gelişirken, toplumdaki, mimari çevreden kabul görmüş kalıpların tekrar etmesi neticesinde kullanım amacı dışında toplum tarafından verilmiş görevlere sahiptir. Asıl fonksiyonu mabet olma dışında; siyasetin merkezi, adaletin merkezi, yönetimin gücü, siyasetin ve adaletin merkezi olma, eğitim-öğretim ve kültür merkezi olma, askeri amaçlar ile kullanılması gibi görevleri bulunmaktadır.¹⁸

15 Muschamp, R., “An Islamic Reminder of The Sacred in Design”, *New York Times*, 1998.

16 Hançerlioğlu, O., *Felsefe Sözlüğü*, 18. Geliştirilmiş ve Genişletilmiş Yeni Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2010 s. 184.

17 Berger, J., *Görme Biçimleri*, Metis Yayınları, İstanbul, 2018, s. 10.

18 <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami#1-dini-ve-sosyokulturel-tarihi>

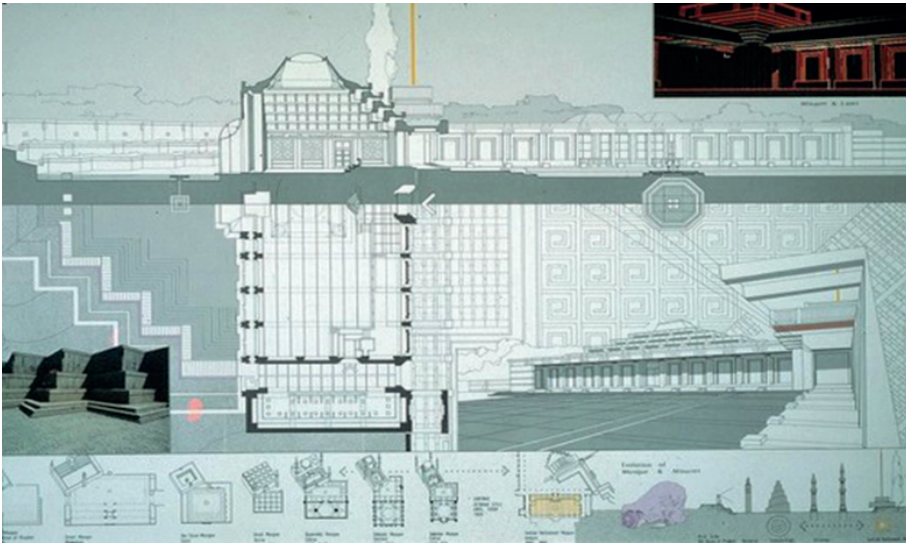
Cami, Arapça cem ‘kökünden türeyen, “toplayan, bir araya getiren” anlamındadır. Mescit ise “eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” manasına gelen sükût kökünden “secde edilen yer” anlamında bir ibadet mekânı ismidir.¹⁹

Her ibadet edenin secdeye varış için bu eylemi nasıl bir mekânda hayal ettiğine ilişkin geçmişten taşıyarak getirdiği düşünceleri ile mekâna ve dine ait kabulleri bulunmaktadır. Bu kabuller ile beğenilerin ortaya çıktığı, yapı bireylerin beğenilerine bakarak yorumlandığı, yapılan yorumların sübjektif olduğu bilinmektedir. Bu nedenle caminin ve imgelerinin objektif bir bakışla değerlendirilebilmesi gerekir.

2.1.Caminin İmgeleri

Camiyi ve imgelerini anlayabilmek için kaynaklardan edindiğimiz bilgileri incelemeye çalışırsak; TBMM Camiini, dik eğimli arazi içinde güney batı yönlerinde” gömülerek “secde eden mümin” silüetini anlatan ve cami tasarım kriterlerini en güzel şekli ile gösteren 8 numaralı görsele bakarak değerlendirmek mümkündür. Arazinin eğimine gömülmeyi, doğayla bütünleşmeyi ve mütevazı olmayı seçen yapı bunu sadece TBMM Ana Bina yönüne cephe vererek göstermektedir.

Görsel 8. Caminin Araziye Oturuşu ve Seçilen Tasarım Kriterlerinin Görsel Anlatımı



Kaynak: Çinici Mimarlık Arşivinden alınmıştır. Proje yapma döneminde ofiste çalışan Japon Mimar Tatsuya Yamamoto tarafından görselleştirilmiştir.

Ansiklopedi, dergi, makale ve proje sahipleri ile yapılan söyleşiler araştırılıp incelendiğinde; cami yapı topluluğunun üç ana mekân ve üç imgeden oluştuğu anlaşılmaktadır. Mekânsal imgeler İslam inancına göre güncel dünya, ahiret ve cennet olarak yorumlanmaktadır.

2.1.1. Güncel Dünya (ön avlu)

Üçgen planlı ön avlunun iki kenarında sütunsuz revaklar bulunmaktadır. Birbirine dik açı ile birleşen güney yönündeki ibadethane “*inanç*” ve batı yönündeki modern bir şekilde yorumlanan kütüphane “*aydınlanma ve akıl*” düşünülerek yerleştirilmiştir. Her iki yapıyı varlıkları olmayan sütun ayakları ve saçaktan oluşmuş revak bağlamaktadır. Geleneksel alışkanlıklarımızla ve beş duyu organımıza rağmen algıladığımız saçak ve ayaklar, bize revakın sütunlu olduğunu hissettirmektedir. Ancak bilinçli bakışta mekânın tabanı olan sütunsuz bir saçak olarak tasarlandığı fark edilebilmektedir. Avluyu kuşatan revak geleneği dikey taşıyıcı kolon ile değil yatay taşıyıcı kiriş ve kolon kaidesi oluşturmaktadır.

Sütun dayanak sağlar. Sütun binyılların pasını taşır. Sütun yaşamı sürdürme mucizesini simgeler, dünyaya yalnızca bir tek noktada değmenin görünürdeki kıvrılganlığını reddeder.²⁰

Can Çinici ile yapılan söyleşide Eco’nun yukarıda aktarılan görüşü için “Bizim tam da yaptığımız budur işte” demiştir. Burada sütun taşıyıcı, estetik, işlevsel ve en önemlisi tarihten gelen anlamlarının dışında mimari bir şifre olarak kullanılmıştır. Revakta karşılaştığımız imgelem bize bunu söylüyor olabilir.

Berger, bilginin her zaman gördüklerimize uymadığını söyler:

Her İmgede bir görme biçimi yatsa da bir imgeyi algılayışımız ya da değerlendirişimiz aynı zamanda görme biçimimize bağlıdır.²¹

Proje müellifleri, Cami ve havuzların onarımlarının TBMM İşletme ve Yapım Müdürlüğüne yapıldığı 2006 senesinde, binayı kontrol ederlerken, avluda bulunan suya gömülü üçgen nilüfer havuzu ve fiskiyelerin ölüm ve gömülmeyi, etrafi çevrelenmiş arada boşluklar bırakılan duvarların ise *güncel dünyayı* temsil ettiğini ifade etmişlerdir.

20 Umberto, E., *Mimarlık Gösterge Bilimi*, Daimon Yayınları, İstanbul, 2019, s. 96.

21 Berger, *Görme Biçimleri*, s. 10.

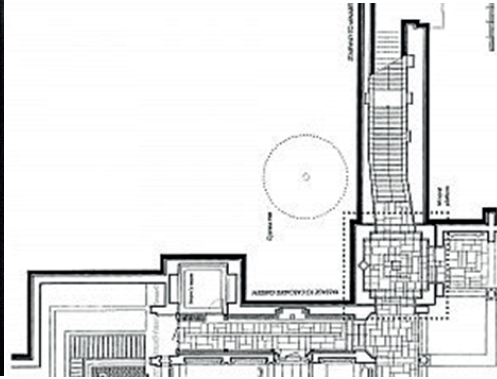
Görsel 9. Ölüm ve Gömülme-Nilüfer Havuzu, Güncel Hayat-Kırık Duvarlar



Kaynak: Fotoğrafçı Özkan Önder belgesel arşivinden alınmıştır.

Bir başka sanatsal imgede iki taraflı sütunsuz revakların kesiştikleri yerde bulunan Nur'a çıkan merdivendir. Merdivenden çıkıldıkça ulaşılan yer toprak bir alan olduğundan İslamiyet'teki topraktan gelip toprağa gitme gerçeğini mimari öge kullanarak hatırlatma yönünde imgeleme yapılmaktadır.

Görsel 10-11. Nur'a Çıkan Merdiven



Kaynak: ARKİV, Türkiye Mimarlık Arşivinden temin edilmiştir.

2.1.2. Ahiret (İbadethane)

Dikdörtgen formundaki ibadet mekânı, hayatın varlığını ve ahireti, anlatmak isterken; peyzaj ve doğa ilişkisi, boyut, yatay biçimlenme, ışığın kullanımı ile

kendini ortaya koymaktadır. İbadethane olarak kullanılan mekânın, mimari öğelerin geçmişteki kullanımlarından farklı anlamlarda işlevleri bulunmaktadır. Örneğin; Dinî mekânın üst örtüsü kademeli olarak arazinin dik eğimine uygun üç yönde piramit tarzı çatı ile örtülüdür. Orta kademe diğerlerinden daha yüksek tasarlanarak alışılmış “İslam kubbesinin” yerine uygulanmıştır.

İslam’da ibadet edenin bakışının yerde ve yatay düzlemde olması nedeni ile yataylık algısı ve kıbleye yönlendirme isteğinin olduğu mimari vurgulardan anlaşılmaktadır. İbadethane, imama doğru saf düzeni almaya uygun yatay bir mekân olarak tasarlanmıştır. Kıble duvarının şeffaflığı ve piramidi oluşturan kirişler arasındaki yatay boşluklar ve kıble yönü hariç üç yönden süzülerek içeri giren dolaylı ışık yataylık algısını arttırmaktadır.

Her camide olduğu gibi mihrabın sağında ahşap bir minber vardır. İbadethane duvarlarında büyük çiniler ile Allah, Hz. Muhammed ve dört halifenin adları (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) yazılıdır.

Geniş dikdörtgen mekân safta duranın dua etmeye, iç dünyasına yönlendirmeye ve huzura kavuşturmaya yönelik tasarlanmıştır. Kıble duvarı saydam olup; kademeli setlerden oluşmuş gömme bahçeyi, kademelerden havuza düşen suyu ve yeşil bahçeyi görmektedir. eğrisel cam mihrap vitray tasarımı dışarıya çıkıntılı olarak düşünülmüştür. Mihrap İslam’da cennetin kapısını; bir eşiği temsil etmektedir.

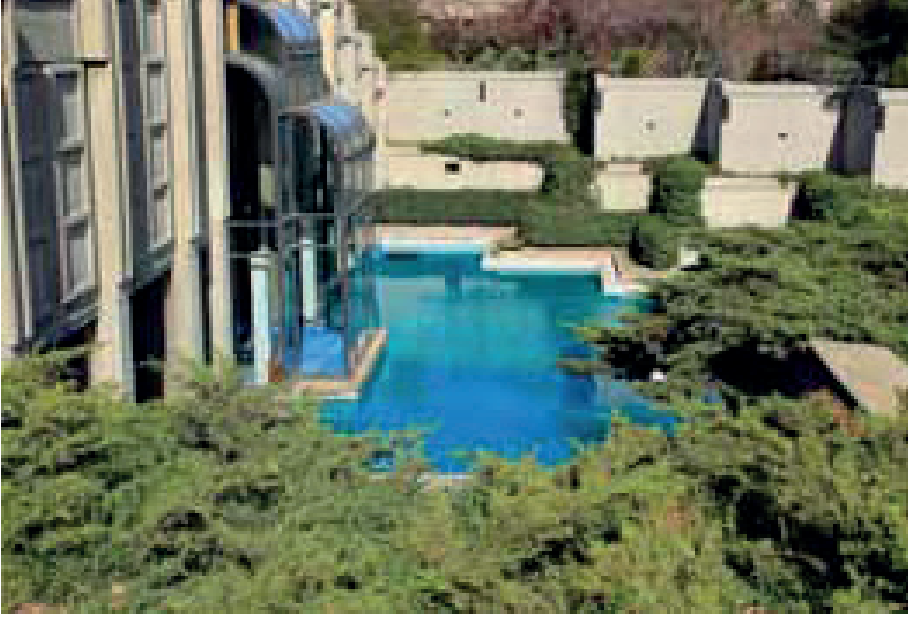
Görsel 12. İbadethane Tavanı- Işığın Süzülmesi-Yataylık Algısı **Görsel 13.** Çini Yazılar



Kaynak: TBMM Binaları, (2005), Basın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı Tanıtım Kitapları, TBMM Basımevinden Temin Edilmiştir.

Camide kıble duvarındaki şeffaflık cennete açıdır. Ayrıca ibadet eden insan kendini doğanın içerisinde hissedebilmektedir. Mihrap önünde insan sesi doğanın sesine karışmaktadır. Müezzin sesi, içerideki şadırvanın ve katlı şelalenin insan ruhuna iyi gelen su sesinin armonisi ibadet yapan herkes tarafından rahatlıkla duyulmaktadır.

Görsel 14. Eşik Mekân; Cam Mihrap ve Cenneti Temsil Eden Gömme Bahçe



Kaynak: TBMM Binaları, (2005), Basın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı Tanıtım Kitapları, TBMM Basımevinden Temin Edilmiştir.

Caminin kuzey duvarı boyunca dikdörtgen; sadece yükseltilerek ayrılmış şeffaf parapetlidir bölüm kadınlara ayrılmıştır.

Günümüz malzeme ve teknolojsi kullanılarak inşa edilen yapıda geleneksel cami ve geçmiş kültürümüzle ilgili değerlere yer verilirken brüt beton ve ön yapımlı beton elemanlar cam ile birlikte kullanılmıştır. Dolu-boş dengesine bakıldığında betonun camla birlikte kullanımının çok uyumlu olduğu görülmektedir. Yapı malzemelerin seçim ve kullanımındaki sadelik nedeni ile tarzının brütalist olduğu düşünülebilir.

Eser yapısında ne kadar çok imgelem barındırıyorsa mimarın gördüklerini algılayışını o kadar çok anlaşılır olmaktadır:

Şu da var ki imge sanat yapıtına verildiği zaman insanların ona bakışı sanat konusunda edindikleri varsayımlar dizisinin etkisinden kurtulamaz. Bu varsayımlar şunlarla ilgilidir.

Güzellik,
Gerek,
Deha,
Uygarlık,

Biçim,
Toplumsal konum,
Beğeni vb.

Bu varsayımların çoğu bugünkü durumuyla artık dünyaya uymuyor. (Bugünkü durumuyla dünya salt nesnel bir gerçeklik değildir; buna bilinçlilik de katılmıştır.) Günümüzde tam olarak uymamalarının dışında bu varsayımlar geçmişe de gölge düşürürler. Geçmiş hiçbir zaman olduğu yerde durup yeniden keşfedilmeyi, aynıyla olduğu gibi tanınmayı beklemez. Tarih her zaman belli bir şimdiyle onun geçmişi arasındaki ilişkiyi kurar. Demek ki şimdiden korkmak eskiyi bulandırmaya yol açıyor. Geçmiş içinde yaşanacak bir şey değildir. Eyleme geçerken içinden bir şeyler çekip çıkarttığımız bir sonuçlar kuyusudur. Geçmişin kültürel açıdan bulandırılması iki katlı bir kayba yol açar. Önce sanat yapıtları gereğinden çok eskilere itilmiş olur. Sonra geçmişten bize eylem olarak tamamlanması gereken daha az sonuç kalmış olur.²²

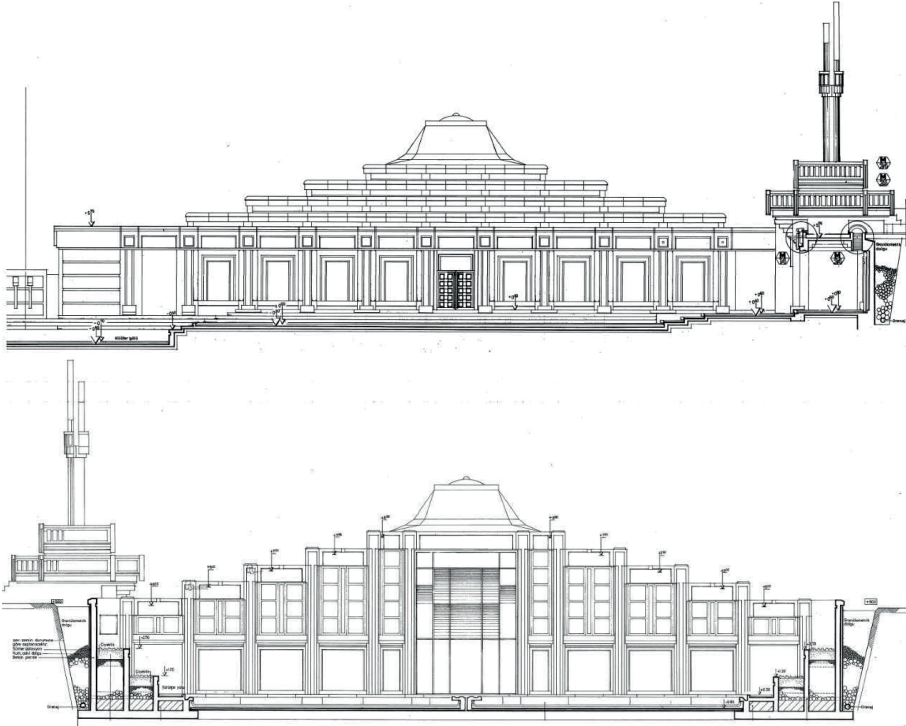
Tarihteki ilk caminin minaresinin olmadığı bilinmektedir. Emeviler döneminde camiye eklenen minarenin amacının namaz vakitlerini hatırlatmak için ezan okumaya elverişli yüksek bir yere ihtiyaç duyulması olsa da günümüzde “TBMM Camisinin minaresi yoktur.” denilmektedir. Oysa güney batı köşesinde minarenin yerine; çift katlı balkon (şerefe) yerleştirilerek “servi ağacı” dikilmiştir.

“Servi Ağacı”, geleneğimizde ve toplumsal inanç değerlerimizde insan hayatının doğumdan ölümüne kadar var olma çabalarını ve vahdetin yani bir olmanın da sembolüdür. Mevsimlerin zorlu şartlarına rağmen yeşilliğini hiç kaybetmeyecek güçlü kalabilmesi ve dayanıklılığı ile serviler, hayatı tasvir etmektedir. Şekil itibarıyla, gövdesinin semaya uzanan dik duruşu sebebiyle doğruluğu da temsil ettiğine de inanılır. Yine başka bir inanç da servi ağacının iyi şans ve koruma getirmesi ile ilgilidir. Bu inanç bağıyla beraber serviler, eski Türk kültüründe bolluk ve bereketi simgeleyen hayat ağacı olarak da nitelendirilirler. Bunun en önemli sebebi, ağaç köklerinin toprağın altından gelmesi, gövdesinin yeryüzünde olması ve yapraklarının göğe uzanmasıdır. Bu üçlemede doğum, yaşam ve cennete ulaşma arzusunu çağrıştıran bir inanç değeri vardır. Ağacın mevsimsel şartlara rağmen hep yeşil kalması ise ölümsüzlüğü de simgeler. Osmanlı kültüründe minareye benzer biçimiyle servi, hayat ağacıdır ve dallarına konmuş kuşlar hayatın içindeki canları yani insanı simgeler. Büyüme için güneşe ihtiyaç duyduklarından sürekli gökyüzüne doğru yükselişleri serviyeye mistik bir anlam yüklenmesine de neden olmuştur.²³

22 Berger, *Görme Biçimleri*, s. 11.

23 <https://trdergisi.com/turk-kulturunde-servi-agaci/>

Görsel 15-16. Caminin Çizilen Ama Uygulanmayan Temsili Minaresi ve İbadethaneyi Anlatır Kesit-Cepheleri



Kaynak: TBMM İşletme ve Yapım Başkanlığı proje arşivinden alınmıştır.

Dikilen servi ağacı zamanla hastalanmış ve bükülmüş, ağaç uç kuruması nedeniyle 2018 yılında İdarenin kararı ile kesilmiştir. TBMM Genel Sekreterliğince yerine hızla büyüdüğü için farklı bir servi türü olan kavak ağacı dikilmesi tercih edilmiştir. Minarenin dikey çizgilerinin taşıdığı biçimsel arayışı ile bakanın dışında sanatçının iç görüşü ile bu tercihi yapması minare için soyut bir bakış açısı taşımaktadır.

Geleneksel camilerde mihrap yanında bulunan kısa sütunlar, şamdanlar ile simgelemektedir. Tavan, duvar, çevre aydınlatmalarda da klasik camilerde görülen benzer unsurlara yer verilmiştir. Pencere doğramaları ve kapılar ahşap; pencere söveleri, kapı kasaları ve yer kaplamaları mermer; kütüphane yer kaplaması seramik, kitap rafları ve tavan ahşaptır. Dış kapı ahşap tasarlanmıştır. Caminin yaz kış ısıyı korunması amacı ile çok kullanılan deri kapısı ise Sanatçı Bihret Mavitan'a ait olup yaşam ve ölümü temsil eden sembollerden oluşmaktadır.

2.1.3.Cennet (arka avlu)

Camiye için bir başka imgede gömülü bahçedir. Dua edenlerin seyrettiği cam mihrabın ötesinde ulaşılmak istenen, özlenen “*cennet*”; su ve bitki yüzeyleri, çeşme, kible duvarı dışında şelaleyi anımsatan kademeli havuzlar ile betimlenmek istenmiştir.

Cenneti simgeleyen arka avluya ibadethanenin her iki tarafından üstü örtülü geçitlerden ulaşılmaktadır. Bu geçitlerden biri abdest mekânı, diğeri imam odasına olan bağlantıdır. Bu geçitlerden ibadethaneye direkt ulaşmak mümkündür. Mihrabın bulunduğu şeffaf duvarın cenneti temsil eden gömülü bahçeye bakması ve duvarın alçak olmasındaki imgeler bulunmaktadır. Behruz Çinici, “cami tasarımında ahirete açılabilen eşik mekân anlayışının hâkim kılındığı ve Kur’an-ı Kerim’in modern mimarlığa ilham kaynağı olabilecek kanıtlar ile yüklü olduğunu” söylemiştir.²⁴

Görsel 17. Arka bahçe; cenneti temsil eden gömme bahçe ve katlı havuz



Kaynak: TBMM Binaları, (2005), Basın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı Tanıtım Kitapları, TBMM Basımevinden temin edilmiştir.

24 Ankara (Anadolu Ajansı) “Ağa Han Mimarlık Ödüllü, 1998’de Türkiye Büyük Millet Meclisi, Camii’nin oldu.” başlıklı yazısında Behruz Çinici’nin yaptığı açıklamadan alınmıştır.

Caminin kuzey duvarı boyunca dikdörtgen ibadet mekânından sadece yükselti-
lererek şeffaf parapetli dar bölüm kadınlara ayrılmıştır. Günümüz malzeme ve tek-
nolojisi kullanılarak inşa edilen yapıda, geleneksel cami ve geçmiş kültürümüzle
ilgili değerlere yer verilirken brüt beton ve ön yapımlı beton elemanlar cam ile
birlikte kullanılmıştır. Dolu boş dengesine bakıldığında betonun camla birlikte
kullanımının çok uyumlu olduğu görülmektedir. Yapı malzemelerinin seçimi ve
kullanımındaki sadelik unsuru göz önüne alındığında da tarzının brütalist olduğu
düşünülebilir.

2.2. Cami İmgelerinin Değerlendirilmesi

Cami, yukarıda anlatılan gördüğümüz ve göremediğimiz pek çok sanatsal im-
genin göstergesi durumundadır. Burada mimari öge üzerinden verilmiş görsel
şifrelerin bulunduğu; bakanın şifreleri ancak kültürel birikimleri ile anlamlandı-
rabilecek olduğu açıktır.

Revak, kubbe, minare ve eyvan gibi mimari ögeler, var olan kalıplar dışına
çıkılarak tasarlandığından bugünün teknolojisi ve taşıdığı imgeler sayesinde öz-
gün bir tasarım kurgusunu oluşturmuştur. Yapının özgün tasarımı Ağa Han Ödülü
almasında etkin rol almıştır. İslami ögelerin imgenerek bu yapıda kullanılması
bu yapının değerini yükselterek onun özgünlüğünü vurgularken, bu özgün kurgu-
lama çağlar boyunca süzülerek gelen geleneksel cami mimarisine ait alışkanlık-
ları da alt üst etmektedir.

TBMM Camii tescil edilmiş, sonrasında tescil kararı bozulmuştur. Çalışmada
özgün ve sanatsal yapının önce kabul sonra reddedilme ve tekrar ilk karara dö-
nülmesi sürecini; edinilen arşiv bilgileri üzerinden görerek konuyu incelemenin
gerekli olduğu düşünülmüştür.

3. TBMM CAMİİ'NİN TESCİL AŞAMASINA İLİŞKİN HUKUKİ SÜREÇ

Farklı disiplin ve farklı ölçekli çalışmalar içeren makalede TBMM Camii hak-
kında önceden yapılan çalışmaların incelenmesi, arşiv bilgilerinin ortaya çıkarıl-
ması, barındırdığı sanatsal şifrelerinin toplumsal ve sanatsal karşılıklarının belir-
lenmesi sonucunda, toplumu kapsayıcı bir bakış açısı ile değerlendirilmekte ve
tescil aşamasında yaşanan hukuki sürece ait bilgilere yer verilmektedir. Aslında
yapılan, mevcut bir mimari eserin sanatsal imgelerini ve dayandığı tasarım ilke-
lerinin anlatılması ile başlayan “hukuki” bir konu olan “tescil” kararının işleyiş
sürecini ve sonucunu ortaya koyabilmek olmuştur.

Caminin tescili kurul uzmanlarınca tespit edilmesine karşın 26.06.2012 tarih ve 799 sayılı karar ile sehven tescile sunulmasının unutulduğu anlaşılmaktadır. Meclis Camisinin kültür varlığı olarak tescil isteğine ilişkin 25.02.2013 tarih ve 572 sayılı raporu, ekleri incelenerek, tescille ilgili görüşmeler yapılmıştır.

28.02.2013 tarih ve 500 sayılı Ankara 1 nolu Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu tarafından alınan kararla Meclis Camii hakkında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun ilgili maddeleri uyarınca tescile gerek olmadığına karar verilmiş, 04.03.2013 tarihli ön yazı ile ilgili Karar resmîyet kazanmıştır.

3.1. Tescil

TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi 08.09.2014 tarihinde TBMM Camisinin tescili için Ankara 1 nolu Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kuruluna başvurusu ve 29.04.2015 tarih ve 608 dosya numarası ile Kültür ve Turizm Bakanlığı aleyhine Danıştay 14. Dairesinde yürütmeyi durdurmak için dava açmıştır.

İlgili mahkemenin kararı ile TBMM Cami tescil kaydı kararı teknik bilgi ve birikimi gerektirdiğinden, mahallinde yapılan keşif ve bilirkişi incelemesi sonucu hazırlanan 6.7.2015 tarihli Bilirkişi Raporuna istinaden verilen kararın gerekçesi şöyledir:

Yapı, Türkiye toplumunun sosyal ve kültürel yaşamının mekâna yansıtması nedeni ile BELGE değeri taşımaktadır. Modern ve geleneksel yaşam pratiklerini bir arada yorumlayan bu örnek, toplumun anlayış, gereksinme ve ilişkilerinin somut bir göstergesidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ve başkent Ankara'nın toplumsal belleğinin bir parçası olması nedeni ile KİMLİK değeri taşımaktadır. Bu yapı; Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinden bugüne uzanan yönetim alanındaki belleğinin yönetim merkezi olan TBMM alanının kimliğini şekillendiren parçalarından biridir. TBMM alanındaki konumu ile çağdaş bir yönetim merkezinde dinin aldığı yeri temsil eden yapı, SİMGE değeri taşımaktadır. Alan içinde öne çıkmayan mütevazı boyutlu, detaylarla vurgulanan dini ve geleneksel anlamlarla güçlendirilmiş; Cami Kompleksi'ni alan içinde sembolik bir konuma yerleştirmiştir. Yapıldığı dönemin tasarım ve mimari anlayışını yansıtması nedeni ile MİMARİ değer taşımaktadır. Yapı, 20. yüzyıl modern mimarlık anlayışı çerçevesinde ve dönemin yapı üretim teknolojisi olan betonarme inşaat sistemi ile brüt beton olarak inşa edilmiştir.

Türkiye modern mimarlığının başarılı bir örneği olarak mesleki ve akademik çevrelerde kabul edilmiş olan Camii Kompleksi, mimarlık okullarında derslerde okutulmakta, literatürde yer almaktadır. Yapı, ÇEVRESEL değer taşımak-

tadır. İçinde yer aldığı doğal ve yapılı çevre ile uyum içinde ve bütüncül bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Cami Kompleksi, modernle yerel/ geleneksel olanın bütünleştirildiği tasarımıyla ÖZGÜNLÜK ve ENDERLİK değeri taşımaktadır. Caminin modern tasarım yaklaşımı göze çarpan özelliği olsa da İslam mimarlığının önemli ürünlerini yaratmış olan Selçuklu ve Osmanlı geleneklerine özgü öğeleri de dönemine uygun bir şekilde modern bir planlama ve orantılanma ile özgün bir biçimde yorumlamaktadır. Bu anlamda yapı, modern üslubun yansira, 1980'li yılların tarihe referansla tanımlanan post-modern yaklaşımında başarılı bir örneğini oluşturmaktadır. Türkiye'de gerçekleştirilen cami tasarımında sık rastlanmayan bu yaklaşımla, 1995 yılında, İslam mimarisini çağdaş metotlarla yorumlayan yapılara verilen Uluslararası Ağa Han Mimarlık Ödülü'ne layık görülmüş olan bu kompleks 3. Türkiye mimarlık tarihinin bu alandaki ender başarılı örneklerindedir. Kendisine çağdaş toplumda yer bulabilmesinden kaynaklanan SÜREKLİLİK değerine de sahip olan yapı, kullanımını yetkinlikle sürdürmektedir. Bu çerçevede, Türkiye 20. Yüzyıl mimarlığının önemli örneklerinden olan TBMM Cami kompleksinin, yukarıda tartışılan toplumsal, kültürel ve tasarım değerleri açısından, modernle gelenekseli bütünleştirilen mimari dilinin, TBMM alanı içindeki diğer yapılarda ve özellikle halkla ilişkiler binası ile kurduğu çevresel ilişkisinin, ender ve özgün kimliğinin, süreklilik arz eden işlevinin ve sahip olduğu belge, kimlik ve simge özelliklerinin korunabilmesi için, taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmesinin gerekli olduğu şeklinde görüş bildirildiği, söz konusu bilirkişi raporuna karşı yapılan itirazların, raporu sakatlayacak veya kusurlandıracak nitelikte olmadığı görülmüştür.²⁵

Bu durumda; kurul karar tarihi 3.12.2015 olmak üzere yukarıdaki bilirkişi raporu ile taşınmazın toplumsal, sanatsal ve mimari özellikleri ile korunması gerekli kültür varlığı niteliğinde olduğunun ortaya konulduğu görülmüş, 10.09.2015 tarih ve 2671 sayılı Ankara 1 nolu Kültür ve Koruma Bölge Kurulu Kararı ile TBMM Camii, “Koruma Grubu 1”e göre tescil edilmiştir.²⁶

Ancak yürütmenin durdurulması, karar düzeltilme davaları sürmüş bu süreçte TBMM Hukuk Müşavirliği davaya müdahil olmuştur.

25 Danıştay 14. Daire 2015/608 E. Dava Dosyası, 6.7.2015 Tarihli Bilirkişi Raporu.

26 Ayrıntılı bilgi için bkz. Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları (660 nolu İlke Kararı) T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA YÜKSEK KURULU Toplantı No ve Tarihi:60 05.11.1999 Karar No:660 05.11.1999, Toplantı Yeri ANKARA, İLKE KARARI TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ GRUPLANDIRILMASI, BAKIM VE ONARIMLARI başlığında “1. Grup Yapılar: Toplumun maddi tarihini oluşturan kültür varlıkları içinde tarihsel, simgesel, anı ve estetik nitelikleri ile korunması zorunlu yapılardır.”

3.2. Tescilin Reddi

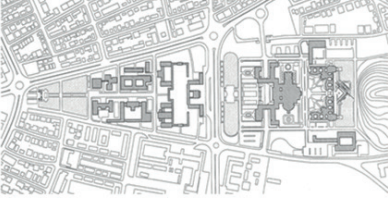
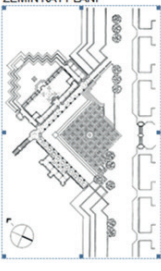

26.01.2017 tarihinde Mimarlar Odası Ankara Şubesinin tescil başvurusu Yargıtay tarafından reddedilmiştir. Aynı tarihte 1 nolu Kültür ve Koruma Bölge Kurulu 01.12.2016 tarihli Danıştay 14. Daire tescil kararını kaldırmıştır.

TBMM Camii tescil kaydının kaldırılması ile ilgili Ankara 1 nolu Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 26.01.2017 tarih 4038 sayılı Kurul Kararının gerekçesi;

(...) mevzuat hükümlerine göre değerlendirildiğinde 1990 yılında yapımı tamamlanan işleme konu yapının 19. Yüzyıl sonuna kadar yapılmış bir yapı olmadığı, sit alanı içinde yer almadığı, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmasının söz konusu olmadığı, yapının yeni bir döneme önderlik edecek ölçüde mimari özellikler içermemesi, salt Türkiye modern mimarlığının başarılı bir örneği olması ve yer aldığı doğal ve yapı çevresi ile uyum içinde olmasının, kültür varlığı olarak tescili için yeterli olmadığı(...)27 şeklinde dir.

Görsel 18. Tescil Başvuru Formu

YAPININ AYRINTILI TANIMI:		TEKNİK BİLGİLER:				
TARİHSEL ÖNEM:	Cumhuriyet tarihimize işyeri devlet olan ilk camidir. Tarihi "Vekâletler" üğeni içinde TBMM ve Halkla İlişkiler Binalarının yer aldığı alanın bütünlüklü tasarısını tamamlayan, özgün bir eserdir. İki müellifinden birisi Türkiye'nin "Sinan Odülü" usta bir mimar olup, TBMM Ana Binasının müellifi olan Prof. Clemens Holzmeister'in de görüşleri alınarak projelendirilmiştir (1986-89). Mimarlık dünyasının en seçkin ödülleri olan Aga Han Mimarlık Odülü almış (1995) ve çok sayıda akademik yayına konu olmuştur. Çağdaş cami mimarisinde öncü özellikleri nedeniyle uluslararası literatüre geçmiş, döneminin tek örneğidir.	ISITMA SİSTEMİ: Merkezi sistem	SU: Var			
PLAN :	"TBMM ile Halkla İlişkiler Binalarının arasındaki meydana geçilerek ulaşılan yapı, üğen bir avluyu çevreleyen iki bölümden oluşmaktadır. İbadet mekânı ile kütüphane bölümlerini bütünlükten revak, yapıya bir külliye içeceği ve grameri kazandırmaktadır. Yapının en özgün unsuru olan saydam kible duvarı, "cennet bahçesi" metaforuyla tasarlanmış kaskatlı bir havuza bakmaktadır. Kubbeye doğru yükselen kademeli kırışlar, aralarından gün ışığı alınmasını sağlamaktadır.	KANALİZASYON: Var	ELEKTRİK: Var			
CEPHE:	Klasik cami mimarisinin geleneksel kubbe, minare ve revak unsurları çağdaş dilde yorumlanmıştır.	ÖZGÜN KULLANIM: Cami				
BEZEME:	Klasik anlamda bezemeli olmamakla birlikte, yapı tektoniklerinin modern dilde güçlü bir bezeme etkisi vardır. Brüt beton yüzeyler, içte küfi yazıyla bezememiş ahşap panolarla kaplanmıştır.	BUGÜNKÜ KULLANIM: Cami				
İÇ YAPI ELEMANLARI:	İbadet bölümünden seviye farkıyla ayrılmış kadim mahfilli ana mekândan cam korkuluk ve mermer havuzla ayrılır. Saydam mihraba güneş kırıcı yüzey uygulanmıştır. Ahşap mimber ve demir avizenin üretiminde, geleneksel tarz esas alınmıştır.	ÖNERİLEN KULLANIM: Cami				
MALZEME VE YAPIM TEKNİĞİ:	Çağdaş yapım teknolojisi ve malzemelerle inşa edilmiştir. İbadet mekânı, geniş açıklığı geçen betonarme kırışlar ve kubbe ile örtülmüştür.	HAZIRLAYANLAR: DOCOMOMO-Türkiye (Modern Mimarının Belgelemesi ve Korunması) Çalışma Grubu adına: Aydan Balamir (ODÜ Mimarlık, Arch 571 dersi kapsamında)	TARİH: 12.05.2014			
ANALİTİK BİLGİLER:		KONTROL EDEN:				
KAT SAYISI: Bir kat.	MALZEME: Duvarlar: Ahşap dokulu brüt beton, ahşap pano ve cam. Tavan: Brüt beton ve cam. Zemin: Mermer, halı, seramik.	TARİH:				
DEĞİŞİMLER:		TAPU KAYDI:				
YAYIN DİZİNİ ve ODÜLLER: Ekli dosyada.		UYGULAMA PLANI:				
		EKLER:				
		RAPOR: Ekli dosyada.				
		FOTOĞRAF: Ekli dosyada.				
		ROLOVE:				
		RESTORASYON PROJESİ:				
		HARİTA:				
		KİTABE:				
		VAKFIYE:				
		KURUL KARARLARI:				
		NO	TARİH	TASNİF	GRUP	NOT
		İLGİLİ ENVANTER NO:				

AVRUPA KONSEYİ		KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ			ANIT		ENVANTER NO:
TÜRKİYE		KÜLTÜR VARLIKLARI VE MUZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ					
İLİ: Ankara		İLÇESİ: Çankaya		MAHALLE / MEVKİ:		HARİTA NO:	
SOKAK VE KAPI NO: TBMM Yerleşkesi		PAFTA:		ADA:		PARSEL:	
ADI: TBMM Camii		YAPTIRAN: TBMM		YAPIM TARİHİ: 1989		USLUP: Modern	
		YAPAN: Behruz ve Can Çinici		KITABE:		VAKFIYE:	
GENEL TANIM: Güven Park'la başlayan tarihi "Vekâletler" üçgenini naktalayan son halka olarak, TBMM Ana Bina ile Halkla İlişkiler Binasının konumlandığı eksenin güney ucunda yer alır. 450 kişilik ibadet mekânı ve destek işlevleriyle birlikte, zemin katta 950 m ² , toplam 1300 m ² inşaat alanına sahiptir (açık alanıyla birlikte 2000 m ²).							
KORUNMUŞLUK DURUMU: İyi	TAŞIYICI YAPI DURUMU: İyi	CEPHE DURUMU: İyi	ORTU DURUMU: İyi	İÇ YAPI DURUMU: İyi	BEZEME DURUMU:	RUTUBET DURUMU: Yok	
VAZİYET PLANI		ZEMİN KAT PLANI		FOTOĞRAF			
							
GÖZLEMLER: Yapı, tasarlandığı dönemdeki özgünlüğünü ve literatüre geçmesine neden olan öncü özelliklerini büyük ölçüde korumaktadır. Gerek bulunduğu yerin çevresel verileri (mevcut bina ve topografya) ile kurduğu ilişki, gerekse camii mimarisinin geleneksel unsurlarını (kubbe, minare ve revak) hatırlatan güçlü yorum, net bir şekilde algılanabilmektedir.							
BUGÜNKÜ SAHİBİ: TBMM				BAKIMINDAN SORUMLA KURULUŞ: TBMM (İşletme ve Yapım Başkanlığı)			
YAPILAN ONARIMLAR: 1989'dan günümüze oluşan basit onarımlar ve iç mekânda tefriş değişiklikleri yapılmıştır.							

Kaynak: Mimarlar Odası Ankara Şubesi ve Çinici Mimarlık tarafından iki ayrı tescil başvurusu yapıldığı Can Çinici ve Mimarlar Odası ile yapılan sözlü görüşmelerden öğrenilmiş Altuğ ve Can Çinici raporu eki olan ve 29 Şubat 2012 tarihinde Aydan Balamir tarafından hazırlanan Tescil Başvuru formu kendilerinden temin edilmiştir.

3.3. Tescilin Resmîyet Kazanması

07.02.2017 tarih ve E.2015/608, K.2015/2159 sayılı Mimarlar Odası Ankara Şubesi Kültür ve Turizm Bakanlığı aleyhine Danıştay 14. Dairesinde açtığı dava ile bozulan tescil kararını düzeltme talebinde bulunmuştur.

13.09.2017 tarih ve E:2017/827, K.2017/4603 sayılı dava dosyası ile TMMOB Ankara Şubesi Kültür ve Turizm Bakanlığı aleyhine Danıştay 14. Dairesinde açtığı davada Kararın onanmasını düzeltilmesi isteminin reddine karar verilmiştir.

28.12.2017 tarihinde E.2017/3538 K.2017/3611 sayılı dava dosyası ile Ankara 15. İdare mahkemesi tarafından tescili bozma kararına uyulmasına karar verilmiştir. TMMOB Ankara Şubesi bozma kararına ilişkin Ankara 15. İdare mahkemesinin tescil kaydını temyiz etmiştir.

3.12.2015 tarih 608 sayılı Ankara 1 nolu Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu kararı "*toplumsal ve mimari*" özellikleri ile Camiyi korunması gerekli kültür varlığı niteliğinde bularak tescilin gerekli olduğu belirtilmektedir. 26.01.2017 ta-

rih 4038 sayılı Ankara 1 nolu Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Kararı ise bu görüşün tescil için “*yeterli olmadığı*” şeklinde verilmiştir.

Tescil edilen yapıda tescil kararının önce iptali sonra tescil kararının onaylanması sürecinde kararların farklılık gösterme nedeni; Tescil kararı ülkenin içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal alanlardaki konjonktürden etkilenmektedir. Ayrıca tarihi ve anıtsal olma gibi kavramlar, günümüz koruma yaklaşımlarında belirleyici olma niteliklerini kaybetmektedir. Bu değerlerin yanı sıra; kimlik değeri, belge değeri, anı değeri, işlevsellik değeri gibi birçok yeni ölçüt mimari imgelemin ve ait oldukları eserlerin yeni bir anlayışla ele alınmasını gerekli kılmaktadır. TBMM yapıları değerlendirildiğinde koruma hem eski ölçütler hem de gelişen bu yeni kavramlar bakımından önemli olmaktadır.

TBMM Halkla İlişkiler Binası tamamlanması ile ihtiyaç gereği yapılan Meydan-İbadethane-Kütüphane yapı kompleksi bir bütündür. Halkla İlişkiler Binası ve aksındaki cami ana binanın anıtsal konumu ile bağlantılı olmakla birlikte yapı karakteri açısından bağımsız tasarlanmıştır. Ana bina ile boyut ve kompozisyon ilişkisine bakıldığında özgün bir yapı olup Türkiye'nin başkenti Ankara'nın mimari hafızasında sembol ve belge olarak çok önemli bir yer tutmaktadır. Kullanılan mimari imgeler geleneksel elemanların güncel formlarını içermektedir. TBMM Camiinde kubbe, minare, avlu, revak, şadırvan gibi öğelere mütevazı ve candan bir şekilde yer verilmiştir.

SONUÇ

Cami yapısı taşıdığı farklı görüş ve deneyimler nedeni ile toplumun her kesiminde çok konuşulmuş, çok yazılmıştır. TBMM Camii günümüzde halen süregelen tartışmalara neden olmaktadır. Cami ile ilgili sanatsal imgelerinin tarihsel gelişim içerisinde yarattığı algının günümüzde farklı algılanması bu problemi yaratmaktadır. Yeni bir yaratım, yeni bir görünüm, geleneksel geçmiş ile güncel olan arasındaki fark bu yapıda ortaya çıkmıştır.

Bir yapıya bakmak her bireyin kendi seçimidir. Yapıya ne şekilde bakacağımızda bireyin kendi seçme özgürlüğüne dayanmaktadır. Ayrıca bu bakış her zaman somut bir nesneye olan bakış değildir. Soyut kavramlar, olgular her zamanın düşünce ve inanç sisteminde bulunmaktadır. Meclis Camii değerlendirildiğinde Cumhuriyet, İslamiyet, geleneksellik, kavramları devreye girmekte ve cami hakkındaki algılama, bakana göre değişebilmektedir.

Şair Can Yücel'in Amato'dan çevirdiği mısralarında,

“En uzak mesafe ne Afrika'dır ne Çin ne Hindistan...

Ne seyyareler Ne de yıldızlar Geceleri Işıldayan

En uzak mesafe, iki kafa arasındaki mesafedir birbirini anlamayan.” demiştir.²⁸

28 Can Yücel'in Herman Amato'dan çevirdiği dizeler (<https://debistan.com/deneme/en-uzak-mesafe-yalnizlik>)

Cami geçmişe ait içinde bulundurması gereken bütün mekân ve öğeleri (avlu, revak, mahfil, mihrap, minber, son cemaat yeri, kubbe, kemer, kasnak, minare, şerefe, şadırvan vb.) içermektedir. Bu oluşum günümüz anlayışı ile gerçekleşirken geleneksel ve tarihsel değerleri anlama ve saygı gösterme çerçevesinde tarihe öykünmeden tasarlanmış ve uygulanmıştır. Ancak taşıdığı sanatsal imgeler herkes tarafından farklı algılanmıştır. Yapıyı oluşturan imgelerin bir araya gelişleri ve yaratılan imgelerin kompozisyondaki başarısı o mimari yapının sanatsal değerini ortaya koymaktadır. Bu anlamda tasarım; bir düşünceyi, hayali günlük yaşama aktarım biçimi olarak var olabilmektedir. Tasarım bir imge olup soyut olmasına karşın ortaya çıkan mimari eser somuttur.

Berger'in deyiimiyle ifade edersek "Tüm imgeler insan yapısıdır."²⁹ Yapılar da insanın görme biçimiyle anlanmaktadır. Caminin mimarı tarafından yapıldığı yıllarda minare olarak anlamlandırılan servi ağacı bugün ise yerine dikilen kavak ağacı bazı kesimler için aynı anlamı kazanamamıştır. Bu insanın görme biçiminin bir yapı üzerinde ne kadar etkili olabileceğinin kanıtıdır.

Mimari bir eser özgün fikirler içermelidir. Fikirlerin eser üzerindeki görüntüsünü anlamak aslında eserin özelliklerini ve geleceğini belirlemek açısından gerekli olmaktadır. Eseri ortaya koyan mimar zaman içerisinde toplumsal alanda tarihsel bir yolculuk başlatmaktadır. Çünkü ortaya çıkan eser artık tümü ile ona ait değildir ve eser varlığını topluma mal olmuş şekilde devam ettirmektedir. Eser, tarih içindeki yolculuğuna sadece toplumsal kabulleri değil bireysel ve toplumsal reddedilişleri içine alan her alanda üzerinde ona sunulan değerlerin göstergelerini ortaya koymaktadır. Bu göstergeler eserin durumunu, toplum kurallarına göre meşruluğunu, kaderini aslında eserin kendi varlığının sürdürülebilirliğini belirlemektedir.

Meclis Camii minaresinin nasıl görüldüğü farklı görüşlerle farklı tartışmalar etrafında tarihe kaydedilmektedir. Meclis Camii Minaresi yapı mimarının kullandığı bir imge olup tarihe kayıtlar düşürmektedir. Camiyi anlamlandırma adına tarihe düşülen notlar nedeni ile dahi bu yapı; barındırdığı sanatsal imgelerinden dolayı övgüyü fazlasıyla hak etmektedir.

Mimari tasarım sadece bilimsel bir alan değil aynı zamanda sanatsal bir yaratım alanı olduğundan sübjektif değerler içermekte bu değerler değerlendiren bireye göre değişiklikler gösterebilmektedir. Bir yapının mimarlık eseri olarak kabul edilebilmesi için "sanatsal özelliklerinin" olması gerekmektedir. TBMM Camii sanatsal imgeleri özgün bir fikir yaratıcılığı ile korunacak eser olma durumunu somut olarak ortaya koymaktadır. Eserin sahip olduğu değerler nedeni ile koruma altına alınması resmi ve akademik kurumlarca gerekli görüldüğünden çalışmada tescil tespiti, tescil, değerlendirme kıstasları ve hukuki süreç özetlenmeye çalışılmıştır. Sürecin sonucunda alınan kararın eserin varlığını sürdürmek boyutuna ulaşabildiği düşünüldüğünde "hukukun mimari konuya etkisinin" önemi kaçınılmaz olmuştur.

KAYNAKÇA

**Kitap, Makale ve Arşiv Belgeleri*

“Ağa Han Mimarlık Ödülleri”, *Mimarlık Dergisi*, S. 266, Ankara, 1995.

“Ağa Han Mimarlık Ödülü, 1998’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Camii’nin oldu.” *Ankara (Anadolu Ajansı)*.

Balamir, A.-Erzen, J., “TBMM Halkla İlişkiler Kompleksi”, *Arredamento*, S.25,1991.

Batur, A., “Türkiye Mimarlığında “Modernite” Kavramı Üzerine”, *Mimarlık Dergisi*, Mimarlık Tarihi, S. 329, Mayıs -Haziran, Ankara, 2006.

Berger, J., *Görme Biçimleri*, Metis Yayınları, İstanbul, 2018.

Cengizkan A., “Türkiye ‘de Çağdaş Mimarlığı Önde gelen 20 Eseri”, *Mimarlık Dergisi*, S. 311, 2003.

Cornoldi, A. (ed), *L’Architettura Dell’edificio Sacro / Manuale Progettazione Architetonica*, Officina Edizioni, Roma, 1995.

Cruickshank Dan (Ed), “Sir Banister Fletcher’s A History of Architecture”, *The Royal Institute of British Architects and The University of London*, C. 48, 1996.

Çinici, B.-Çinici, C., “Meydan-İbadet-Kitaplık Kompleksi”, *Tasarım*, S. 4, 1992.

Çinici, C.-Bilgin, Z., “Bir Cami Dosyası”, *Ege Mimarlık*, 1996, C. 3, S. 20.

Davidson, C., “Mosque of the Grand National Assembly”, *Architecture Beyond Architecture*, Cynthia C. Davidson, ve İsmail Serageldin (ed), Academy Editions, Londra, 1995.

Erzen J.-Balamir, A., “Case Study IV: Turkey; TheParliament Mosque, Ankara”, *Architecture of the Contemporary Mosque*, İsmail Serageldin ve James Steele (ed), Academy Editions, Londra, 1996.

Eyüpgiller, K. Kutgün “Türkiye’de 20. Yüzyıl Cami Mimarisi”, *Mimarlık Dergisi*, S. 331, Eylül-Ekim Dosya: Çağdaş Cami Mimarlığı, Ankara, 2006.

Cengizkan, N. Müge, “Günümüz Cami Yapıları Üzerine” (Danyal Çiper ile Söyleşi: Dosya: Çağdaş Cami Mimarlığı), *Mimarlık Dergisi*, S. 331, Eylül-Ekim, Ankara, 2006.

Güzer, A., “Diğerlerinin Mimarlık Ödülleri-1995 Ağa Han Mimarlık Ödülleri”, *Mimarlık Dergisi*, S. 266, 1995.

Holod R.-Khan, Hasan-Uddin, *The Mosque and the Modern World*, Thames and Hudson, Londra, 1997.

- Muschamp, R., “An Islamic Reminder of The Sacred in Design”, *New York Times*, 1998.
- Necipoğlu, G. (ed.), *An Annual on the Visual Culture of the Islamic World*, C. XVI.
- Sevimay, D., “Behruz Çinici ile Röportaj”, *Haftalık*, S. 72, 2004.
- Shulmann, K., “Turkish Grand National Assembly Ankara-1995 Aga Khan Winner”, *Metropolis*, S. 11, 2003.
- Çinici Mimarlık Muhasebe Arşivi, “Sözleşme”, 7 Mayıs 1987 tarihli Proje Mülkiyetleri ve TBMM İnşaat Kontrol Amirliği arasında yapılan noter belgesi. *Tescille İlgili Davaların Mahkeme Dosyaları*, Gazete Haberleri.
- “TBMM Camisi Artık Tescilli”, *Mimarlık Dergisi*, S. 386 (Kasım-Aralık), Ankara, 2015.
- “Türkiye Büyük Millet Meclisi Halkla İlişkiler Binası Ankara”, *Yapı*, S. 62, 1985. *TBMM Arşivi*, 22.05.1984 gün ve 20 numaralı Divan Kararı.
- TBMM Arşivi*, 08.01.1985 gün ve 42 numaralı Divan Kararı ve toplantı tutanakları.
- Umberto, E., *Mimarlık Gösterge Bilimi*, Daimon Yayınları, İstanbul, 2019.

**İnternet Kaynakları*

- <https://www.arkiv.com.tr/proje/tbmm-camisi/1815>
- <https://edebistan.com/deneme/en-uzak-mesafe-yalnizlik>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami#1-dini-ve-sosyokulturel-tarihi>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami>
- <https://webdosya.csb.gov.tr/db/yfk/icerikler/1987-20190312111800.pdf>
- <https://trdergisi.com/turk-kulturunde-servi-agaci/> 25.12.2022

KRONİK

HUKUK-I ESASİYEYE MEDHAL (II)^{1*2}

AN INTRODUCTION TO CONSTITUTIONAL LAW (II)

Rıza Tevfik³

Ve işçilikte, sınaatta yahut ticarete daha ziyade menfaat gördükleri için o tarafa tevcih-i himmet ederek araziyi ihmal eylemişlerdir denilebilir. Güzel! Fakat Fransa dahi sınaat ve ticarete İngiltere'den büsbütün aşağı kalır bir memleket değildir. Halbuki orada toprak ale'l-umum ahalinin malıdır. Ve servet-i umumiye daha itidal üzere münkasımdır. Ondan maada İngiltere'de vaktiyle ahali toprağa malik idi de sonra sonra sınaate meyl ile elinden çıkarmadı ki zamanımızdan ileri maziye doğru ne kadar yürürsek efrad-ı halkı yalnız topraktan, hemen her türlü hukuk-ı mülkiyetten mahrum görürüz. Demek oluyor ki bu hukuk-ı gayr-ı malkuleden cümlesinin köklerini muharip bir milletin hakk-ı galibiyetinde aramak daha doğrudur.

1 Çeviriyazı: Mehmet KİREMİTÇİ, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, E-posta: mkiremitci@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4112-7986

Yasin YILMAZ, Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü, E-posta: yasinylimazz@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-3742-8743

2 Editörün notu: Bu yazının ilk bölümü, dergimizin 45. sayısında yayımlanmıştır.

3 Rıza Tevfik'e ait anayasa hukukuna giriş ders notlarının ilk kısmında yazarı ve makaleleri tanıttığımız için burada tekrara gerek görmedik. Önceki makalenin sonunda "Mâba'dı var, Edirne Mebusu Rıza Tevfik" şeklinde bir not bulunmaktadır. Bu ikinci kısım da "Geçen nüshadan maba'd" ifadesiyle başlamaktadır. Bu yazının künyesi şöyledir: "Hukuk-ı Esasiyeye Medhal", *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, 1 Mayıs 1326 [14 Mayıs 1910], c. I, sy. 5 (17), s. 613-629. (Osmanlıca orijinal metin için bkz.: http://isamveri.org/pdfosm/D01880/1326_17/1326_17_TEVFIKR.pdf)

Fransa Büyük İhtilalde evvela zadedgân sınıfına ibraz-ı husumetle, onların ma‘-hud hukukunu payimâl ederek vücudlarını ortadan kaldırmaya gayret etmeseydi, zannederim ki orada da bugün İngiltere’de olduğu gibi kibârlardan azîm toprak ve çiftlik sahipleri bulunurdu. Başka bir delilimiz daha var. Hırfet ve sınaatin bir memlekette terakkisi ahâd-ı nâsı topraktan mahrum etmedikten maada arazinin kısm-ı küllisini efradın yed-i mülkiyetine tevdi ediyor. Amerika da böyledir. Hürriyet-i medeniye dediğimiz hakkın veyahut nimetin dahi böyle bir tesiri var.

İngilizler, Mısır’ı taht-ı idarelerine almazdan evvel en münbit ve en güzel arazinin sülüsânı Hidiv İsmail Paşa ailesinin [613] mülkü idi. Bu da tetkikât-ı resmiye ile sabit olmuş bir hakikattir. Hürriyet; her ferdin gayretine sekte veren mevânî‘-i siyasiye veya içtimaiyeyi ref‘ etmekle efrad arasında da herkesin istidadınca, gayretince araziye, servete malik olabilmesi ihtimalini bir hakk-ı sarîh olarak vermiş oldu.

Şimdi bu noktada meselenin en mühim ukdesine geldik demektir. Eskilerde de imtiyazât-ı hukukiye bir ekalliyetin elinde idi. Fakat bu hak, o ekalliyetin tabii hakkı değil idi. Kuvve-i kâhire ile gasp ettiği bir hak idi. “Kılıç emeği” demektir. Zira yukarıda arz ettiğim gibi onun menşeiini arayınca netice-i tahkikât galibiyet hakkına müncer oluyordu; ve avamdan bir adam ne kadar müsta‘id, ne kadar zeki ve dirayetli olsa, zadedgânın ancak hizmetkârı olabilirdi; hatta bu zillet bile bir şeref-i imtiyaz sayılırdı.

İhtimal ki onlar namına ailelerinin, servetlerinin idaresini zadedgân deruhte ederdi ve belki de bu itikada bağlı olan biçare halk, kendi zu‘munca bahtiyar yaşardı. Fakat ne onlar ile sıhriyet peyda edebilirdi, ne de o hukuka doğrudan doğruya nail olabilirdi. Bugün insanlar arasında kavga-yı hayat bâki, fakat eskisine nispeten daha âdilânedir. Zira bugün herhangi tabaka-i milletten olursa olsun bir adam idare-i umûrda sairlerine tefevvük edebilecek kadar bir dirayet, bir marifet ibraz ederse, muvaffakiyeti nispetinde o haklara nail olur. Son asrın müteneffiz ve muktedir adamları, terceme-i hâlleri ile tetkik olunursa bunların vakıa bir kısmı yine esasen zadedgân sınıfından çıkar. Fakat bir kısm-ı küllisinin de tamamıyla orta halktan ve hatta fukara takımından yetişmiş kimseler olduğu tebeyyün eder.

Kimisi siyaset aleminde bir iktidar göstermiş ve rütbelere, nişanlara, servete nail olarak kesb-i imtiyaz etmiş, kimisi muamelât-ı sarrafiyede, kimisi de şiirde, sanat aleminde, fennde faikiyetlerini ispat ederek nail-i imtiyaz olmuşlardır. Eğer demokrasiyi bu mana ile telakki etmek [614] lazım gelirse, yani “milletin her tabakasından dahi idare-i umûra kabiliyetli zeki, mümtaz adamlar yetişebilir” demek suretiyle demokrasi iddia olunursa, bundan vâzıh bir hakikat olamaz. Çünkü büyük adamların mutlaka zadedgân dediğimiz sınıftan doğması lazım gelmediğine bundan büyük delil ve burhan olamaz ve bu mana ile demokrasi daimi surette medeniyet ve sulhle terakki etmektedir diye iddia olunabilir.

Birinci Napolyon, askerlerine hitaben: “her nefer çantasında bir müşîr bastonu taşıyor” demiş idi ki şu demin telakki ettiğimiz mana ile tamamen demokrasi itikadına muvafık bir sözdür. Yani her nefer hangi sınıf-ı cemaate mensup bulunursa bulunsun, kimin oğlu olursa olsun, gayret ibraz edip yararlık gösterdi mi behemehal müşîriyet alameti olan bastonu ihraza kadar terakki edebilir demektir. Fakat demokrasiyi bu manada telakki etmeyip de iyi-kötü, zeki-ahmak, kabiliyetli-kabiliyetsiz her ferd-i cemaatin aynı derecede idare-i umûra salahiyeti vardır ve binaenaleyh bir re’ye de hakkı vardır manasıyla kabul edilirse ben kendi hesabıma böyle bir demokrasinin hiçbir zaman, hiçbir yerde görülemediğini ve mümkün de olamayacağını, hülâsa batıl idüğünü iddiadan çekinmem.

Binaenaleyh evvelce de söylediğim gibi gerek siyasette, gerek ticarete, gerek sanat ve ilimde tekmil ekseriyeti idare edenler bir avuç ekalliyettir. Bu ekalliyet ise fikrimce en hakikî, en tabii aristokrasi sınıfını teşkil eder. Akran ve emsâli arasında vechen mine’l-vücut sahihen bahtiyar doğanlar bunlardır. O halde tabirât, teşevvüşe uğradı denilecek! Çünkü burada demokrasi ve aristokrasi manasının hükmü kalmıyor. Vakıa tabiatın mümtaz olarak yarattığı ekalliyete biz aristokrasi tabirini muhik görürsek, tabirâtı teşviş etmiş oluruz. Onun için başka bir lisan ile keyfiyeti ifade ederek “her zaman, her vechile dünyayı idare [615] eden, ekseriyet-i halka hükümet eden muktedir ve faal bir ekalliyet-i mümtazedir” demekle iktifa etmeliyiz. O vakit mesele hallolunur.

Sınaatin terakkisi, sulh ve selametın ve o sayede de hürriyetin teessüs etmesiyle medeniyet-i hakikiye ilerliyor. İlerledikçe de ‘indî ve batıl birtakım hukuk-ı ırsiyeye bedel istidadât-ı mümtaze ve tabiiyenin bahşedeceği hukuk-ı meşrua kaim oluyor. Bu terakki benim fikrimce cemiyetin her ferdine muayyen bir hak vermiyorsa da cemiyetin, o gibi efrad-ı mümtazeye daima vücud verebilmekteki hakkını kat’iyyen teslim etmiş olduğundan umumuna birden bir büyük hak bahşetmiş oluyor ki eski zamanlarda buna hiç nail olamamıştı. Hatta eski demokrasilerin bile bu hususta kusuru müsebbet idi; lakin bu terakkiyât-ı içtimaiyenin verebileceği hak, bu daireyi aşmaz.

Herkese, her ferde idare-i umûr hakkı verilse bile bi’l-fiil o hakkın icrasına imkan bulunamayacağı şöyle dursun, ekseriyet-i halkın böyle bir hakkı hüsn-i isti’mal edemediği de nâ-ma’dud emsali ile sabittir. Avrupa’da [ve] Amerika’da milletın vekili olan parlamento azaları müvekkillerinin tamamen re’y ve arzusu üzere hareket etmiyorlar ve kendilerini tevkil ettirebilmek için parlak yalanlar söylemek, icrası kâbil olmayacak, hatta memleket için müfid olmayacak vaatlerde bulunmakla hilekarlık ediyorlar. Hatta bugün değersiz, hulûssuz ve muzır birtakım adamları bile bir fırka-i ümmete vekil intihab ettirebilmek için re’y sarrafları, intihabât komisyoncuları var. Ondandı maada büyük ticarethaneler; küçüklerini daima minnet altında tuttuklarından re’yelerini kolay kolay istihsal edebiliyorlar.

Büyük ticarethanelerde en mühim müşterilerine muvafık re'y vermekte, itikadât-ı esasiyelerine ittiba'dan ziyade menfaat-ı âniye gördükleri için kolay kolay onlar hakkında re'y veriyorlar. Hatta itikadât-ı esasiyeleri bu menfaatlerine muvafık olacak surette tebeddül ve teşekkül [616] ediyor.

Umum için de hakikat-i hâl budur. Fazla olarak ahali arasında her ne vechile olursa olsun kesb-i temayüz etmiş olan ekalliyet efradına halk daima bir nazar-ı gıpta ve istihsan ile bakıyor ve iktidarını teslim ve muvaffakiyetini tahsin etmek gibi ahval-i vicdaniyeye makrun olduğu için ahalinin bir hissiyâtı onlar hakkında yanlış olarak bir itimad da tevlid ediyor. Fransa İhtilali en ziyade zadedgâna husumet gösterdiği halde müteakıben teessüs eden cemiyet-i milliyede azanın isimlerine bakılırsa yine ekseriyetle milletvekillerinin kibâr takımından intihab olunmuş olması şâyân-ı dikkat bir keyfiyettir, Spencer bunu zikrediyor. Ve İngiltere parlamentosunun Avam Kamarası azasından sülüsânını dahi ya zadedgân sınıfından veyahut büyük ümera-yı askeriyeden müntehab bulunduğunu ve halbuki bu adamların millet tarafından yani menâfi itibariyle bu sınıf-ı halka muarız olan avam tarafından vekil intihab olunduğunu kemal-i taaccüble zikrediyor.

Hülasa tekrar söyleyelim: İnsan sürüsünü idare edenler, ekalliyettir ve maatteessüf daima da böyle olacaktır. Medeniyetin zerre kadar bunda dahli yoktur. Çünkü medeniyet, min cihetin ahval-i içtimaiyeyi tesviyeye mail olsa bile istidadât-ı fitriyeye, kabiliyât-ı tabiiyeye doğrudan doğruya zerre kadar tesiri olmadığından ve iktidarsız halk ile mümtaz olan ekalliyet arasındaki fark-ı nisbî daima mevcut ve hatta sabit ve hatta gittikçe mütezâyid bulunacağından ilâ ahiri'd-deverân bu ekalliyet-i mümtazenin elinden tahlis-i giribân edilemeyecektir gibi görülüyor.

Umum-ı halkın her ferdinin aynı derecede ve her hususta nail-i hukuk olması bir hakikat değil, bir hayaldir. Hakikat değil, çünkü tarih bize daima bunun aksini gösteriyor. Nitekim evvelce de cemiyet-i beşeriyenin safahât-ı ibtidaiyesinden hukuk-ı tabiiye ve siyasiyeye benzer bir şey olmadığını tahkikata binaen arzemiş idim. Hayaldir, çünkü terakkiyât-ı medeniyenin [617] iddia olduğu gibi tesviye-i hukuka meyelânı ile beraber hiçbir vakit müsavatin bu derecesine vasil olamadığımız gibi evvelce arzettiğim bazı esbab-ı tabiiyeye binaen de maatteessüf istidadât-ı fitriye arasında o müsavata göremeyeceğiz. Hatta bilakis tekamül sayesinde, efrad arasındaki istidad farklarının gittikçe artmakta olduğunu da göstermiştim.

Şimdi anlaşıldı ki hükümetin menşei, en eski zamanlarda seyyid-i kavmdir. En kavî sebebi de harptir. Sonraları cemiyette taksim-i a'mâl vuku'una bir kişinin, velev ki seyyid-i kavm olsa dahi, tekmil umûru idareye kifayetsizliği sebebiyle onun vekillerinden teşekkül eden ekalliyettir. Bu ekalliyet ya muharebede muvaffak olan sergerdelerden veyahut seyyid-i kavmin huyişân ve akrabasından veyahut ruesa-yı ruhâniyeden teşekkül edegelmiştir. Sonraları yegane terakki,

milletin de herhangi sınıftan olursa olsun böyle bir ekalliyet-i mümtaze teşkil edebilmekteki iktidarını ve hakkını teslim etmek olmuştur.

Şimdi medeni memleketlerde hükümet, yine ekalliyet elindedir. Yalnız şu fark var ki o ekalliyetin bir kısmı zadeğândan, şurefâdan olmakla beraber bir kısm-ı diğeri de ümmetin evlad-ı mümtazesindedir. İşte o kadar! Olabilir ki ileride bütün bütün imtiyazât-ı sabıka ref^e edilir de bütün hükümeti teşkil eden ekalliyet-i mümtaze mütesavi hukuk-ı umumiyyeye malik olan milletin evlad-ı mümtazesinden teşekkül eder. Bu mümkün, fakat mümkün olduğu takdirde bu suret-i hükümet için dahi iki mülâhazamız var:

Evvela herkesin zannettiği demokrasi bu mudur acaba? Mesela fabrikada birkaç kuruluş gündelikle çalışan veyahut kuvvet-i yevmiyesini tedarik etmek için kendini telef edecek kadar vücudunu yoran ve binaenaleyh başka bir hizmete kabiliyeti olmayan binlerce ve yüzbinlerce sefil, biçare ve zavallı halka bu hakikatleri layıkıyla tefhim ettikten sonra: “İşte anlıyorsunuz ya! Kimin dirayet ve iktidarı varsa, o adam serkâra geçer, [618] siz gayet ahmak ve iktidarsız doğmuşsunuz. Hiçbir vakit hukuk-ı umumiye davasında bu mertebeye nail olamayacaksınız. Hatta kendi re’yinizle içinizden birini intihab etmeğiniz lazım gelince siz bile en muktedir, en becerikli olan arkadaşınızı intihab ediyorsunuz. Demek ki siz de bu hareketiniz ile bu hakikati zimnen tasdik ve teslim ediyorsunuz. Bu gibi kabiliyetten külliyyen mahrum olarak yaratılmış bulunmanızda bizim hiç dahlimiz yoktur. Ne yapalım! Talihinize küsünüz!” desek ve demokrat olarak bu adamların bizi tevkil etmesi için re’yelerine müracaat etmiş olsak acaba bir tek re’y kazanabilir miyiz? Yoksa üzerimize hücum edip de bizi alçaklıkla itham ederek tepelemeye teşebbüs eyledikleri zaman en evvel canımızı mı kurtarmaya çalışırız?

Veyahut bu hakikati bildiğimiz halde birtakım entrikacı rakiplerimizin alem-i siyasette bize galebesine meydan vermemek için o zavallı halka parlak yalanlar söyleyerek: “Biz demokratız! Hakim-i hakikî millettir. Millet demek sizsiniz. Fakat sizin uğraşmaya vaktiniz yok. Biz sizin hizmetkarlığınız ile müşerref olmak istiyoruz. Tamamıyla arzunuza muvafakat ederek hareket eyleyeceğiz ve gâsıplarınıza karşı hukuk-ı sarihanızı müdafaa edeceğiz” demeye mecbur bulunsak acaba bize de yalancı ve rezil bir entrikacı, bir dolapçı tabirlerinden muvafık unvan bulunabilir mi? O halde ne yapalım? Hakikat böyle! Dünya böyle diyeceğiz. Ben zannedersem hakikatin öyle olduğunu söylemek daha iyidir.

Görüyoruz ki bir adam ne kadar akıllı olsa, başı dara sıkışınca ehline tevdi-yi umûr ediyor. Ve hamdolsun bir hakşinaslığa da fitraten meyli vardır. Sıkıca hasta olursa hemen hekime koşuyor. Menâfi-i maddiyesi tehlikeye uğrarsa derhal avukata müracaat ediyor ve bundan dolayı da hiç mahzun olmuyor. Umûr-ı siyasette neden böyle yapmasın? Ben kat’iyyen ümit ediyorum ki [619] herkes siyasiyâtın da tababet ve hukuk gibi hatta ondan daha ma’zul bir ilim mevzu’u olduğunu ve

öyle indî itikadâta ve hüsni-niyyete ve keyfe tâbi bulunmadığını öğrenecek kadar fikir ve terbiyece terakki ederse, hukuk-ı medeniyesine ait umûru kemal-i memnuniyetle şâyân-ı itimad bir dostuna tevdi edebilecektir.

Terbiyenin bu dereceyi bulması, vakta hırs ve emel gibi, tahakküm gibi fitraten inâiyet-i beşeriyede merkezi birtakım hissiyât-ı asliyeyi hükmen büsbütün bertaraf edemese bile cehalet ve kanaatsizlik ve itimadsızlık yüzünden vukua gelen birçok iğtişâşâtın önünü alabilecektir. Meşhur feylesof Schopenhauer, bu meseleyi bir kıyas-ı mukasem içine sokmuştur. Bu hususta şöyle beyan-ı fikr ediyor: “Milyonlarca halktan mürekkep bir milleti, arzusu hilafına idare etmek haksızlıktır. Fakat halk, daima nâ-bâliğ olmak hasebiyle kendini bizzat idareye muktedir değildir. Binaenaleyh onu arzusu hilafına idare edecek bir ekalliyet her zaman bulunacaktır.”

Benim mülâhazât-ı zâtiyemin Schopenhauer’unkinden ne kadar farklı olduğunu izaha hacet yoktur sanırım. Vakia millet dediğimiz ekseriyet, mümtaz olan ekalliyete nispetle daima nâ-bâliğ kalacaktır ve binaenaleyh öyle bir ekalliyet daima onu idare edecektir. Fakat yavaş yavaş terbiyenin, medeniyetin terakkisi ile bir millet efradı da ilm-i siyasetin hakayık-ı basîte ve umumiyesini öğrenebilecektir. Nitekim birçoklarını da öğrendi. Şimdi ancak terbiyesinde bir kusur var. Eğer fenn-i siyasetin ulûm-i hakikiyeden bir ilm-i ma‘zul olduğunu bilecek kadar malûmât-ı umumiyesi artarsa ve tabiplik ve avukatlıkta olduğu gibi bu gibi hadisât-ı içtimaiyede de muvaffakiyetle hall-i mesele edebilmek için hem bazı istidadâtın hem de bazı tecârib ve malûmâtın kat‘iyyen lüzumu olduğunu teslim edecek kadar terbiye görüp de insafi artarsa, neden arzusu hilafına bir ekalliyete tevdi-i umûr etsin? Bugün sıhhat-i şahsiye ve menfaat-i [620] âniyesi her ferd nazarında kendi hukuk-ı siyasiyesinden efdal ve akdemdir.

Canının, malının muhafazasını ehline tevdi etmekte hiç arzusuna muhalif bir hareket etmediği halde terbiye-i siyasiye nokta-i nazarından dahi zikrettiğim derece-i kemale vusulü farzolunduğu takdirde niçin isteye isteye salahiyettâr bir vekile menâfi-i medeniyesinin emr-i muhafazasını havale etmesin? Asrımızın en meşhur feylesoflarından John Stuart Mill, şu beyan ettiğim mülâhazât-ı zâtiyeyi böyle tafsilâtıyla ve tıpkı söylediğim gibi söylememiş ise de zannederim ki sağ olup da görseydi, behemehal tasdik ederdi; çünkü umuma söylediği siyasi nutuklarda ve yazdığı makalelerde “behemehal idare-i siyasiyeyi elinize almayalım, çalışmayalım, ehlini bulup da ona tevdi etmeye çalışalım. Asıl marifet, intihab olunmakta değildir, bir iyi vekil intihab edebilmektedir” diyor ki benim tafsilen söylediklerimi musaddıktır.

5. Hükümetin Tekamülü

Bir kitlenin tekamülünde en birinci şart keyfiyet-i indirac (integration) ile tak-sim-i a‘mal vuku‘udur. Cemiyet-i beşeriye de bir âdî kitleye teşbih olunabilir. Onda dahi anasır ve eczâdan mürekkep bir vücud vardır. Yalnız cemiyet-i beşeri-yenin âdî bir kitleden şu farkı var ki; şekl-i zahirîsi nâ-muayyen olduğu gibi bi’l-i-radet harekete kabiliyeti de vardır. Bir cemaat, bidayet-i teşekkülünde yeknesak görünür.

Mesela yine eski teşbihimize gelelim: Hayvan cemaatında ve onların aşağı sınıflarında erkek ile dişilik farklarından başka vech-i temayüz yoktur. Hatta daha aşağı sınıfa inerek erkeklik-dişilik farkı da kalkar. Evvelki “uskumru balığı sürü-sü” misalimizde böyle bir cemaat-ı hayvaniyenin askeri, hakimi, amesi, âmiri, memuru olamaz. Bunu tasavvur bile insana garip gelir. Fakat büyük hayvanlarda böyle değildir. [621] Mesela bir fil sürüsünde vazife-i içtimaiyenin oldukça tak-sim-i a‘male uğramış olduğu görülüyor. Bunlar geceleyin su içmeye veyahut yıkanmak için bir dereye müteveccih oldukları zaman yolları üzerinde tehlike olup olmadığını anlamak için (adeta bir istikşaf kavli gibi) en tecrübe-dide, ihtiyatlı ve ihtiyar olan efrad-ı cemaati ileriye sevk edip nöbetçi tayin ediyorlar; ve sürü ilerler iken yavruları orta yere alıp gençler ve kuvvetliler onların etrafında bir saf teşkil ettikleri halde en cesur ve en kuvvetlileri başta olarak gidiyorlar.

Bir maymun sürüsünde de hal böyledir. Hatta bunlar bir bahçeyi, bir tarlayı hayırsızlıkla yağma eder iken bir karakol nasb ediyorlar ki hîn-i tehlikede gürültü ederek hemcinslerine haber veriyor. Demek ki burada aynı cemaatin efradı arasında bazı vazifeler taayyün ediyor. İşte cemiyet-i beşeriyede dahi bidayet-i emrde cinsiyet ve ihtiyarlıkla gençlik farkından maada efrad arasında bir tefazul hasıl olmaya başlıyor ve en evvel muharebe var ise, bir reis vücuda geliyor. Herkes büyük tehlike karşısında menâfi-i umumiye için bi’l-ittihad telif-i kuvâ eylemeyi, temin-i muvaffakiyet emrinde daha hayırlı ve faideli gördüğü için o reise ittiba etmeyi bir mecburiyet olmak üzere telakki ediyor.

Şimdi burada ekseriyet bir reisin emrine tabiiyette mecburiyet gördüğü için cemaatin hayatı uğrunda bir maksad-ı mühim için, temin-i galibiyet emrinde âmir ve memur namıyla cemiyet ikiye ayrılmış oluyor, ki bu ilk tefazuldür. Fakat çok defalar bu itaati, bu merkezîyet-i idareyi muktezi olan hâl-i harbin mübeddil-i sükunet olması ile reisin de her türlü imtiyazâtından mahrum kaldığı görülüyor.

Mesela eskimo denilen akvam-ı şimaliyede hâl-i maişet umum için böyledir. Bu kavim mevki‘i, muhiti ve levazım-ı maişeti iktizasıyla balık avcısıdır ve bu av için pek bereketli menbalara malik gayet vâsi‘ bir sahada yaşıyor ve hariçten [622] başka bir kavim gelip de onun gıdasına, levazım-ı hayatiyetisine tasallut edemiyor. Lakin aynı derece-i vahşette bulunan sair kavimler de vardır ki onlar

da birbirine hemcivar olmak ve aralarında menâfi-i mütezade bulunmak hissi ile hâl-i harp az-çok daimî olur. Binaenaleyh bu halin iktizasından olarak bir reis-i daimîye ihtiyaçtan vareste bulunmak mümkün olamıyor.

Şu takdirce riyaset, evvela bir kişide mâdâme'l-hayat tahakküm ediyor, vefatından sonra yine böyle bir mevkiyi ihraz edebilmeye şâyân olacak kadar evsaf-ı lazıme haiz bir kimse intihap olunuyor veyahut yararlıkları ile kendisini intihaba şâyân gösterenler riyaset-i kavmi ihraz ediyor ve muharebenin devamı müddetince kendisi de mevki'ini muhafaza ediyor. Şu kadar var ki diğer emsalinden farkı yalnız riyaseti ihraz edebilmek için lazım gelen evsafındadır. Yani daha cesur, daha kurnaz, daha kuvvetli ve daha atik olmasındadır.

Yoksa maişetçe, kıyafetçe daha henüz diğerlerinden farkı yoktur. O dahi gıdasını kendi arar bulur, kulübesini kendi yapar, silahını, sırtına giydiği postu kendi i'mal eder. Hülâsa şahsı için hizmetçileri ve vekilleri yoktur. Lakin bir müddet böyle devam ettikten sonra böyle bir reisin esnâ-yı riyasette zulüm ve gadri, diğerlerine tecavüzü kendisine hem kuvvet hem riayet kazandırıyor ve bu riyaset evladiyet suretinde teselsül etmeye başlıyor. Ve bu sayede de hanedan-ı hükümet teessüs etmeye başlıyor. Bittabi efrad-ı cemaat çoğaldıkça ve gerek yekdiğeriyle gerekse akvam-ı mücavere ile münasebâtı arttıkça o cemaatin muamelât-ı hayatiyesi de çoğalıyor, ondan maada teşettüt ediyor.

Reis bittabi bunların hepsine nezaret ve hirâset etmek vazifesiyle mükellef bulunduğundan hayat-ı içtimaiyenin her vadide aldığı muhtelif cereyanları istediği gibi tevcih ve idare ediyor. Bittabi kendisine itaat etmeyen bir adamı bizzat cezalandırdığı gibi ibadetlerde dahi en mühim rolü kendisi [623] icra ediyor. Ve eşhas-ı cemaatin her şeyine, her işine karışıyor. Hatta ticaret-i umumiyeyi kendi arzusu üzere istediği mihverde döndürüyor. Her şeyin fiyatını tayin ediyor. Fakat bunca muamelâta yavaş yavaş kendisinin kifayet edemeyeceği hiss olunmaya başlayınca reis, en ziyade itimad ettiği eşhasa kendi vezâifinin bir kısmını tefviz ederek vekiller tayin ediyor ki adeta bunlar kendisinin vükelâsıdır.

Reisin gitgide şeref ve haysiyeti arttığı gibi merasim-i teşrifâtiye dahi teşekkül ve teessüs ettiğinden bi'z-zarure umûr-ı âdiyeden keff-i yed ediyor. Tabiidir ki bu imtiyazât, mevki'ini tahkim ettiği gibi kuvvet-i zâtiyesini de artırdığından her ferd-i cemaate avanesinin yardımı ile de istediği gibi tahakküm edebildiğinden kendi işlerini görmemeye de başlıyor ve onları sair efrad-ı cemaate yaptırıyor.

İşte bir hükümet-i şahsiye ile onun a'yanı ve vükelası bu suretle teşekkül etmiş bulunuyor. Bir taraftan da zaten işe yaramayan zuefâ-yı cemaatten kadınlar, ihtiyarlar esnâ-yı harpte başka başka vazifeler ile çalışmaya mecbur tutulduklarından kimisi yiyecek-içecek taşıyor, kimisi hayvana bakıyor, kimisi de sınaatle meşgul oluyor. İşte bu vechile de tekml medeniyet-i hâzıranın üssü'l-esas olan sınaatin

en büyük âmilleri yani amele, erbab-ı ticaret u sınaat peyda oluyor, hatta bir mühim devre kadar, yani zamanımıza kadar yalnız vahşi değil bedeviyet mertebesine varmış kavimlerde dahi erkekler kat'iyen sınaatle takayyüd etmeyip harp ve darba müteallik oyunlar ile, riyazât ile silah, süngü, kılıç, kalkan kullanmak, ata binmek ile meşgul oldukları halde hayvana bakmak, süt sağmak, ekmek yapmak, un öğütmek, hamur yoğurmak, bez dokumak, çadır germek, hatta ormandan odun kesip getirmek gibi sınaât-ı medeniyenin en ibtidaî suretlerini arz eden hidemât-ı şakkanın kadınlara terk edilmiş olduğu görülmektedir. [624]

Amerika ve Amerika-yı şimal ve cenubu ve Avusturalya'nın bizim ile muasır olan birçok akvam-ı vahşiyesinde harp olmadığı zamanlar, yaz-kış erkekler kemal-i istirahatle oturdukları halde kadınlar çıplak ve hatta pek soğuk zamanlarda bile denize dalıp titreye titreye midye alıyorlar. Ve onları kendileri yemeyip kemal-i dikkat ve takayyüd ile erkeklerine takdim ediyorlar, bu hal görülmüştür.

Hatta zamanımızda da Anadolu'nun ekserinde en sıkıntılı, en takat-fersâ işleri yapan kadınlardır. Erkekler tembel tembel kahvelerde oturur. Şimdi buradan anlaşılıyor ki cemaat-i kadîme tarif ettiğimiz yukarıdaki son safhaya gelince birtakım taksim-i a'male uğruyor. Hizmetler yavaş yavaş taayyün ediyor ve hizmetlere göre de sınıflar teşekkül ediyor. Fakat bunların cümlesine reis-i kavim hem bizzat ve 'alâ tariki'l-icmal hem de vükelasıyla 'alâ vechi't-tafsil nezaret ediyor. Sonra sonra o cemaatin hayatını ve saadetini münhal olan tehlike-i hariciyeye yani düşman tecavüzüne karşı lazım gelen tedâbir ile dahilî intizamına hâlel getiren avârıza karşı icap eden takayyüdât birbirine benzemeyecek bir hale geldiğinden bunun icrasında da bir fark ve ona göre de sınıflar teşekkül ederek kuvve-i icraiye, kuvve-i harbiye, kuvve-i adliye ve inzibatiye yekdiğerinden ayrılıp vezâif daha muayyen ve daha ziyade mahdud ve müessir oluyor.

Cemaatin münasebât-ı hayatiyesinde levazım-ı maddiyenin de birtakım cereyanlara ve ona göre idare vazifesinde tenevvüâtı meylettği görülüyor. Yani ticaret münasebâtında taksim-i a'mal oluyor. Maneviyatını ve itikadını idare hususunda da bir şube teşekkül ediyor ve papaz güruhu buna memur oluyor. Fakat yine reisin vekilleri olmak üzere kalıyorlar. Reisin satvet ve kudreti bu gibi vesâit ile tezayüd edip kahr ve zulmü arttıkça kutsiyeti de tabii olarak o korku ile arttığından kendisinin menşei [625] hakkında birçok hurafât, birçok itikadât-ı batıla dahi vücut buluyor. Artık onu bir insan olarak değil, dağların ruhu, semanın oğlu, güneşin timsali veyahut biraderzadesi olmak üzere kabul ediyorlar ve herkesçe böyle batıl bir itikat teessüs ediyor.

Diğer taraftan da efrad-ı cemaatin yekdiğeriyle münasebeti, maişet-i umumiyece bir muamele-i mahsusaya vücut verdiğinden o muamele bir nizam altına gire gire mütehakkim olmaya başlıyor. İşte "sünen-i akvam" ve "teamül-i kadîm" ve "âdât" namlarıyla teessüs eden hükümet-i gayr-ı cismaniye dahi bu suretle birle-

şip hükümet-i cismaniye ve ruhbanıye ve askeriye yed-i zâtiyesinde cem‘ etmiş olan reisin kuvve-i kakhârânesini tezyid ediyor. Bu derece kavî, bu derece kâhir, bu derece kutsî, bu derece ma-fevka’l-beşerî bir haysiyet kazanarak diğer insanlara benzemeyecek derecede tahavvül etmiş olan reis, kuvve-i icraiye itibariyle bazı tabirât-ı mahsusaya sebep-i mahz oluyor.

Mesela ceza ve zecr hususunda bir itikad-ı mahsusa vücut veriyor: En büyük kabahat, en büyük günah, en büyük cinayet reisin şahsına hürmetsizlik oluyor. En büyük isyan da emrini icra etmemek veyahut dediği yola gitmemek oluyor. İşte hâlâ zamanımızda medeniyeti ile müftechir olan birçok akvamın bilcümle muamelât-ı hayatiyesini idare ve hukukunu temin eden kanunnamenin baş tarafında nazar-ı dikkati celbeden madde budur. Yani reis; zaten, aslen, haseben ve neseben mukaddestir. Zîr-i destan addettiği sürüler ile insanlardan fitraten âli ve büsbütün başka bir adamdır. Ona riayetsizlik her türlü günahların, fezahetlerin, haksızlıkların büyüğüdür. Kendisi Allah’ın vekili olduğu için evâmir-i ezeliye-i ilahiyeyi icraya memurdur ve herkes ondan mesul olduğu halde o ancak Allah’tan mesuldür.

İşte şimdiki imparatorlardan birisi tek mil ahalinin hukukunu payimal [626] ettiği zaman bî-muhâbâ böyle bir iddiada bulunabilmiş ve bu iddialarına delil olmak üzere dahi bir milyon tüfenkli ileriye sürebilmiş olduğu için bir kimse bu davanın mantıksızlığını ispata cüret edememiştir. Lakin bugün Spencer’ın dediği gibi hukuk ve hürriyetini zor ile istihsal etmiş ve tanıttırılmış olan hakikaten medeni memleketlerde ruesâ-yı hükümet, Allahlığını veyahut Allah’ın vekili olmak haysiyetini ve o haysiyet-i gayr-ı müselleminin gasp ettiği evsaf-ı mukaddeseyi külliyyen kaybetmiştir. Bugün kendisine ancak bir adam nazarıyla bakılmaktadır.

Hatta Spencer diyor ki: “biz, yani ahali onların pek çoğunu mevkilerinden indirip şâyân oldukları vechile muameleye tabi tutmakla ruesâ-yı kavme bizim isnad ettiğimiz kuvvet ve haysiyetten başka bir haysiyet ve kudrete onların malik olmadıklarını ispat ettik ve onların Allah değil, bizim kuvvetimize istinaden o mevkiye geçmiş aciz bir mahlûk olduklarını gösterdik” diyor.

Şimdi tek mil insanıyet tarihini aşağıdan yukarı silsileten tettebbu edip de cemaatin vech-i tekamülünü ve o esnada vezâif-i uzviye ve icraiyesince hasıl olan taksim-i a‘mali nazar-ı hikmetle tettebbu edersek görürüz ki; hükümetin sebep-i teşekkülü ale’l-ekser zannolunduğu gibi tesis-i adl değil, lüzum-ı harptir. Ona da sebep tehlike-i tecavüz endişesi ve ondan mütevellit olan hiss-i tehaffuz ve müdafaadır.

Muharebe iğtişâşâtının devamı dahi reisin tahakkümü ile hükümetin kıvamına bâis-i mahz olmuştur. Yavaş yavaş evladına intikali, hanedan-ı hükümdâriyi vücuda getirmiş ve bu âna kadar funun-ı içtimaiyenin henüz mevcut olmaması ve hikmetin mâba‘de’t-tabiyyât dairesinden çıkıp da ahval-i içtimaiye ve siyasiye

ve umûr-ı tabiiye sahasında hakk-ı beşere tevcih-i tefahhusât edememesi yüzünden hükümetin ve hükümdarın menşei hakkında doğru bir fikir hasıl olamamış ve kuvvet ve azamete karşı insanın fitratında daima havf ve dehşet ve onun neticesinde de tamamî-yi itaat istidadı [627] olduğundan hükümeti her zaman takdis ve hükümdarını te'lih etmekten insanlar fâriğ olamamışlar.

Lakin bugün etnografya yani milel-i muhtelifenin ahval ve âdât, kavanin ve ahlakını, hurafât ve itikadâtını mevzubahis eden fen ve bilhassa fûnun-ı içtimaiye, bu mesele-i mühimmeyi parmağına dolayarak hakkıyla tettebbu etmiş olduğundan artık hükümetin ne vechile teşekkül etmiş olduğu ve sonra sonra fûnun ve sınaatin bahşettiği saadet ve refah sayesinde emniyet ve selamet-i umumiyenin nasıl olup da en büyük bir servet haysiyetini kazandığını göstermiş ve sulh u salâhın ibka ve idamesi lüzumunun en büyük vazife, en büyük hak gibi telakki edilmesi lazım geldiğini meydana koymuştur.

Vaktiyle hükümet, efradın tekmil hususât-ı hayatiyesini idareye kendisince salahiyet görüyor iken evvela muamelât-ı ticariye, sonra sınaat, sonra terbiye ve itikad hususunda halkın, hükümete karşı nasıl hak kazanıp da o salahiyeti elinden aldığını bize yine fûnun-ı içtimaiye anlatıyor ve esbab-ı mucibesıyla avamil-i içtimaiyesini de tayin ediyor. Fazla olarak bu tetkikât-ı ilmiyeden bir mühim faide de tahsil ediyoruz. O da hükümetin ve halkın hukuk ve vezâifini, icraât-ı hükümette salahiyetin nereye kadar varabildiğini, hülâsa hükümetin saha-yı icraiyesini ve mahiyetini bize ahsen-i vech üzere bildirmesidir.

-Hitam-

Edirne Mebusu
Rıza Tevfik [628]

KİTAP İNCELEMESİ

Yılmaz ÇOLAK, *TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL İKTİDARIN KURULUŞU 1923-1945*,

Liberte Yayınları, 1. Basım, Ankara, 2017, 272 Sayfa

Erdi DEMİR¹

Türkiye'de Kültürel İktidarın Kuruluşu 1923-1945 isimli çalışma, bir önsöz, giriş ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Yılmaz Çolak tarafından 2000 senesinde Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim dalında savunulan bir doktora tezinin gözden geçirilerek yayımlanmış şekli olan çalışma; devlet-kültür ilişkileri, Kemalist modernleşme projesi, parti ve devlet ilişkileri, medeniyet ve kimlik politikaları gibi konuları içermektedir. Çalışma, 90'lı yılların başından itibaren yükselen kimlik siyaseti anlayışı ve yaşam tarzları mücadelesinin dinamiklerinin Cumhuriyet döneminde inşa edilen kültür ve modernleşme projelerinin doğru okunmasıyla anlaşılabilceği varsayımına dayanmaktadır. Modernleşme olgusunun yaşam tarzına indirgenmediğini belirten yazar, Türk siyasal tarihindeki iktidar çekişmelerinin esasen yaşam tarzı ve fikir geleneği mücadelesi üzerinden yürütüldüğünü ifade etmiştir.

Çalışmanın *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum Tahayyülünün Dönüşümü* başlıklı birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nde ilk reformun Tanzimat Fermanı ile başladığını belirten yazar, bu dönemde kültür politikalarının işlevsel olmadığını belirtmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Batının bilim ve teknik alanlardaki ilerleyişi karşısındaki geri kalmışlığına çözüm olarak ileri sürülen düşünceler medenileşme sürecinin parçalarıdır. Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi medenileştirme projeleri, Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmak için ortak bir kimlik ve vatandaşlık bilinci oluşturmaya çalışmasına rağmen yeteri ölçüde başarılı olamamıştır. Bu arayışın odak noktasında medenileşme düşüncesi yer almıştır.

1 Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları Bölümü
E-posta: edemir.akdeniz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3227-5984>

II. Abdülhamid (1842-1918) Osmanlılık ve İslamcılık düşüncesini toplumu bir arada tutan bir tutkal olarak düşünmüştür. Genç Osmanlılar Batının teknik ve askeri üstünlüğünü kabul etmekle beraber İslam'ın gündelik yaşamda ve siyasal otorite bağlamında meşruiyet kaynağı olarak kalması gerektiğini savunmuşlardır. Genç Türkler, Batının bilimsel üstünlüğünün kabul etmekle birlikte milli ideal ve milli hedefler doğrultusunda Türkçü bir akımı savunmuşlardır.

Çalışmanın ikinci bölümü: *İttihat ve Terakki: Yeni Toplum Yaratma Fikri* başlığını taşımaktadır (61-82). Bu bölümde İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük akımlarından bahseden yazar, kültür, kimlik, medeniyet ve hayat tarzı gibi kavramların gündelik hayatın konusu haline geldiğini belirtmiştir. Netice itibarıyla kültür, bir yaşam tarzı meselesidir. Bireylerin gündelik davranış kalıplarında, inançlarında, değerlerinde, gelenek ve göreneklerinde, sanat, edebiyat anlayışlarında, üretim, tüketim kalıplarında sahip oldukları maddi ve manevi değerlerin tamamı kültür olgusu içinde değerlendirilmiştir. İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük akımlarının ortak özelliği ise geçmişin ve halen sürdürülmekte olan devletin kurumsal ve idari yapısının dönüştürülmesi, yeni bir yaşam tarzı, yeni bir anlam dünyası ve yeni bir toplum modeli inşa etmektir.

Kemalist Siyasal İktidarın Şekillenmesinde Medeniyet ve Kültür (85-101) başlığında yeni bir toplum modeli oluşturmak, yeni bir yaşam tarzı inşa etmek konusunda kültür aygıtının işlevi ön plana çıkarılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşu ile bürokrat ve askerlerden oluşan bir grup devletin hakimiyet alanına sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kurumsal ve idari yapısının ne ölçüde değişeceğiyle ilgili söz sahibi olan sivil bürokratlar bu süreçte kültür kurumunu, yeni bir toplum inşa etme aracı olarak kullanmışlardır. Modern devlet (ulus devlet) inşa etme sürecinde insanı kültürel bir varlık olarak gören bu yönetim anlayışı, yeni bir vatandaşlık ve yeni bir kültürel kimlik üretmek yoluyla bütün toplumsal kurumları değiştirip dönüştürmek amacını taşımıştır. Yazarın deyimiyle Kemalist proje olan bu modernleşme programı, yukardan inme, devlet eliyle vatandaşlara sunulan, yekpare, asimilasyonist, Osmanlı ve İslam alt kültürünü dışlayıcı bir içeriğe sahiptir.

Kemalist Kültürel İktidarın Şekillenmesi: Hukuki ve Kurumsal Altyapı (113-135) başlığında yazar, Kemalist milliyetçilik ve vatandaşlık kavramlarından bahsederek kültür üretimi konusunda devlet-kültür ilişkisinden bahsetmiştir. Etnisiteye dayalı olmayan Kemalist vatandaşlık modeli Anadolu'da yaşayan insanların vatana bağlılığını ifade etmektedir. Yazara göre tepeden inme, tüm toplumsal kurumları, idari yapıyı dönüştürme, Osmanlı-İslam kültürünü yok sayma üzerine inşa edilmiş bu model, devleti ve toplumsal yapıyı modernleştirme amacını taşımaktadır. Geleneksel kurumlar yerine modern zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilen kurum ve kimlik üretmek, Kemalist modernleşme projesinin temel amaçlarından biridir. Cumhuriyet döneminde hükümetin kültür politikalarının uygulanması

için en önemli görev Halkevlerine düşmüştür. Spor, dil, edebiyat, balo, sosyal ve sanatsal faaliyetler gibi etkinliklerin yürütülmesi Halkevleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Söylem ve düşünce olarak Kemalist kültür politikasının hedefi, modern devleti oluşturmak ve medeni bireyler yetiştirebilmek olmuştur.

Yeni Anlam Dünyası Arayışı: Dil Politikaları (137-168) bölümünde yazar, alfabe devrimi başta olmak üzere Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunun kültür politikaları bağlamındaki işlevlerinden bahsetmiştir. Kemalist ulus devlet projesi, milli bir dil, milli tarih yazımı oluşturma konusunda dilde sadeleştirme çabasına girişmiştir. Kurultaylar ve çalıştaylar düzenleyerek toplumsal bir farkındalık oluşturan bu kurumlar, modernleşme projesinin milli kurumları olmuştur. Yazar, Kemalist modernleşme projesinin dil ve tarih konusundaki anlayışını Osmanlıca’yı medeniyet dili olarak görmeme, Osmanlıca’yı saltanat ve hilafet dili olarak algılamaya temelinde özetlemiştir. Nitekim dili sadeleştirme arayışı, yeni bir ahlak, yeni semboller ve yeni bir anlam dünyasını ifade edebilecek medeni bir yaşam tarzının sembolü olarak görülmüştür.

Yeni Hafıza: Kemalist Tarih Yazımı ve Kültür Üretimi (171-196) bölümünde Türk Tarih Kurumunun kültür tarihi yazımında büyük roller üstlendiğinden bahsedilmiştir. Yazar, Kemalist tarih yazımında Türk toplumunun savaşlardaki galibiyeti, kahramanlıklarının ön planda tutulduğu milli bir tarih yazıldığını ifade etmiştir. Milli bir tarih yazımında Arap dünyası, Osmanlı mirası ve İslam medeniyetinin yok sayıldığı belirten yazar, Kemalist tarih yazıcılığının bilimsel, pozitivist öğretiler doğrultusunda şekillendiğini aktarmıştır. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu Kemalist ideolojinin kültür politikasını temsil eden ve yürüten kurumlar olmuştur.

Kültürü Yaygınlaştırma: İnönü Dönemi (199-215) bölümünde İsmet İnönü’nün Batılılaşma programının önemli aktörlerinden birisi olduğu tezi işlenmiş ve İnönü döneminde Köy Enstitüleri, Halkodaları gibi kurumların işlevlerinden bahsedilmiştir. Bu dönemde liselerde Arapça ve Farsça yerine Latince ve Yunanca dersleri zorunlu hale getirilmiş, halkevlerinin yürüttüğü kültür programı ile sanat, moda, spor, tiyatro, sinema, bale ve opera gibi faaliyetlerle bireylere yeni bir hayat tarzı, yeni sosyal alışkanlıklar sunulmuştur. Toplumun eğitim ve kültür düzeyini yükseltme amacı taşıyan uygulamalar İnönü’nün iktidarda kaldığı dönemde (1938-1946) desteklenmiştir. Kültür aygıtı toplumun yaşam tarzı ve sınırlılıklarını belirlerken vatandaşlık kimliğinin inşasında önemli işleve sahip olmuştur.

Modern Zamanlarda Devlet-Kültür İlişkisi (215-238) bölümünde kültürel iktidarın tesis edilmesinde kültür üretimi, vatandaşlık ve kimlik politikalarından bahsedilmiştir. Saltanatın kaldırılması, halifeliğin kaldırılması, Türk Medeni Kanunu’nun kabulü, alfabe değişikliği, Türk Tarih Kurumu ve *Türk Dil Kurumunun* kurulması siyasal olduğu kadar yaşam tarzı bağlamında kültürel dönüşüm proje-

leridir. Yazar, yukardan inme biçimde devlet eliyle vatandaşlara benimsetilmeye çalışılan bu reformları Osmanlı ve İslam medeniyetini yok sayma, geleneksel kurumları kökten değiştirme fikrine dayandırmıştır. *Düşünce ve söylem bağlamında kültür üretimi*, devletin tüm toplumsal kurumları ve kamusal alanını modernleştirici bir işleve sahip olmuş, bireyleri eğitim yoluyla sosyo-kültürel becerilerini geliştirme olanağı sağlamıştır.

Sonuç olarak yapıt, siyaset bilimi, devlet-kültür ilişkileri, kimlik ve vatandaşlık bağlamında zengin bir içeriğe sahiptir. Yapıtın ana fikri, günümüzde sürdürülen iktidar olabilme arayışlarının temelinde yaşam tarzı *mücadelesinin* bulunduğu tezidir. Yapıtın Türkiye'deki iktidar, kimlik devlet ve kültür ilişkisinin anlaşılabilmesi açısından literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir. Yapıtta dikkat çeken unsur; kültürün yeni bir toplum inşa etme sürecinde en önemli aygıt olarak *ön plana çıkması olmuştur. Kültür kavramını sosyolojik bağlamda ele alan yazar, Türk siyasal tarihine, devlet-kültür ilişkisine farklı bir bakış açısı sunmuştur.*

KAYNAKÇA

Çolak, Yılmaz. *Türkiye'de Kültürel İktidarın Kuruluşu 1923-1945*, Liberte Yayınları, Ankara, 2017.

YİNE-YENİ-YENİDEN ANAYASA YAPIMI:
YAKLAŞIMLAR, MODELLER VE YÖNTEM ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME

İsmail Cem KARADUT

“TBMM’YE ÇAĞRI” GİDERİM KARARLARININ
İŞLEVSİZLİĞİ VE BU KARARLARA İŞLEVSELLİK
KAZANDIRILMASI AMACIYLA GETİRİLEN ÖNERİLERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Özge KARAHAN

TÜRKİYE’DE SEÇİM COĞRAFYASI: 24 HAZİRAN 2018
SEÇİMLERİ ÜZERİNE İLÇE TEMELLİ BİR ANALİZ

Ömer Faruk GENÇKAYA - Erman BAKIRCI

1876 ANAYASASI (KANUN-I ESÂSÎ) VE İLK OSMANLI
PARLAMENTOSU

Fatma SARIASLAN

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ CAMİİ VE SANATSAL
İMGELERİ

Fulya ERTUĞ İBİŞ

KRONİK

HUKUK-İ ESASİYEYE MEDHAL (II)

Rıza TEVFİK

KİTAP İNCELEMESİ

YILMAZ ÇOLAK, TÜRKİYE’DE KÜLTÜREL İKTİDARIN
KURULUŞU 1923-1945

Erdi DEMİR

YASADER

www.yasader.org

ISSN: 1306-6250 (BASKI)

ISSN: 1306-6269 (ONLINE)